Давайте знайомитися

Ранок.

П'ять хвилин тому почався урок.

У коридорах порожньо й тихо.

Та ось хряскають вхідні двері. Спершу лунко — у вестибюлі,— потім глухіше — по коридору — дріботять швидкі кроки: якийсь неборака запізнився.

Прочинились у кінці коридора двері якогось класу, і тоненький винуватий голосок жалібно писнув: "Можна?"

Щось докірливо каже з класу вчителька.

Двері зачиняються.

І знову нікого.

День почався.

Порожньо й тихо в коридорах.

Тільки шкільний кіт Сократ, весь у крейді й чорнильних плямах, виходить з-за рогу й поважно йде самісінькою серединою коридора. Він користується нагодою. Він добре знає, що, коли продзвонять на перерву, доведеться йому, задерши хвоста, чимдуж чкур-ляти звідси й "потім усю перерву гасати по школі, у уникаючи палких проявів дружби любителів природи. 4 Сократ іде й меланхолійно позирає на двері класів.

Усі двері однаковісінькі, лише на одних табличка з написом "І клас", на інших — "Х клас". І за одними дверима клаповухі першокласники, від старанності висолопивши язики, глибокодумно виводять у зошитах кружечки й палички. А за іншими — вусаті десятикласники грають у "морський бій" з підмальованими десятикласницями (поки хлоп'якуватий практикант-учитель з наївними очима списує всю дошку хитромудрими формулами).

Але нас з вами не цікавлять ні ті, ні інші.

Обережненько, навшпиньочках ходімте за котом Сократом до дверей, на яких висить табличка з написом "IV-Б клас". Табличка перекособочена, з відбитим ріжком, але напис видно добре.

Підійшли. Прислухалися.

За дверима тихо.

Жодного звуку.

Як то кажуть,— анічичирк!..

Може, там нікого нема?

Може, клас порожній?

Прочиняємо нищечком двері.

Зазираємо одним оком...

Є!.. Всі на місці!

Сидять гарненько. Обличчя зосереджені, серйозні. Ні тобі усмішки, ні тобі витівки якоїсь. Не діти, а янголи.

Що таке?.. Може, ми не туди потрапили?.. Хіба про таких напишеш повість? Може, ходімте до іншого класу?.. Пошукаємо справжніх живих учнів?..

Та ні, стривайте!.. •

От учителька Ліна Митрофанівна, що статечно походжає по класу, раптом подає голос:

– Спасокукоцький! Ану не зазирай до Трав'янко!

"Ага! — догадуємося ми.— Контрольна!"

Тепер ясно, чому такий порядок.

Ліна Митрофанівна суворо супить брови і орлиним поглядом роззирається навкруги — пильно стежить, щоб ніхто ні в кого не списував.

Але де це бачено в світі, щоб на контрольній ніхто ні в кого не списав?..

От із третьої партії на підлогу падає промокашка. Але з третьої парти ніхто за нею не нахиляється. За нею нахиляються з четвертої парти.

Ліна Митрофанівна робить рвучкий рух:

– Га? Що таке?!.

– У мене промокашка впала,— невинно кліпають очима з четвертої парти.

Ліна Митрофанівна не бачила, з якої партії впала промокашка,— і все в порядку!..

– Мій четвертий "Б" — неможливий! — часто каже Ліна Митрофанівна.

– Мій четвертий "Б" — найкращий! — так само часто каже Ліна Митрофанівна.

– Мій четвертий "Б" доведе мене до інфаркту! — каже Ліна Митрофанівна.

– Мій четвертий "Б" тільки й тримає мене на світі! — каже та ж сама Ліна Митрофанівна.

То коли ж вона каже правду?

Хто ж вони такі — оті чотирнадцять хлопчиків і десять дівчаток, що мовчки схилилися зараз над зошитами?

Гарні вони чи погані?

Давайте-но ближче познайомимося з ними!

З кого почнемо?

Ну, хоча б з отих двох, що сидять за першою партою в середньому ряду перед самісіньким столом Ліни Митрофанівни...

Спасокукоцький і Кукуєвицький

Обидва вони маленькі, кругловиді, клаповухі і кирпаті.

Тільки той, що в нього на носі руденька блямбочка,— то Спасокукоцький.

А той, що в нього щербатий зуб,— то Кукуєвицький.

Спасокукоцького звати Лесик.

Кукуєвицького звати Стасик.

Понад усе на світі Спасокукоцький любить цукерки "Тузик".

Кукуєвицький понад усе на світі любить цукерки "Білочка".

Але, якщо нема "Тузика" й нема "Білочки", вони гризуть усе, що є: "Золотий ключик", "Еру","Киць-киць", "Морські камінці", "Бджілку", "Корівку" і навіть тверді, хоч об дорогу кидай, "Козинаки".

Так історично склалося, що в перший день у першому класі вчителька Ліна Митрофанівиа посадила

їх. за першу парту перед самісіньким своїм столом. Бо вони були найменшенькі в класі.

Так сплелися їхні долі.

Ех-хе-хе!.. Доле-доле!.. Коли тобі повних сім років, а у трамваї або тролейбусі тобі од сили дають п'ять з половиною, найбільше шість,— ох, як же ж ти страждаєш, ох як же ж тобі хочеться бути хоч на крапелюшечку, хоч на сантиметрушечку вищим!.. Як же ж тобі хочеться бути таким, як отой Ігор Дмитруха, що сидить на останній парті і

обстрілює жованими паперовими кульками із скляної трубочки класну дошку... Як же ж тобі хочеться!..

Спасокукоцький скоса позирав на Кукуєвицького і думав: "Здається, він трохи менший за мене... Ононо як на лікті спинається й шию витягає. Таки менший. Зовсім шпінгалет. А, мабуть, думає, що я шпінгалет. Думає, що я пігмей і нікчема. Що об мене можна ноги витирати. Ні! Не допущу, щоб він так думав! Не допущу!"

На великій перерві, коли вони стояли біля вікна в коридорі, гризли козинаки і дивились, як у дворі на спортмайданчику старшокласники дерлися вгору по канату, Спасокукоцький цмокнув цукеркою і сказав:

– А ми цього літа на дачі в селі були. І я виліз на отаке здоровенницьке дерево. На самісіньку верхівку. І там було гніздо шуліки. А у гнізді шуліченята. Дзьобаті такі!.. Але я їх не взяв. Нащо вони мені. Щоб іще шуліка око за них виклюнув! Дужже треба! Тільки подивився, пальцем поторкав і зліз.

Кукуевицький закліпав очима, і козинака застряла у нього в горлі. Він хотів щось сказати, але не зміг, а тільки промекав, як козеня:

– М-меее!..

Тут задзвенів дзвоник, і довелося йти в клас.

Спасокукоцький торжествував: "Ага! З'їв?! Ото щоб знав, з ким маєш справу! Шпінгалет!"

Але на наступній перерві Кукуевицький закліпав волохатими віями, почервонів і тихо сказав:

– А я... якось узимку пішов на Дніпро подивитися на підлідний лов. Лід був тільки попід берегом, а далі вода. І шмат крижини, де я стояв,

одірвався і поплив. Усі кричать. А я не злякався. Тільки кричу: "Агов! Швидше рятуйте, бо мені в гастроном по сметану треба!" І по мене послали катер, і виловили мене уже під Києвом, біля Жукового острова. Але сметану я таки встиг купити...

Спасокукоцький крекнув і теж почервонів. Потім зібрав усі свої сили і сказав:

– А мене... а я... а мені справжню пожежу гасити довелося. О! На дачі. Загорілася солома біля корівника. Але я не розгубився, схопив відро з помиями і... Якби не я, згорів би к свиням і корівник, і хата, і все на світі...

– А я...— скромно опустив очі Кукуевицький.— А я... лишився колись сам у квартирі. І раптом подзвонив злодій. Розбійник. І каже: "Одчиняй! Київгаз!" А я весь заціпенів і кажу: "Не одчиню! Всі розбійники завжди кажуть "Київгаз", а тоді заходять, убивають і грабують. Тікайте, бо зараз як візьму татову мисливську рушницю і як стрельну через дірку для ключа!" А він каже: "Дурний!" А я кажу: "Од такого чую!" Він злякався і пішов.

Спасокукоцький тяжко зітхнув і, мало не плачучи, сказав:

– А я... а мене колись велосипед переїхав... І маминого годинника я колись проковтнув... Разом з ремінцем...

Настрій у Спасокукоцького зіпсувався вкрай.

Сидячи на уроці, вій спідлоба позирав на Кукуєвицького і думав:

"Невже цей шпінгалет не брехав! Невже справді і на крижині плавав, і з розбійником так хоробро розмовляв... А я ж усе чисто вигадав — і про шуліченят, і про пожежу..."

Насправді то він сам трохи не спалив корівника. Бавився сірниками, і зайнялася солома. Перелякавшися, він заверещав, як порося. Прибігла мама, схопила відро з помиями і залила вогонь, а його самого так торохнула відром, що він заорав носом у калюжу.

Спасокукоцький свердлив очима Кукуєвицького, намагаючись зрозуміти, брехав той чи ні. Але Кукуєвицький дивився так ясно і невинно, що нічого не можна було зрозуміти.

І Спасокукоцький вирішив не здаватися.

Наступного дня з'ясувалося, що Спасокукоцький на тій самій дачі ще витяг з річки потопаючу маленьку дівчинку, лазив у криницю рятувати кошеня і їздив верхи на баскому жеребці Електроні...

Однак з'ясувалося також, що Кукуевицький, у свою чергу, бився із скаженим собакою, лазив у каналізаційний люк діставати ключі, загублені сусідською дівчинкою, і під час військового параду катався на міжконтинентальній балістичній ракеті з атомною боєголовкою...

Тепер Спасокукоцький, розгортаючи газету "Зірка", з острахом читав заголовки — чи не надруковано статті про подвиги Кукуєвицького. І, слухаючи по радіо "Пионерскую зорьку", боявся почути знайоме прізвище.

Минуло кілька днів, сповнених подвигів та героїзму.

Спасокукоцький і Кукуєвицький ходили з гордо піднятими головами, розправивши плечі. Вони стали вищими і стрункішими.

Та одного разу Кукуєвицький не прийшов до школи,— мабуть, захворів.

Спасокукоцький пронудився усі п'ять уроків. У голові безглуздо крутилася нерозказана прекрасна пригода про двобій Спасокукоцького з величезною гадюкою (якраз учора він прочитав книжку Сергія Артюшенка "Шутка с питоном"). То була така пригода, від якої Кукуєвицького скрутило б у баранячий ріг. А він не прийшов.

У кепському настрої повернувся Спасокукоцький додому.

Обідав він без апетиту. За обідом мама раптом якось дивно глянула на нього, потім ще раз глянула, пильно придивилась і сказала:

– Ану розкрий рота!

Нічого не підозріваючи, Спасокукоцький роззявив рота.

– Ой! — скрикнула мама.— У тебе ж дірка в зубі! Карієс! Боже мій! Треба негайно йти до зубного лікаря!

– Що?! — Спасокукоцький випустив з руки ложку, і вона, дзенькнувши об край тарілки, плямкнулась у борщ.

– Треба негайно йти до зубного лікаря! — повторила мама.— Негайно! — вона вже набирала номер телефону.— Аллоу! Скажіть, будь ласка, коли приймає стоматолог?.. Ага. Дякую!..— вона поклала трубку. — Ходімо зараз же! З другої години дуже гарний спеціаліст.

– Й-я... не... піду! — сказав Спасокукоцький.

– Підеш! — твердо сказала мама.

– Не піду! — ще твердіше сказав Спасокукоцький.

– Ти що — хочеш лишитися без зубів?! Догрався з тими цукерками! Скільки разів я говорила — не їж стільки цукерок! Не гризи без кінця цукерки!..

– Я не піду! — на високій ноті відчайдушно вигукнув Спасокукоцький.

– Підеш,— спокійно сказала мама, пудрячи перед дзеркалом носа.

– Я не можу нікуди йти. Мені погано,— скривився Спасокукоцький.— У мене болить живіт.

– Нічого в тебе не болить,— сказала мама, підмальовуючи помадою губи.

– Ой! Ой! — Спасокукоцький перехнябився і ліг щокою у прохололий борщ.

– Ти ж знаєш, що на мене це не діє,— незворушно сказала мама, фарбуючи щіточкою вії.

То була правда. Мама Спасокукоцького була тверда, як алмаз.

Полежавши трохи у борщі, Спасокукоцький підвів голову, обібрав із щоки капусту й тяжко-тяжко зітхнув:

– Ти хочеш моєї загибелі!..

– Я хочу, щоб мій син не був беззубий. Щоб йому не довелося носити в портфелі стаканчик із вставною щелепою.

...Через п'ять хвилин вони вже йшли до дитячої поліклініки. Мама міцно тримала Спасокукоцького за руку, а він механічно переставляв

ноги і нічого перед собою не бачив: усе розпливалось у сльозах. Тільки у такт цоканню маминих каблуків гупало в грудях серце.

Запахло ліками — вони зайшли у поліклініку.

Біля стоматологічного кабінету не було нікого, прийом тільки-но почався — вони прийшли першими. І їх одразу запросили.

Спасокукоцький переступив поріг кабінету, і в нього похололо всередині. Під стіною стояла скляна шафа, у якій на скляних полицях лежали блискучі нікельовані інструменти для висмикування зубів — кліщі, "козячі ніжки" і тому подібне.

А посеред кабінету, поряд з кріслом, стояла в о н а — бормашина. Ота страшнюча пекельна бормашина, про яку Спасокукоцький чув ще в дитячому садочку від завжди переляканої Талочки Дударенко.

Блакитна, обтічної форми, схожа на рубку підводного човна, бормашина дивилася на нього жовтим оком і наче підморгувала.

Першим бажанням Спасокукоцького було рвонутись і дати драла. Але позаду гостро пахла парфумами невблаганна мама. А попереду привітно усміхався і пахнув ліками високий лисий дядечко з бородавкою на носі — лікар. Усі шляхи до втечі було перекрито.

– Заходьте, заходьте,— лагідно промовив лікар і широким жестом показав на крісло.— Будь ласка, сідайте, юначе. По обличчю бачу, що переді мною справжній мужчина.

Але Спасокукоцький не зреагував. Він прекрасно знав ці лікарські штучки-дрючки: усміхається-усміхається, а потім я-ак штриконе шприцом, або я-ак різоне скальпелем, або я-ак утне іще щось — і моргнути не встигнеш (Талочка Дударенко не раз про це говорила).

Спасокукоцький не зрушив з місця.

Мама несподівано підхопила його під пахви й, хоч

він щосили задриґав ногами, підняла і, як дитину, посадила в крісло.

Лікар натиснув на якусь педаль, і крісло поїхало вгору. А серце Спасокукоцького покотилося вниз.

– Ну-с, розкриємо рота і подивимося, що там у вас робиться,— усміхнувся біля самісінького носа Спасокукоцького лікар.

– Лесику, ну ти ж гарний хлопчик. Ну розкрий ротика. Ну будь розумником! — чужим, неприродно лагідним голосом сказала ззаду мама.

– Ну-с! — повторив лікар.

– Е-е! — зціпивши зуби, мотнув головою Спасоку-коцький.

– Не розумію. Ви що — глухонімий?

– У мене не одкривається рот,— не розтуляючи зубів, процідив Спасокукоцький.— Мабуть, спазми.

– А-а, це буває,— усміхнувся лікар, узяв Спасокукоцького двома пальцями за щоки, трохи притис, і рот розтулився сам собою.

Другою рукою лікар спритно підніс до зубів Спасокукоцького маленьке кругленьке дзеркальце на металевому держачку.

– Г-г-г-ав! — сказав Спасокукоцький і вкусив лікаря за палець.

– О-у! — одсмикнув руку лікар.— Так ви мені, юначе, палець одкусите. Як я тоді працюватиму? — І раптом сказав суворо: — Ану, розкривай рота швидше!

Ця різка зміна тону подіяла на Спасокукоцького, і він розтулив рота. Лікар знову підніс дзеркальце до зубів.

– Га-а-а! — закричав Спасокукоцький.

– Що таке? Я ж іще навіть не доторкнувся. Тільки дивлюсь.

– Болить.

– Не може бути.

– Ага. Вам "не може бути". А мені може бути. Це ж не ваші зуби! Я більше не хочу. Я уже злажу.

– Тю! — сказав лікар.— І де ти, такий розумний, учишся? В якій школі, у якому класі? От візьму й напишу про тебе в стінгазету.

– Напишіть-напишіть! — сказала ззаду мама і назвала номер школи і клас.

– Що?! — весело вигукнув лікар.— Оце здорово! Так у цьому ж класі вчиться моя дочка. Люба. Присяжнюк.

– Га? — Спасокукоцький від подиву розкрив рота. Справді, у їхньому класі вчилася дівчинка Люба Присяжнюк.

"Ой! Це ж тепер усі знатимуть... І Кукуевицький знатиме... Ой, пропав я, пропав. Зганьбив себе на всю школу. Засміє мене тепер

Кукуевицький, у регіт засміє. Всім розкаже тепер і про пожежу, і про криницю, і про жеребця Електрона... Ой, що ж тепер буде?.."

Поринувши у свої думки, Спасокукоцький і не помітив, як лікар увімкнув бормашину і вона тихо-тихо за дзижчала. Було зовсім не боляче... Минуло кілька непомітних хвилин, і лікар весело сказав:

– Ну, от і все!.. Дві години не їсти!..

Він натиснув на педаль, і крісло опустилося вниз.

– Ви вільні!

Спасокукоцький ізліз з крісла і, хитаючись, мов після космічного польоту, ступив кілька непевних кроків до мами. Мама усміхалася, простягаючи йому руки.

"І оце все?.. А я, дурний, боявся!.. Дригався, кричав і кусався! Ех-х!.. А Кукуевицький бився із скаженим собакою, плавав по Дніпру на крижині і проганяв розбійника з Київгазу... Кукуевицький таки герой, а я... Ех-х!.."

І так йому стало прикро, так прикро, що він скривився і... заплакав.

– Отаке! — здивовано вигукнув лікар.— Чого це ти? Усе ж минулося! А-а... Ти, може, думаєш, що я розкажу Любі? Так нічого ж розказувати! Ти молодець! Ти тримався як справжній мужчина!..

"Справжній мужчина" шморгнув носом і витер сльози.

А коли вони вийшли з кабінету, Спасокукоцький раптом почув у коридорі жіночий голос:

– От бачиш, хлопчик зовсім не боявся!.. Бачиш, нічого ж страшного... А ти...

Спасокукоцький обернувся.

Під дверима у черзі на стільці поруч з мамою сидів переляканий заплаканий Кукуєвицький...

* * *

Одразу за Спасокукоцьким та Кукуєвицьким поруч з Надею Трав'янко сидить Шурик Бабенко.

Надя Трав'янко — видатна особа (це вона при усьому класі натовкла носа Льоні Монькіну), але зараз не про неї мова.

Зараз давайте познайомимося з Шурином Бабенком.

Шурик Бабенко

Шурик Бабенко не був героєм. Шурик був тихий, нерішучий, сором'язливий хлопчик.

Якось так історично склалося, що з самого малечку він був позбавлений хлоп'ячого товариства. Маленький, худенький, бліденький, він дуже часто хворів, і мама, що називається, трусилася над ним. Вона не тільки не віддала його в дитсадок, а й у двір самого гуляти ніколи не пускала. І ріс він такою собі хатньою істотою, як оте лупате чорненьке кімнатне собача, що його на руках виносить хазяйка з дому, і воно тремтить, бідолашне, ледь тримаючись на своїх тоненьких ніжках.

Десь років до шести Шурик з батьками жив у великій комунальній квартирі, де, крім них, мешкало ще кілька сімей. На всю квартиру Шурик

був єдиний хлопчик. Решта дітей — самі за себе дівчатка: Галочка, Талочка, Манечка, Танечка, Зіночка, ще й Катруся. І Шурик буквально з пелюшок, хоч-не-хоч, змушений був бавитись, як і вони, ляльками, стрибати через скакалку, гратися в "дочки-матері". Дійшло до того, що якось він сказав бабусі: "Я пішла до Галочки". Було йому тоді років три.

З буйним хлоп'ячим племенем Шурик спізнався лише тоді, як пішов до школи. На той час вони вже одержали нову ізольовану квартиру й переїхали в інший район міста. Ідучи перший раз у перший клас, Шурик навіть не сподівався зустріти там когось знайомого. І раптом побачив Галочку. Виявляється, вони перед самісіньким вереснем теж одержали нову ізольовану квартиру в цьому районі. Галочка щиро зраділа, побачивши Шурика. І одразу ж розповіла дівчаткам про їхню дружбу. До кінця уроків весь клас уже знав, як Шурик бавився ляльками, стрибав через скакалку і як він сказав: "Я п і ш л а до Галочки". І вертлявий жевжикуватий Валера Галушкинський, що замість "ш" вимовляв "ф", закричав, хіхікнувши:

– О, Фурик Бабенко! Фурик Бабенко (роблячи наголос на першому складі)!

І всі хлопчики в класі засміялись. В цю мить усі вони відчували себе мужчинами. Один тільки Шурик був Бабенко.

Отак почалося самостійне Шурикове життя в шкільному колективі. Власне, перших два роки не дуже воно було самостійне і не дуже в колективі. Самостійно в колективі Шурик лише сидів у класі на уроках. Під час перерви він самотньо стояв під стіночкою в коридорі — або просто так, або жуючи сніданок. А після уроків у вестибюлі його вже чекала мама чи бабуся, і самостійність Шурикова закінчувалася. Навіть домашні завдання Шурик готував разом з мамою.

Тільки у третьому класі йому дозволено було самому ходити до школи і виходити у двір гуляти. Але Шурикового становища це не

змінило. У хлоп'ячий гурт увійти він не вмів. Мовчки стояв він під стіночкою у дворі і дивився, як хлопці гасають. Навіть плаксій Льоня Монькін не мав Шурика за людину і проходив повз нього не помічаючи, як повз порожне місце.

І Шурик переживав. Шурик страшенно переживав... Він усе віддав би, лише бути б таким, як Ігор Дмитруха! О, Ігор Дмитруха — то велика людина! Як кажуть хлопці — молоток! З таких виростають полководці, герої і чемпіони. Навіть коли після добрячої прочуханки від завпедші Віри Яківни він схиляє голову й каже: "Я більше не буду",— це в нього звучить гордо й незалежно.

А як він з'їжджає по перилах з другого поверху!

Як він хвацько чвиркає-спльовує крізь зуби!

А, найголовніше,— як він грає у футбола! Ах, як він грає у футбола! Для хлопців він — і Блохін, і Мунтян, і Колотов, і Веремєєв разом узяті.

Шурик, не задумуючись, віддав би свою колекцію значків, щоб забити хоч один гол так, як Ігор Дмитруха. Але Шурик міг тільки мріяти про це. Шурик грати у футбол абсолютно не вмів. Бо ніколи у футбол не грав. А футбол — це така гра, в яку сам дома грати не навчишся, тут навіть мама не допоможе. Навпаки. Коли Шурик спробував поганяти м'яча по квартирі і, звичайно, ненароком розбив у книжковій шафі скло, мама м'яча одібрала, порізала на шматки й викинула у сміттєпровід.

Щоправда, одного разу... Поробивши уроки, Шурик вийшов у двір і, як завжди, став під стіночкою біля пожежної драбини. Хлопці якраз "маталися". Було їх у дворі до двох десятків, грали вони не однаково — хто краще, хто гірше. І щоб було по справедливості й цікавіше, склад команд щодня мінявся. Постійними були тільки капітани — Ігор Дмитруха та Валера Галушкинський. Решта хлопців розбивалися на

пари. Обнявшись, вони якусь хвильку шепотілися, потім підходили до капітанів і говорили:

– Мати-бати, що вам дати: яблуко чи грушу?

– Яблуко,— казав, наприклад, Дмитруха, і хто з хлопців по домовленості був "яблуком", ішов до нього в команду, а "груша" котилася в команду Галушкинського.

Це називалося "мататися". Навчив хлопців цього батько Ігора Дмитрухи, монтажник-висотник, завзятий болільник футбола, розповівши, як колись у дитинстві вони з друзями розподілялися на команди у такий спосіб.

Так от, у той день хтось із хлопців не вийшов, і Льоні Монькіну не було пари. Якби це інший, то він посумував би трохи і лишився в запасі. Але Льоня

Монькін був такий зануда і зчинив такий ґвалт: "А чому я! А я хочу! А я не буду! А я все одно!" — що Ігор Дмитруха врешті чвиркнув крізь зуби і, вгледівши Шурика, кивнув:

– Матайся он з ним!

І Льоня підскочив до Шурика і, навіть не спитавши, хоче той грати чи ні, обхопив його за плечі й лоскотно зашепотів у самісіньке вухо: "Ти гарбуз, я кавун. Ходімо!" І потяг до капітанів:

– Мати-бати, що вам дати: гарбуз чи кавун?

Шурик помітив, як Льоня підморгнув Ігореві, наголошуючи на слові "кавун". Йому, звичайно, хотілося бути в команді Ігоря Дмитрухи. Але Дмитруха чомусь сказав:

– Гарбуз!

Чи поспішив, чи не помітив отого підморгування. У Шурика заніміло всередині — наче він раптом знявся й полетів.

– Будеш стопером,— кинув йому Дмитруха й побіг до центру поля. Шурик отетеріло закліпав очима — він не знав, що таке "стопер"... Він полетів далі,

але вже не вгору, а вниз, у прірву.

– Чого став, балда! Біжи до воріт! — гукнув йому хтось із хлопців.

Шурик щодуху кинувся до воріт.

– Ти куди, ґава, то ж не наші ворота! — знов гукнули йому.

Шурик різко спинився і, мов загнане зайча, рвонув у протилежний бік.

– Стій тут! — шарпнув його хтось за руку. Шурик завмер.

Пролунав свисток. Гра почалася.

Шурик стояв, і серце його тріпотіло, наче м'яч у сітці воріт. Він не міг розібратися, де "наші", де "не наші". Все зливалося в нього перед очима, мигтіло, мелькало й смикалося.

– Грай у стінку!.. Замкни штангу!.. Пресінг! — чув він звідусюди якісь незбагненні чудернацькі слова й нічого не міг зрозуміти.

І раптом він побачив, що прямо на нього... котиться м'яч.

Шурик заціпенів. Це було так страшно, наче то котився не м'яч, а котилася бомба. Шурик не міг ворухнутися. М'яч підкотився, стукнувся об Шурикову праву ногу й спинився.

– Пасуй! Пасуй сюди! — почув Шурик голос Ігоря Дмитрухи. Шурик наче прокинувся, дрібно затупцявся на місці, розмахнувся і незграбно шкрябонув ногою по землі... повз м'яч. І в цю мить налетів Валера Галушкинський, вдарив по м'ячу, воротар з хеком ляпнувся на землю, але було вже пізно.

– Фтука-а! — не своїм голосом закричав Галушкинський.

– Ура! Штука! — закричав Льоня Монькін, стрибаючи на спину Галушкинському. І ще кілька галуш-кинських гравців підбігло і обхопило свого капітана.

Щурикові здалося, що то його серце вискочило з грудей і разом з м'ячем влетіло у ворота...

Ігор Дмитруха підбіг до Шурика і пхнув його в плече:

– Кульгай з поля, партач! — і загукав Галушкинському: — Ми граємо без стопера.

Так закінчився Шуриків перший у житті футбольний матч. Більше ніхто Шурика "мататися" не запрошував. І Шурик або сидів у себе на балконі, або самотньо стояв на своєму постійному місці, під стіночкою біля пожежної драбини. І хтозна, скільки б він там простояв, якби не одна несподівана обставина.

Цього літа, як і завжди, Шурик з батьками поїхав відпочивати в Євпаторію. А коли повернувся, то дізнався, що в їхній будинок переїхав знаменитий футболіст, капітан команди "Метеор", заслужений майстер спорту Гелій Бумбарасов. Ще й одержав квартиру якраз над Шуриком.

Шурик жив на другому поверсі, а Бумбарасов оселився на третьому. Хлопці були надзвичайно збуджені і гули, як бджоли. Ще б пак! У їхньому будинку жив сам Бумбарасов, залізний Бумбарасов! Усі болільники називають його "Директор" — такий він розважливий і серйозний: ніколи не поспішає, не метушиться, але найпрудкіші форварди не можуть його обійти. Бумбарасов був стопер. Шурик уже знав, хто такий стопер. Стопер — то центральний захисник, головна особа у захисті.

Тепер хлопці грали у футбол, що називається, з ранку до вечора. І так старалися, так старалися, що аж пара з рота йшла. Кожному хотілося, щоб його гру побачив і оцінив Директор. Правда, Директор вдома майже не бував,— то він на тренуванні, то у від'їзді.

Але сьогодні Директор вдома — це хлопці знали напевне. Під час учорашнього матчу, який транслювали по телевізору, він дістав травму, і всі бачили, як він, шкутильгаючи, пішов з поля.

Шурик сидів на балконі і дивився, як хлопці грають у футбола. Відколи переїхав Бумбарасов, Шурик майже не виходив у двір, а здебільшого сидів на балконі. Тут він відчував себе ближче до знаменитого Директора, ніж хлопці, і йому це було приємно. Він бачив, що хлопці раз у раз зиркають на бумбарасовський балкон, а мимохіть і на його балкон, бачать його, Шурика, в такій безпосередній близькості до Директора і, мабуть, заздрять. Це теж було Шурикові приємно. А коли він іноді чув кроки Бумбарасова в себе над головою, серце його радісно завмирало. І йому хотілося зробити щось надзвичайне, героїчне, щоб побачили і хлопці, і Директор, і всі-всі. От щоб, наприклад, вибухла раптом пожежа і на очах у всіх хлопців Шурик виніс травмованого Директора з вогню. Або... ще щось... Але пожежі не було. Бумбарасов не курив і з вогнем поводився обережно. Правда, одного разу (це було на другий день після приїзду з Євпаторії) Шурик прокинувся серед ночі від якогось грюкоту, що лунав із кухні. Шурик і собі кинувся туди й побачив, що з стелі дзюрить вода, а тато й мама, шльопаючи босими ногами,

підставляють миски, каструлі, ночви... Мама верескливо лаялася, а тато її заспокоював. Потім тато подзвонив Бумбарасову по телефону і сказав:

– Пробачте, по-моєму, у вас щось коїться на кухні. Дивіться, щоб не попсувало вам підлогу. У нас дзюрить, як з відра.

Виявилося, що звечора не було води, Директор відкрутив кран і забув, а вночі вода пішла і... Але то було вночі, всі хлопці спали і нічого не бачили, і Бумбарасов не був травмований, і, як на те пішло, то виносити довелося б Шурика, а не Бумбарасова...

Валера Галушкинський сьогодні не грав,— він поїхав з батьками у село в гості до родичів,— другим капітаном був Льоня Монькін, і команда Ігоря Дмитрухи перемагала з розгромним рахунком 23-5. Ігор Дмитруха гасав по полю, як очманілий. Він весь аж пашів. Ніколи не грав він так завзято, так натхненно. Сам забив вісімнадцять голів! Такий тріумф буває, мабуть, один раз у житті. Невже Директор не бачить цього? Ні, не міг він цього не бачити. Після кожного гола команда Ігоря Дмитрухи так ревла від захвату, що дзвеніли шибки. І хоча на балконі Бумбарасова не було, він, напевне ж, виглядав у вікно. Не міг він не виглядати.

Несподівано Монькін прорвався до дмитрухинських воріт. Назрівав гол. Ігор Дмитруха, рятуючи свої ворота, з усієї сили влупив зустрічним ударом і, як кажуть футболісти, "засвітив свічу". М'яч злетів високо вгору і впав... прямісінько на балкон Бумбарасова. Всі так і застигли. Пороззявляли роти і тільки розгублено перезиралися. Це була зовсім непередбачена, ганебна ситуація. Іти турбувати травмованого Директора, перепрошувати, мовляв, ми закинули м'яч до вас на балкон, оддайте, будь ласка...— це значить зганьбити себе в очах знаменитого футболіста на віки вічні. Хлопці ладні були провалитися крізь землю.

Ігор Дмитруха стояв блідий, як сметана.

І раптом у Шурика всередині щось клацнуло — наче зламалася пломба якогось запобіжника.

Обабіч Шурикового балкона були прилаштовані дерев'яні штахети, по яких вився дикий виноград.

Шурик зліз на бильця і почав дертися по тих штахетах угору до Бумбарасового балкона.

Хлопці одразу помітили. Знизу почулися вигуки: "Диви!", "Ух ти!", "Лізе!".

А Шурик ліз і нічого не відчував, крім нервового лоскоту в горлі. А в голові дзвеніла одна розпачливо-радісна думка: "Я герой! Я герой! І всі це бачать! Ой, я герой!"

Він майже доліз,— лишалося зовсім трішечки,— як раптом зачепився черевиком за виноградну лозину. Намагаючись вивільнитися, він глянув униз і... похолов! Він відчув висоту. Шурик судорожно зчепив руки й закляк. Він зрозумів, що тепер не зможе відірвати рук від штахетів, не зможе ні дертися далі вгору, ні злізти назад униз.

Слизький страх холодним потом укрив усе тіло. Шурик розтулив рота і — не крикнув, ні, голосу не було! — жалібно, розпачливо нявкнув, як маленьке замучене кошеня.

І тут він відчув, як дужа рука схопила його, одірвала від штахетів і потягла вгору на балкон:

– Дурень! Ах ти ж дурень! — сердито гукнув Директор і, поставивши Шурика на балкон, вліпив йому потилишника — одного, другого, третього...

Шурик тільки клював у такт носом і хлипав...

...Три дні Шурик не виходив у двір і навіть на балконі не показувався.

Він паленів від сорому, згадуючи, як Бумбарасов тягнув його, мов паршиве кошеня, а потім при всіх давав потилишники, приказуючи: "Дурень! Ах ти ж дурень!.."

На четвертий день довелося вийти, бо бабуся нездужала й послала його в аптеку.

Тільки-но вийшовши з дому, Шурик одразу ж наткнувся на хлопців.

Вони стояли, розбившись на пари,— збиралися "мататися".

Угледівши Шурика, Валера Галушкинський, який сьогодні приїхав і теж тільки-но вийшов у двір, за звичкою реготнув:

– О, Фурик Бабенко суне!

Але ніхто з хлопців чогось не засміявся. А Ігор Дмитруха чвиркнув крізь зуби і пхнув Галушкинського в плече:

– Не чіпай його! Він — молоток! Йому сам Директор по шиї давав!

І була в цих словах повага, а може, навіть і заздрість...

...Наступного дня Шурик стояв у дворі на своєму звичному місці — під стіночкою біля пожежної драбини.

Але він не просто стояв.

Він стояв зігнувшись і трохи нахилившись уперед. І вся постать його виражала напруження і чекання. Кроків за десять від нього Ігор Дмитруха розганявся, щоб вдарити по м'ячу.

Ігор Дмитруха тренував Шурика Бабенка на воротаря.

* * *

За третьою партою в середньому ряду сидить худорлява довгошия дівчинка з короткою хлоп'ячою зачіскою.

Це Макаренко Ніна, або (як називають її дівчатка) Макар, або (як називають її хлопці) Макароніна.

Макароніна

Макароніна вважає, що дівчинкою вона народилася випадково. її зовсім не цікавило те, що звичайно цікавить дівчат. її цікавило тільки те, що цікавить хлопців. Вона грала у футбол, у хокей, стріляла з рогатки, малювала під час уроків на останній сторінці зошита військові кораблі, танки, літаки. І кепкувала з дівчат. Одягалася вона теж, як хлопець, і вдома ходила завжди у джинсах чи у шортах. І категорично не визнавала нічого білого — ні білих сорочок, ні тим паче платтячок, бо за її хлоп'ячою вдачею все біле негайно перетворювалось на брудно-сіре, а то й чорне.

Проте хлопці ревниво ставилися до її хлоп'ячих здібностей. Вони рідко брали її в свою компанію, а коли й брали, то весь час намагалися підкреслити, що вона все-таки "баба" (хоч, правду кажучи, у футбол і в хокей вона грала не гірше, а навіть краще, ніж дехто.з хлопців). Але такий уже хлопці народ — не люблять вони, щоб дівчата зазіхали на їхні достоїнства.

Та Макароніна ніби не помічала зверхнього ставлення хлопців. І всілякі їхні образливі слова або просто пропускала повз вуха, або, наче м'ячик, одразу відфутболювала якійсь дівчинці. Гримне на неї, приміром, Ігор Дмитруха чи Валера Галушкинський під час гри у футбол:

– Чого стала, пасешся, гава-роззява!

А за хвилину вона вже кричить Любі Присяжнюк чи Тані Вербі, які спокійнісінько стоять собі осторонь, спостерігаючи гру:

– Чого стала, пасешся, гава-роззява! Хоч вони їй зовсім не заважають.

Дівчаткам, звичайно, це не подобалося. Дівчатка з Макароніною не дружили. Контакт у неї був лише з двома дівчатками у класі — з Галочкою Білан і Свєточкою Черненко.

Галочка Білан і Светочка Черненко були нерозлучні подружки ще з дитячого садка. Обидві тендітні, з тоненькими ручками й тоненькими ніжками — наче

невагомі. Здається, тільки дмухни на них — і вони полетять.

Завжди у чепурненьких платтячках, з великими бантами, вони під час перерви, взявшись за ручки, повагом походжали у коридорі школи, мов у фойє театру. Всі їхні зошити й підручники були обгорнуті білим папером, а ті обгортки — геть у квіточках і перебивних картинках.

Галочка й Свєточка уособлювали в собі все дівчаче, що тільки можна було уособлювати. І на перший погляд здавалося просто дивним, як Макароніна могла з ними контактувати.

А справа була дуже проста. Макароніна врятувала колись Галочку Білан і Свєточку Черненко від хулігана й розбійника з паралельного "А" класу Гришки Гонобобеля.

Гришка Гонобобель ні з того ні з сього почав був чіплятися до Галочки й Свєточки — вибивав у них з рук портфелі, кидався недогризками яблук, одбирав перебивні картинки і взагалі усіляко переслідував. До того ж робив усе це без свідків, після школи, підстерігаючи їх по дорозі додому.

Галочка й Свєточка тихо страждали і тільки рюмсали по кутках. Захиститися самі вони не могли, а скаржитися соромились.

Хтозна, як довго б це ще тривало, коли б одного разу не нагодилася Макароніна. Вона побачила, як у прохідному дворі за школою Гришка Гонобобель вибив у Галочки й Свєточки з рук портфелі, зірвав, з них банти і, регочучи, втік.

Галочка й Свєточка, ні словечка не кажучи, підняли портфелі і тихо здрюмсали.

Макароніна підскочила до них:

– Ех! Що ж ви?! Треба ж було йому... Ех ви,— тюті-матюті!..

Галочка й Свєточка тільки шморгнули маленькими носиками.

На другий день під час перерви Макароніна підійшла до Гришки Гонобобеля і голосно, на весь коридор сказала:

– Якщо ти, пігмей, ще раз зачепиш Галочку й Свєточку,— я зроблю з тебе тюфтелю!..

– Що-о?!. — густо почервонів Гришка Гонобобель.— Нещастя захотіла?!. Ану кульгай звідси! — і штовхнув Макароніну в груди.

Макароніна розмахнулась і невміло, але дзвінко ляснула Гонобобеля по щоці.

Гонобобель кинувся на Макароніну, тицьнув її раз, другий, зробив підніжку (на це він був мастак), і Макароніна впала. Але тут залунав одчайдушний крик Шурика Бабенка:

– Хлопці! "Ашники" наших б'ють!

І вмить як з-під землі вискочили Ігор Дмитруха, Валера Галушкинський, Вітасик Дяченко.

Так уже ведеться, що відколи світ існує, "ашники" й "бешники" змагаються між собою. І не стільки Макароніну кинулися захищати хлопці, скільки честь свого славного "Б" класу. Але задзвенів дзвоник, і на цьому все скінчилося.

Два тижні Макароніна гордо, як хлоп'ячу відзнаку, носила під правим оком синець. А коли він став сходити, навіть трошечки підфарбовувала його.

Зате Гришка Гонобобель Галочки й Свєточки вже не чіпав. І не тому, що він злякався. Просто тому, що такі типи, як Гришка Гонобобель, розперізуються лише тоді, як зовсім не відчувають опору. А тільки-но дістануть одкоша, вгамовуються, їм стає нецікаво. Вони не люблять ускладнювати собі життя.

Отак доля зв'язала Галочку й Свєточку з Макароніною почуттям вдячності і обов'язку. А Макароніну з ними — гордим усвідомленням власного героїзму й благородства.

Це не було дружбою. Занадто вони були різні, щоб дружити. Та коли Макароніні було незручно самій набиватися хлопцям у компанію, вона гукала Галочку й Свєточку, і ті, звичайно, не могли їй відмовити.

Так було й того вересневого дня.

Навчальний рік тільки-но почався, ще свіжі були спогади про літо, і на перервах, зібравшися купками, учні жваво обговорювали свої літні канікули — де хто відпочивав, що з ким траплялося.

Валера Галушкинський, захлинаючись, розказував, як він з хлопцями утік з табору в ліс і до пізнього вечора блукав там, переживаючи різні пригоди й несподіванки. Це було на околиці Києва, у Пущі-Водиці. "Під самісіньким носом, а такі пригоди!" — зітхали заздро хлопці.

– А на каланчу лазив? — спитав Вітасик Дяченко.

– На яку каланчу? — вирячився Валера.

– Піжон! Був у Пущі і каланчі не знає!.. По дорозі до радгоспу "Виноградар". Там тепер житловий масив Вітряні гори. А колись був тільки радгосп. І над ним шефствував Київський університет, де училися мої тато й мама. І вони туди їздили з культбригадами. Давали концерти самодіяльності. Тато студентом на ту каланчу навіть уночі лазив і співав там. А потім мені показав, і я з ним теж лазив. Ух здорово!... Метрів... метрів сто! Стоїш... а внизу ліс. Наче на літаку над лісом летиш. І навіть відчуття таке, що летиш. Бо каланча вгорі хитається. Од вітру. Аж у грудях лоскоче. Здорово!..

Валера Галушкинський одразу скис. А Ігор Дмитруха раптом загорівся:

– Хлопці-і! А давайте... а давайте махонемо туди сьогодні!.. Га?.. Марія Василівна якраз хвора. П'ятого уроку не буде. До Пущі якихось

півгодини. На дванадцятому трамваї. З Подолу. Я знаю! Я там на шостій лінії з дитсадком два роки на дачі був. Махонем! Га?.. Що? Слабо?..

– А чого... давай!.. Чого!.. Запросто!..— відчуваючи потребу реабілітуватися, стрепенувся Валера і додав винувато:— І як я її не помітив?.. Не в той бік ходили, мабуть...

– Значить, все! їдемо! — рішуче сказав Ігор Дмитруха.— Хто поїде?

Спасокукоцький та Кукуєвицький перезирнулись, і обидва почервоніли.

– Я...мені сьогодні... на музику,— сказав Спасокукоцький.

– А мені... з мамою... до кравчині,— сказав Кукуєвицький.

Було видно, що обидва збрехали. Але збрехав і Льоня Монькін:

– Я б — з радістю, але... мама квитки в кіно взяла.

Просто незручно. А то я б... я б!..— він ударив себе в груди.

– А мені до хворої бабусі зайти треба, ліки занести,— опустив очі Шурик Бабенко. Він казав правду.

– Ех ви! Пігмеї! Забоялись! — презирливо скривився Ігор Дмитруха.— Ну що ж — ми самі поїдемо. Я, Валера і Вітасик.

– І я! І я! І ми!., —вигукнула нараз Макароніна і обернулася до Галочки і Светочки: — Правда ж?

Правда ж, дівчата! Ми поїдемо! Правда ж!..

Галочка подивилася на Свєточку широко розкритими оченятами і розтулила ротик. А Свєточка подивилася на Галочку широко розкритими оченятами

і теж розтулила ротик.

Але ні Галочка, ні Свєточка не вимовили ні словечка.

Їм дуже хотілося сказати, що вони ще ніколи-ні-коли в житті не їздили самі так далеко, що мами їх ще не пускають, що... Але вони не могли цього сказати. Не могли, не могли вони заперечити людині, яка врятувала їх від хулігана й розбійника Гришки Гонобобеля...

Макароніна рішуче вигукнула:

– Все! Ми їдемо! Я, Галочка й Свєточка!

І переможно глянула на "слабаків" Монькіна, Спасокукоцького й Кукуевицького.

Ігор Дмитруха теж глянув на них і процідив крізь зуби:

– Пігмеї!.. От Макароніна — молоток! Навіть Галочка й Свєточка молотки!.. А ви манна каша-просто-кваша!..

І хоч як били себе в груди Монькін, Спасокукоцький і Кукуєвицький, це не врятувало їх від сорому та ганьби.

Макароніна цвіла, як троянда.

Одразу після четвертого уроку вони вшістьох (Ігор, Валера, Вітасик, Галочка, Свєточка і Макароніна) в напруженому мовчанні сіли на

шістдесят другий автобус, швиденько доїхали до Подолу, дочекалися дванадцятого трамвая, сіли і поїхали.

Трамвай довгенько плутався серед вузьких вуличок, тоді минав різні заводи й фабрики, забур'янені, якісь уже неміські двори, садки й городи, за якими де-не-де височіли білі багатоповерхові будинки, поки, нарешті, доїхав до площі Шевченка, де новим мікрорайоном Мінське шосе закінчувалося місто, і несподівано в'їхав у ліс. І, наче вирвавшися на волю, помчав щодуху, розхитуючись з боку в бік і співаючи веселої деренчливої пісні.

Крізь розчинені вікна вривався запах лісу — прілого листя, грибів і свіжості. Раз у раз по вікнах хльоскали гілки й влітали листочки — і ще зовсім зелені, і червонясті, і жовтогарячі...

Хлопці їхали зосереджені й серйозні.

Макароніна була збуджена, очі її сяяли.

А Галочка й Свєточка сиділи бліді, міцно стуливши губенята, і з острахом позирали у вікно — у які хащі везе їх цей хиткий, наче п'яний трамвай.

– Ти добре пам'ятаєш, де вилазити? — хрипко спитав Валера Вітасика.

– Аякже! На другій зупинці. Там ще така дерев'яна халабуда, а поряд смугастий стовп з написом, що треба берегти ліс.

Перша зупинка була на початку лісу. А до другої трамвай їхав хвилин десять. Нарешті спинився. Крізь вікно вони одразу побачили дерев'яну халабуду і смугастий стовп з написом.

– Га? Що я казав? Гайда! — весело вигукнув Вітасик, і вони сипонули до виходу. Крім них, на зупинці не вийшов ніхто.

Двері клацнули, закриваючись,— трамвай набрав швидкість, і за кілька секунд зник за деревами. Лише рейки якийсь час іще гули, наче велетенські, потривожені струни. На зупинці гостро пахло нагрітими сонцем просмоленими шпалами. Як завжди на незнайомому місці, усі закрутили головами, роззираючись довкола.

Галочка й Свєточка озиралися сторожко, з погано прихованим страхом. Хлопці, а з ними й Макароніна, озиралися підкреслено войовниче, як командири перед атакою.

– О! А он теж халабуда і смугастий стовп! —вигукнув Ігор Дмитруха.

Справді, і по той бік рейок стояла дерев'яна халабуда, а поряд з нею смугастий стовп, навіть два стовпи з написами.

– То у який же бік нам іти? — спитала Макароніна.

Валера Галушкинський хихикнув:

– "Балка так і балка — так. Один копил показує на восток, другий копил показує на запад. А посередині — кам'яна хвігура чоловіка..."

І, піднявши ногу, застиг у комічній позі. Нещодавно по телевізору передавали фільм-спектакль "Сто тисяч", і Валера вже кілька днів, де треба й не треба, повторював репліки копача Бонавентури. Зараз вийшло до речі, і всі засміялися. Навіть Галочка й Свєточка. Хоча настрій у них був не дуже веселий.

– Ти згадай, ви рейки переходили чи ні? — спитав Ігор Вітасика.

Вітасик задумався, потім рішуче замотав головою:

– Ні! Не переходили! Ні!

– Ну то ходімо! — скомандував Ігор. І вони рушили лісовою дорогою.

И тогда наверняка.

Вдруг запляшут облака,—

бадьоро заспівав Вітасик, щоб розвіяти незручність, яка виникла через оту плутанину з халабудами та стовпами.

И кузнечик запиликает на скрипке,—

дружно підхопили Ігор, Валера і Макароніна.

С голубого ручейка

Начинается река.

Ну, а дружба

Начинается с улнбки,—

дзвінкою луною котилася по лісу попереду них пісня.

– А ви чого не співаєте? — обернулася Макароніна до Галочки й Свєточки.

Ті лише плечима стенули і одмахнулися.

– Ех ви, манна каша-простокваша! Уже скисли! Додому, до мамусі захотілось! Ха-ха-ха! —— засміялася Макароніна.— Звикли за мамину спідницю триматися, тюті-матюті!

Галочка й Свєточка тільки почервоніли, але не сказали нічого.

Все далі й далі заходили вони в ліс. Проминули ще одну дерев'яну халабуду, конусоподібну, схожу на індіянський вігвам. Ліс дедалі густішав. Обабіч стежки упереміж стіною стояли дуби, берези, ліщина, а над ними здіймалися струнке голі стовбури сосон, що шуміли кронами високо вгорі.

Нараз попереду посвітлішало. Дерева розступились і відкрили осяяну сонцем велику галявину. Галявина була не зовсім звичайна, а обгороджена гостроверхими, у метр заввишки, кілками.

– Що це? — спитала Галочка.

– Резервація, — таємниче сказав Валера.

– Для тигрів,— ще таємничіше додав Ігор.

– І ягуарів,— не лишився осторонь Вітасик.

– А що? Думаєте, тут нема диких звірів, нема? — сказала Свєточка, і оченята її зробилися круглими й нерухомими, як у ляльки.

– Ходімте назад. Ану її, ту каланчу! Вже пізно,— сказала Галочка.

– Мами уже там, знаєте, як хвилюються! — сказала Свєточка.

– Ех ви, мамусині донечки! — вигукнула Макаро-ніна.— Недарма все-таки хлопці нас зневажають. Манна каша-простокваша!.. Ех, чому я не хлопець!

Хлопці гордо перезирнулися.

– Скільки ще до каланчі? — спитав Ігор.

– Та десь уже близько,— винувато сказав Вітасик.— Я пам'ятаю, ми хвилин п'ять ішли, не більше.

– А ми вже йдемо десять,— сказала Галочка.

– Може, ми не в той бік пішли? — сказала Свєточка.

Вітасик опустив очі.

– Треба вилізти на дерево і подивитися,— сказав Ігор.— Ти ж кажеш, що каланча здоровенницька. То її з дерева неодмінно буде видно.

– Я! Я! Я полізу! — вихопилася Макароніна і, не давши хлопцям опам'ятатися, першою кинулась до найближчого дуба й подерлася вгору. Лізти їй було боляче, бо голі ноги дряпались об жорстку дубову кору, але Макароніна не зважала на біль і лізла вище й вище, наче боялася, що хтось із хлопців випередить її.

Їй так хотілося саме зараз, після прояву дівчачої слабодухості подружок, довести хлопцям свою спритність!..

Вона долізла вже до середини дуба, та сухий сук, на який вона стала ногою, раптом зламався, руки спорснули, і Макароніна, збиваючи листя й гілки, полетіла вниз.

– Ой! — зойкнули одночасно Галочка й Светочка.

Макароніна глухо гупнула на купу листя й одразу ж підхопилася.

– Ха!.. Ха-ха!.. М'яка посадка... Хи-хи-хи... От летіла! Правда ж?

Щось у лісі репнуло,

Баба з дуба гепнула.

Так тобі, бабо, й треба,

Щоб не лазила на небо!

Вона намагалася говорити бадьоро й весело, але в очах її було пересилюване страждання...

– Ой! У тебе ж кров! — скрикнула Галочка.

Ліва нога Макароніни нижче коліна була закривавлена.

– Ет! Подряпина! — махнула рукою Макароніна.— Зараз листочком заліплю і все.

Вона підняла з землі листочок і притулила до ноги. Та кров не зупинялася. Рана була глибока — падаючи, Макароніна напоролася на сук.

– Ого-го! — сказав Валера.

– Угу-у! — промимрив Вітасик.

А Ігор Дмитруха тільки мовчки насупив брови. Вся нога Макароніни була вже червона, і руки, якими вона затискала рану, теж були червоні.

– Ут! Не зупиняється чогось...— зціпивши зуби, прошепотіла Макароніна.

– Ого-го! — повторив, але вже тихо й розгублено, Валера.

– Угу-у...— ледь чутно промимрив Вітасик.

– Треба... треба швидку допомогу...— якимсь не своїм голосом промовив Ігор. Це була явна дурниця, бо де ж тут, у лісі, візьмеш швидку допомогу? Але він мусив хоч цю дурницю сказати, бо ж він був Ігор Дмитруха, командир і заводіяка.

Хлопці стояли розгублені, безпорадні. І тільки, кліпаючи, дивилися на Макароніну.

– Не зупиняється, ти диви...— прошепотіла Макароніна. Вона була бліда, губи в неї тремтіли. Вона вже сама не на жарт злякалася.

Кругом ліс. Нема нікого. До трамвая хвилин п'ятнадцять, не менше. Та й ходить він з інтервалами у двадцять хвилин. А кров тече й тече.

– Треба негайно перев'язати,— сказала раптом Галочка і подивилася на Свєточку.

– Чим? — звела брови Свєточка.

– Ану допоможи! — рішуче сказала Галочка, обома руками намагаючись одірвати смужку від свого білого фартушка. Свєточка нагнулась і, схопивши зубами, одірвала.

– Ой! Нащо?! — тихо, самими губами промовила Макароніна.

– Мовчи!.. Ану давай!..— і, ставши навколішки біля Макароніни, Галочка й Свєточка почали обережно бинтувати її ногу.

Однієї смужки виявилося замало. І Свєточка одірвала нову, вже від свого фартушка. А потім ще одну одірвала Галочка.

Дотики їхніх пальчиків були такі дбайливо-ніжні, легкі, майже нечутні... І, наче саме від цих дотиків, біль поволі вщухав, а кровотеча припинялася.

Макароніна дивилася зверху на їхні схилені голівки, на тоненькі шийки й весь час ковтала щось у горлі і боялася розплакатися.

А хлопці стояли безсловесні, бездіяльні і якісь жалюгідні...

Перев'язавши їй ногу, дівчатка підвелися, сплели руки, зробивши "стільчик", і наказали:

– Сідай!

– Та ні, я сама, не треба!

– Сідай! — владно повторили вони.— Ти що, не розумієш — тобі не можна рухатися, бо знову почнеться кровотеча. Ну!

І Макароніна сіла і обняла їх за плечі. І дівчатка, згинаючись, понесли її.

Тоді вже хлопцям стало соромно, і Ігор сказав:

– Ну, давайте вже ми! Давайте!

Та дівчатка мовчали й не давали, аж поки не захекались.

Але й тоді спершу показали, як треба робити "стільчик", пояснили, як треба йти (не хитаючись, у ногу), і тільки тоді дозволили.

І всі ті настанови хлопці виконали слухняно, визнаючи абсолютний у цій справі дівчачий авторитет.

До трамвая дійшли без пригод, а на площі Шевченка (знову-таки за порадою Галочки й Свєточки) пересіли в таксі і благополучно домчали Макароніну додому...

...Чотири дні Макароніна в школу не приходила.

А на п'ятий день двері класу розчинились і... всі здивовано ойкнули — ніхто її спершу не впізнав.

Макароніна була в гарно випрасуваному платтячку, в білих гольфах, а на голові — великий білий шовковий бант. І біла пов'язка на лівій позі майже не кидалась у вічі.

І всі наче вперше в житті помітили, що Макароніна — дуже гарненька дівчинка...

* * *

За третьою ж партою, поруч з Макароніною, сидить Ярик Божко. Як і Шурик Бабенко, він тихий, непомітний і скромний. Про таких завжди кажуть, що він і мухи не скривдить. Чи є він у класі, чи нема його — мало хто й помічає.

Але одного разу...

Ярик Божко

Одного разу Ярикові приснилося, що Ігор Дмитруха — не Ігор Дмитруха, а граф Монте-Крісто. У чалмі, з павиним пером, у мінливому, як у циркового фокусника, халаті, він сидів на атласних подушках У своїй печері скарбів, а перед ним стояв навколішках весь четвертий "Б" клас. Граф Дмитруха дивився кислим поглядом, кривився і казав, як звичайно казала Ліна Митрофанівна, коли учні погано поводилися на уроках: "Ну куди це годиться!" Учні хором жалібно спитали: "То не даси?"

Ігор Монте-Крісто ворухнув нижньою щелепою і пхекнув: "Обійдеться..."

Прокинувшись, Ярик зітхнув так глибоко, що мама стривожено запитала:

– Тобі щось болить? Ти, може, захворів? Ярик ще раз зітхнув і сказав:

– Чого там болить... Нічого не болить...

– А чого ж ти зітхаєш?

– Просто так... Що казати?..

Хіба мама зрозуміє?..

Нічого вона не зрозуміє. Мами таких речей ніколи не розуміють.

Ви думаєте, просто так, з доброго дива наснився Ярикові Ігор Дмитруха в образі графа Монте-Крісто?.. Ні!.. Бо Ігор Дмитруха — це... Чесно кажучи, графу Монте-Крісто далеко до Ігоря Дмитрухи. Граф Монте-Крісто — вигадка, в уяві, а Ігор Дмитруха живий-живісінький, он

сидить через одну парту. І що ті казкові графові брильянти-діаманти порівняно з багатством Ігоря Дмитрухи!.. Юринда!

Ігор Дмитруха мав те, чого не мав ніхто!..

І чого той граф Монте-Крісто ніколи не пробував і навіть не нюхав.

І за що він, безперечно, оддав би всі свої брильянти-діаманти.

Ігореве багатство називалося "кау-гуммі".

Або жувальна гумка.

Або попросту жувачка чи жуйка.

Брат Ігоря Дмитрухи Едуард Дмитруха був спортсмен, майстер спорту — баскетболіст, часто їздив на змагання за кордон і звідти привозив Ігореві оте щастя. Ігор, звичайно, приносив у клас і, кого хотів, того частував, а кого не хотів, того не частував. І ті, кого він частував, щасливо поблискуючи очима, плямкали на уроках. А ті, кого він не частував, або неприховано заздро позирали на щасливчиків, або гордо вдавали, що це для них — тьху! — і заздрили потай, у глибині душі.

Ярик заздрив потай.

Якої тільки жувачки не приносив Ігор Дмитруха!.. Була в нього і пласкенька, довгастенька, у різноколірних обгортках, наче тонюсінькі шоколадки... І в целофановому мішечку, схожа на цукерки... І в тюбиках, як ото карамель "Спорт" по вісім копійок... І різноколірні кульки на пластмасовій лінійці — навіть обривати шкода, таке гарне...

Фруктова, ананасна, лимонна, м'ятна... Ех!..

Не те, що ябеда-донощик Льоня Монькін,— навіть гордій і незалега Валера Галушкинський, що замість "ш" говорив "ф", втрачав характер і канючив, як останній жебрак:

– Ну дай! Ну хоч трофки! Ну одкуси! Ну не будь такий! Ну дай! Ну!

І Ігор Дмитруха хотів — давав, а не хотів — не давав.

– Обійдеться! — пхекав він зневажливо.

Льоня Монькін за шмат паршивої жуйки носив Ігорю Дмитрусі портфель, витирав за нього дошку й оддавав свої сніданки...

Ну, що той граф Монте-Крісто порівняно з Ігорем Дмитрухою! Ну що!

Як хотілося Ярикові попробувати жувачки! Яка вона хоч на смак?! Але Ярик, так само, як і Шурик Бабенко, був тихоня, завжди скромненько стояв під стіночкою, не ліз у Ігореві друзі й соратники. І коли він усе-таки наважився якось і попросив, Ігор здивовано глянув на нього й пхекнув:

– Що?! І тобі?!. Обійдеться!..

Ярика наче ошпарило. Більше він не просив.

Дома Ярик уже кілька разів заводив розмову:

– Тату, а чого це ти ніколи за кордон не їздиш?

– Мамо, а чого б тобі не поїхати за кордон!

– Усі їздять за кордон, а ви якісь... обивателі... міщани... Ану вас!

Дома Ярик не був такий тихоня, як у школі. Але тато й мама на ці розмови не піддавались. У них завжди було багато справ: у тата на заводі, у мами в інституті — закордон їх не цікавив...

Та якось під час вечері мама сказала татові:

– Ти знаєш, нашу Любочку посилають у Берлін. На симпозіум.

Ярик аж підскочив:

– Ой! То це ж здорово!.. Вона мені привезе...

– Ярослав! — нахмурився тато.— Що це за розмови!.. Посоромився б!.. І що ти збираєшся просити?.. По-моєму, в тебе все є.

– Та ні... нічого... Це я просто так...— вчасно взяв себе в руки Ярик. Батькам говорити нічого не треба. Батьки можуть тільки все зіпсувати. Ярик вирішив поговорити з самою Любочкою. Любочка, або тьотя Любочка,— то була Ярикова тітка, рідна сестра Ярикової мами. Сто вісімдесят сантиметрів на зріст, дев'яносто чотири кілограми чистої ваги, кандидат наук, старший науковий співробітник Інституту мікробіології. І всі ті дев'яносто чотири кілограми і сто вісімдесят сантиметрів — суцільна доброта і лагідність. Ярика тьотя Любочка дуже любила (своїх дітей у неї не було), і для нього вона, звичайно,— та що казати!..

– Привезу! Привезу, аякже!

– Тільки ж ти батькам нічого не кажи, а то...

– Не скажу! Не скажу, рибочка ти моя дорога! Сонечко ти моє золоте,— тітка підхопила його на руки і підкинула вгору так високо, що в Ярика похололо всередині.

І це лоскітне відчуття польоту не залишало потім Ярика весь час, поки тьотя Любочка була за кордоном. Навіть ходити він став не просто, а з підскоком, наче хотів одірватися од землі й злетіти. До речі, запаси жувачки в Ігоря Дмитрухи якраз скінчилися (брат одержав під час гри якусь травму, йому зробили операцію, тепер він лікувався і за кордон поки що не їздив). Ярик уявляв собі, як це буде здорово, коли він прийде в клас, плямкаючи на всю губу, і всі пороззявляють роти від подиву, від заздрості й бажання. І Ігор Дмитруха, звичайно, не вдержиться й попросить: "Дай!" А Ярик подивиться на нього зневажливо й пхекне: "Обійдеться!" І Льоні Монькіну пхекне: "Обійдеться!" І Валері Галушкинському. А то як же! Вони ж із ним не ділилися, не давали, коли Ігор їм давав. Хай попоковтають слину, як він ковтав! Хай попосвербить їм у носі, як йому свербіло! Хай!..

І вже зараз Ярик дивився на них переможно і зверхньо. Бігайте-бігайте!.. Смійтеся-смійтеся!.. Ви й не знаєте, нещасні, які муки на вас чекають!.. От пождіть!..

І сам він ждав. З таким нетерпінням, з таким нетерпінням, що схопив двійку з контрольного диктанту (чого з ним ніколи не траплялося)...

Нарешті тьотя Любочка приїхала.

Оскільки батьків в операцію "Жувачка" не втаємничували, то ще перед від'їздом тьоті Любочки було домовлено, що гумку вона передасть Ярикові без свідків (батьки до жувачки чогось ставилися негативно, Ярик це знав). Тому Ярик не виявив занепокоєння, коли тьотя Любочка при батьках дарувала йому різні костюмчики, сорочечки, черевички та інший непотріб, а про гумку — ані пари з уст. Усе було правильно...

І лише, коли вони зостались сам на сам, Ярик одразу ж нетерпляче випалив:

– Ну?!

– Що? — невинно закліпала очима тьотя Любочка.

– Як — що? Гумка!

– Ой! Сонечко моє золоте! Рибочко моя! Ти знаєш...

– Що?! — Ярик завмер від недоброго передчуття.

– Ой! Тн знаєш... Ти не ображайся, пташечко, ти не сердься. Я купила, купила, слово честі... Але... забула... в електричці... — тьотя Любочка скривилась і закліпала очима.

– "Пташечко"!.. "Рибочко"!..— аж перекособочився у відчаї Ярик.

– Там у них така електричка в Берліні надземна... називається "ес-бан"...— простогнала тьотя Любочка.— Так я в тому "ес-бані"... як їхала на вокзал... забула... У мене було стільки пакунків, рибочко... А там таке діється... стільки людей...

Ярикові зробилося так гірко, наче йому всередину накидали полину. І від тої гіркоти сльози самі собою закапали з очей. Він так ждав! Так виглядав! Так же хотів пхекнути Ігорю Дмитрусі: "Обійдеться!" І Льоні Монькіну. І Валері Галушкинському... Пхекнеш тепер!

У-у-у!..

– Не плач, пташечко!.. Не плач, золотко!.. Дивись, я тобі привезла таке... таке... — тьотя Любочка кинулася до своїх речей і стала квапливо розмотувати якийсь здоровенний, схожий на бомбу пакет. Ярик ще встиг подумати: "Якщо іграшкова бомба — кину на Дмитруху! Підкладу йому під парту! Хай знає!" Але в пакеті була не бомба. В пакеті був

якийсь гранчастий, обклеєний лискучим кольоровим папером, порожній усередині конус — наче клоунський ковпак.

– Як же його жувати? Хіба я його вгризу? — здивовано звів брови Ярик.

– Гризти його не можна. Він картонний,— засміялася тьотя Любочка. — Це — "цукертюте", що в перекладі означає — торба для цукерок. Такі "цукертюте" в Німеччині дарують дітям у перший день, як вони йдуть до школи, або, як кажуть німці, "цум ерстен шульганг". Тобі не подобається?

– Подобається,— зітхнув Ярик.— Тільки що я з ним робитиму?

– Як — що?.. Ах, я ж забула покласти цукерки. Я ж купила,— заметушилася тьотя Любочка.— Тільки вже в Бресті, на наші гроші, бо... Чотири кілограми... Різних...

І тьотя Любочка, нервово розриваючи кульки, почала насипати цукерки в "цукертюте".

– Понесеш у школу. Друзів почастуєш. Це ж цікаво. Диви, як гарно.

Здоровенницьке "цукертюте", повне з верхом (мабуть, ціле відро цукерок влізло), справді мало непоганий вигляд — святкове й надзвичайне, наче казковий ріг достатку.

"А що? Може, й нічого,— подумав Ярик.— Усіх почастую, а Ігорю Дмитрусі, Льоні Монькіну, Валері Га-лушкинському — дзуськи! "Обійдеться!" Жуйте свою жувачку!.."

Ярик одразу повеселішав, поцілував безмежно зраділу тьотю Любочку, висипав цукерки з "цукертюте" просто на підлогу і став

роздивлятися. Цукерок була сила-силенна і всіх сортів: "Буратіно", "Гулівер",

"Кара-Кум", "Ведмедик клишоногий", "Ведмедик на Півночі", "Зоологічні", "Пташине молоко", "Байки Крилова", "Ананасні", "Алеко", "Наталка Полтавка"... Просто очі розбігались. І Ярикові найулюбленіші були — "Білочка", з горіховою начинкою. Ярик поклав три "Білочки" на самісінький спід, а вже потім насипав у "цукертюте" решту цукерок. Вирішив — спершу почастує всіх, а собі залишить насподі "Білочки".

...Добре, що Ярик жив недалеко від школи. Бо він би, мабуть, не доніс. І так кілька разів зупинявся і віддихувався. "Цукертюте" було важезне, просто руку обривало. І портфеля ж не кинеш... Правда, тьотя Любочка пропонувала свої послуги (у неї якраз був вільний ранок). Але Ярик категорично відмовився. Ні, ні, ні. Сам, тільки сам!.. Ігорю Дмитрусі ніхто не допомагав носити в школу жувачку!

Перехожі дивилися на Ярика з веселою цікавістю, оберталась і проводжали його усміхненими поглядами.

У школі першим він зустрів Валеру Галушкин-ського. Вал ера роззявив рота й кумедно витріщився:

– О! Фо це таке?!

А за хвилину Ярика вже обступили з усіх боків: —О! Що це? Що це?

– Ой! Яке гарне!

– А цукерок скільки! Ой-йой-ой!

– Та не штовхайтесь! Дайте глянути!

– Ой! Що це? Ой!

– Посунься, дай і я подивлюсь!

– А кому це? Кому це ти приніс?

Червоніючи і збиваючись від хвилювання, Ярик хрипким голосом промовив:

– Це... вам... усім... Пригощайтесь!.. Будь ласка!..

– Ура-а! — закричав Спасокукоцький.

– Ура-а! — підхопив Кукуевицький.

– Ой, спасибі!

– Ой, молодець!

– Оце здорово!

– Спасибі... спасибі... спасибі...— завирувало, заверещало, загаласувало навколо Ярика.

– А що це? Звідки? Де ти взяв?

– З Німеччини... Тітка привезла... Називається "цукертюте"... цум шульсте... цум гангсте...— він затнувся,— ну коротше, спеціально для школярів... Беріть! Частуйтесь! Будь ласка!..

Зацікавлені галасом, у клас уже забігали учні з інших класів. І Ярик усіх частував, припрошуючи:

– Беріть!.. Будь ласка!.. Нате!.. Нате!.. Беріть!.. І раптом Ярик побачив Ігоря Дмитруху. Ігор стояв осторонь, насупивши брови, і напружено дивився у вікно.

І, несподівано для самого себе, Ярик ступив до нього крок і сказав:

– А ти? Бери! Чого ти? Бери!

Ігор рвучко обернувся і розгублено кліпнув очима. Потім почервонів і криво усміхнувся:

– А... ну... давай... Спа... сибі!..

І, вже жуючи цукерку, весело підморгнув і проспівав:

– Фу-ти! Ну-ти! "Цукертюти"!

Ярик усміхнувся йому у відповідь і знову почав припрошувати:

– Нате!.. Нате!.. Пригощайтесь!

Потім зазирнув у "цукертюте" і побачив, що воно порожнє. Зовсім. Не було навіть тих трьох "Білочок", які він поклав наспід для себе. І тоді Ярик згадав, що сам він так і не попробував жодної цукерки. Але йому й не хотілося. "А! Обійдеться!" — з веселою легкістю, подумав він.

Навколо нього всі шелестіли обгортками цукерок, жували і сміялись. Ярик дивився на них, і серце йога сповнювалося якогось невимовно солодкого щему. Він раптом відчув, як це здорово, як це хороше, як це радісно — давати радість іншим...

* * *

За першою партою біля вікна сидить гарненька кучерявенька дівчинка з пухленькими губенятами і симпатичними ямочками на щоках.

Це — Ляля Іванова.

Поруч з нею сидить дівчинка непоказна — довго-носенька, із скромними рудуватими кісками, в окулярах.

Це — Туся Мороз.

Ляля Іванова і Туся Мороз

Ляля Іванова не просто собі Ляля Іванова.

Ляля Іванова — онука відомого вченого, члена-кореспондента Академії наук професора Іванова.

Першого разу в перший клас вона під'їхала до школи на чорній "Волзі" і з таким букетом квітів, що через той букет не видно було самої Лялі.

Кілька днів Ляля так і їздила в школу машиною. Але потім учителька Ліна Митрофанівна сказала щось Лялиній бабусі, красивій, схожій більше на кіноактрису, а не на бабусю, блондинці, і Ляля стала ходити до школи пішки, як усі. До речі, свою бабусю Ляля називала просто Муся. А дідуся-професора, теж на вигляд молодого й спортивного, називала просто Гриша. Вони її страшенно любили і в усьому їй потурали. Ляля, власне, й виховувалась у дідуся й бабусі. Батьки її були геологи, весь час роз'їжджали десь по Сибіру та Середній Азії, і Ляля їх майже не бачила.

Туся Мороз — просто собі Туся Мороз.

Батьки її — звичайнісінькі собі службовці. Тато — інженер якоїсь ремонтної контори, мама — економіст.

До того ж тато з мамою розлучились, і Туся живе без тата, тільки з мамою та з бабусею, яка працює контролером у заводському Палаці культури. А дідуся нема зовсім. Дідусь, інвалід Вітчизняної війни, помер три роки тому...

Професор Іванов дуже любить тварин. У нього дві собаки — пудель Артемон і сенбернар Дейк; три коти — сибірський — Кузьма, ангорський — Васька і сіамський — Базіліо. А на підвіконні в столовій стоїть величезна клітка, у якій гойдається десять різноколірних папужок. Не кажучи вже про акваріум, де плавають із півсотні швидких блискотливих рибок...

На відміну від свого дідуся, Ляля до всього цього зоопарку абсолютно байдужа.

А от Туся...

Коли Туся вперше прийшла в гості до Лялі, вона оніміла від захоплення. Вона не могла вимовити й слова. Вона кидалася від кота Васьки до пуделя Артемона, від пуделя Артемона до папужок, від папужок до кота Базіліо. І тільки ойкала.

А перед сенбернаром Дейком вона просто закам'яніла.

Сенбернар справді був надзвичайний: здоровенницький, як гора, з величезною, як у теляти, головою, він дивився добрими розумними очима і, здавалося, хотів Щось сказати.

– Ой! — тихо зітхнула Ту ся, молитовно склала на грудях руки і присіла навпочіпки. Наче то був не пес, а якесь східне божество.

– Ха-ха-ха! — зрозумівши це по-своєму, дзвінко засміялася Ляля.— Що — злякалася?.. Та він же смирний. Як овечка. Дивись!..

Ляля підбігла до сенбернара, схопила його за вухо й щосили смикнула.

Дейк покірно нагнув голову. Потім вищірився, наче усміхнувся.

Туся й собі простягла руку і, ледь-ледь торкаючись густої шерсті, ніжно погладила Дейка. І в очах її була така радість і втіха, що Ляля знову засміялася:

– Ох ти ж смішнячка! Собак не бачила, чи що?.. Ходімо, я тобі краще свої іграшки покажу.

По дорозі Ляля штовхнула ногою Артемона ("Тікай!"), прогнала з крісла Базіліо ("Розсівся тут!") і кинула диванну подушечку в Кузьму ("Ану геть!"), їй було приємно показувати свою владу над тими, хто викликав таке захоплення в Тусі.

Лялині іграшки особливого враження на Тусю не справили.

Ні заводний слон з Індії, ні ляльковий будиночок з Америки, ні лялька з Японії, що вміла говорити.

Туся байдуже слухала Лялині пояснення і позирала то на Артемона, то на Базіліо, то на папужок.

Зрештою, Ляля помітила це й сказала:

– Ану тебе! Нічого ти не тямиш у іграшках. Ходімо погуляємо з Дейком і Артемоном.

Туся аж підскочила від радості:

– Ой! А можна?

– Ха! Питаєш!..— пересмикнула плечиком Ляля й гукнула через усі кімнати: — Мусю! Ми йдемо гуляти з Дейком і Артемоном!

– Добре-добре, Лялечко,— почулося з кухні.— їх якраз треба вивести. Тільки довго не ходіть, скоро будемо обідати.

– Скільки захочемо, стільки й будемо,— пхикнула Ляля й підморгнула Тусі.— Нікуди обід не втече.

Бабуся з кухні цього не чула, але якби й чула, то, мабуть, нічого своїй коханій онуці не сказала б. Так тут було заведено.

Туся, певно, ніколи в житті не відчувала себе такою гордою й щасливою, як оце зараз, ідучи поряд з Дейком і тримаючи його за поводок.

Перехожі зупинялись, обертались і ахали.

А Туся йшла, і їй здавалось, що її ноги не торкаються землі.

...Відтоді Туся стала часто приходити в гості до Лялі. Вони готували разом уроки, гралися, малювали (і Ляля, і Туся любили малювати). Дейк, Артемон, Васька, Кузьма й Базіліо звикли до Тусі і вже пізнавали її. Дейк і Артемон привітпо махали хвостами, Васька і Кузьма лащилися, а Базіліо, який лащитися не любив, просто вигинав спину.

Туся, коли приходила, неодмінно віталася з кожним із них окремо. Але найдужче все-таки вона любила сенбернара Дейка. Вона щоразу

намагалася принести щось смачненьке, щоб почастувати його,— шматочок

ковбаси, цукерку абощо. І частувала так, щоб не бачили ні Артемон, ні Васька, ні Кузьма, ні Базіліо. А перед ними вона, зітхаючи, вибачалася. Справді, не могла ж вона приносити стільки, щоб вистачило для всіх.

Дейк обережно, наче самими губами, брав у неї з рук частування, ковтав і схиляв голову, мовби кивав, дякуючи.

А вона обіймала його обома руками і ховала своє обличчя в його м'якій шерсті...

...Якось, коли Туся й Ляля ішли зі школи, Ляля раптом зупинилася й сказала:

– Тусько, понеси мій портфель трохи. А то у мене так руки болять. Будь ласка!

Туся почервоніла, але взяла портфель і понесла... Іншим разом, коли вони чергували по класу і Лялі треба було витерти дошку, вона сказала, надувши губенята:

– Тусько, витри дошку, а то у мене скабка під нігтем... Будь ласка!

Туся знову почервоніла, але Ляля так жалібно скривилася, що Туся взяла ганчірку й витерла дошку.

А ще іншим разом, коли Туся витягла з портфеля гарненьку шарикову ручечку, яку їй напередодні подарувала бабуся, Ляля вигукнула:

– О! Яка гарнюсінька! Це ти мені подаруєш! Правда?..— і не чекаючи відповіді, кивнула:— Спасибі!

Туся так розгубилася, що не змогла сказати ані слова. І тільки мовчки простягла ручечку Лялі.

І таке стало повторюватися часто.

Спершу Ляля робила це так, щоб ніхто не бачив і не чув. Та згодом перестала соромитись і казала вже при всіх:

– Тусько, візьми... Будь ласка!..

– Тусько, зроби... Будь ласка!..

– Тусько, принеси... Будь ласка!..

Туся багато разів хотіла відмовитися, хотіла навіть посваритися з Лялею, але щоразу згадувала добрі розумні очі сенбернара Дейка і те, як він кивав їй головою, дякуючи за частування, згадувала Артемона, Базіліо, Кузьму та Ваську — і не могла наважитися. Не вистачало духу.

І коли Таня Верба, чи Люба Присяжнюк, чи ще хтось із дівчаток казали обурено: "Чого це ти бігаєш, як цуценя?" — Туся тільки червоніла й опускала очі:

– А що такого... Вона ж попросила...

Проти цього заперечити було нічого — Ляля завжди казала: "Будь ласка!"

...Перед Новим роком у школі влаштували ялинку.

На новорічний ранок запросили батьків.

Замість Лялиних батьків — вони, як завжди, десь мандрували — прийшли професор Іванов з дружиною-блондинкою.

Від Тусі не прийшов ніхто: мама захворіла, а бабуся саме чергувала (в їхньому Палаці культури теж влаштували ялинку).

Вся школа була святково прибрана. В коридорах висіли гірлянди, на вікнах наклеєні лапаті, з долоню завбільшки сніжинки, на стінах — кумедні карнавальні маски.

У їдальні працював святковий буфет.

З залу лунала весела музика.

Концерт ще не починався. Всі товклися в коридорах, збуджено гули. Ляля в нарядному костюмі Снігуроньки ходила червона й невдоволена. їй було жарко. Ватяна шубка Снігуроньки дуже гріла.

Туся, теж у нарядному, але не жаркому костюмі Дюймовочки, ходила слідом за Лялею.

– Тусько! — примхливо сказала раптом Ляля.— Піди купи мандаринок. На тобі гроші! Так жарко, просто жах!.. Будь ласка!..

Туся, як завжди, почервоніла, розгублено зиркнула на професора Іванова, що стояв неподалік, і кинулася до буфету. Не стільки виконуючи Лялине прохання, скільки від раптового сорому перед професором.

Професор, який усе чув, теж розгубився — розкрив рота і наче захлинувся.

– Лялю! — нарешті видушив він із себе.— Лялю, що це ти?!. Як це ти?!.

– А що такого?.. Я ж попросила... Сказала "будь ласка"...— невинно закліпала віями Ляля.— Ану тебе! — ображено махнула рукою і пішла по коридору.

Спасокукоцький і Кукуєвицький, які бачили цю сцену, хихикнули.

Професор спершу почервонів, потім зблід, потім знову почервонів. Нарешті узяв себе в руки.

Спасокукоцький і Кукуєвицький бачили, як професор підійшов до Тані Верби, схилився і щось пошепки й довго їй говорив. Слухаючи, Таня спершу здивовано розтулила рота, потім усміхнулася й закивала головою. А тоді кудись побігла. Але Спасокукоцького й Кукуєвицького це вже не цікавило.

Уже Ігор Дмитруха і Валера Галушкинський бачили, як Таня Верба, зібравши гурт дівчаток, щось їм збуджено казала.

Але Ігоря Дмитруху і Валеру Галушкинського теж мало хвилювали дівчачі секрети. Ігор Дмитруха і Валера Галушкинський готували свій секрет — вони збиралися запалити бенгальські вогні в залі під час виступу Діда Мороза.

Ляля стояла біля вікна поряд з Тусею і їла мандаринку. До них підійшла Надя Трав'янко й сказала:

– Лялько! Піди купи мені булочку! Так чогось їсти хочеться. На гроші. Будь ласка!..

У Лялі від несподіванки застряла в роті мандаринка.

– Будь ласка! — з притиском повторила Надя.

Ляля глянула на Надю, потім па Тусю, густо почервоніла, хотіла щось сказати, але не сказала, взяла гроші й повільно пішла по коридору.

її перестріла Люба Присяжнюк:

– Ой, Лялько! Ти в буфет? Купи мені шоколадку... Так чогось хочеться!.. Будь ласка!..

Ляля ще дужче почервоніла, аж сльози виступили на очах, але мовчки взяла гроші й пішла далі. Та не пройшла й трьох кроків, як її гукнула Тося Рябошапка:

– Ти ж у буфет, Лялько? Купи мені тістечко. Еклер. Ти ж знаєш, я ж їм тільки еклери... Будь ласка!..

Ляля прикусила губу.

А до неї вже бігла Таня Верба:

– Лялюхо! А мені заварне, чуєш!.. І прямо в зал принесеш! Бо зараз уже починається!.. Спасибі!..

І не встигла Ляля і оком зморгнути, як дівчатка зірвалися й побігли в зал. Усі. Крім Тусі, яка застигла біля вікна й дивилася на Лялю з розпачем і щирим співчуттям...

Хвилин через десять Ігор Дмитруха і Валера Галушкинський, що сиділи у залі біля вікна і вже збиралися запалювати свої бенгальські вогні, раптом побачили, як з дверей школи вийшла на вулицю розхристана Ляля Іванова. А за нею дідусь-професор і і блондинка-

бабуся. Ляля йшла і гірко плакала. Блондинка-бабуся винувато кривилася. А професор рішуче рубав повітря рукою...

...Туся, як і раніше, ходить у гості до Лялі. Але Ляля вже ніколи не посилає її в буфет, не просить нести свій портфель і витирати за себе дошку...

Між іншим, Ляля й досі не знає, яку роль у цій історії відіграв її дідусь...

* * *

За четвертою партою у лівому ряду сидять головатий хлопчик з насупленими бровами і кирпатенька дівчинка з короткими кісками, що кумедно стирчать одна вгору, друга вбік.

Хлопчик — це Костя Швачко, або Котька, або Котяра, або просто Кіт.

Дівчинка — це Зойка Логвиненко, або Заєць.

Кіт і Заєць

Котька і Зойка знають одне одного від самісінького народження. їхні батьки — Друзі дитинства. Котька і Зойка народилися майже одночасно: Котька в січні, Зойка в лютому. І відтоді росли не розлучаючись. Дуетом, на два голоси, кричали, лежачи у колясках. Потім одночасно ступили перші кроки у Ботанічному саду. Одночасно хворіли усіма дитячими хворобами. Ходили в один дитсадок. І в школу пішли разом. До того ж одразу в другий клас. Так сталося, що саме тоді, як треба було йти у перший клас, Котька зламав ногу. І, щоб він не дуже переживав, Зойчині батьки вирішили не віддавати і Зойки в перший клас. Отож курс першого класу вони вивчили, так би мовити, самотужки. І пішли одразу в другий клас.

Ліна Митрофанівна, звичайно, посадила їх за одну парту.

До школи вони ходили разом. І зі школи додому разом. Жили вони в одному будинку.

Першого ж дня, коли Котька й Зойка на великій перерві, взявшися за руки, йшли по коридору, Льоня Монькін тицьнув на них пальцем і закричав:

– О! О! Кавалер і баришня! Кавалер і баришня! Ха-ха-ха!

Спасокукоцький і Кукуевицький захихикали.

Котька, не кажучи ні слова, підійшов до Льоні Монькіна, взяв його однією рукою за чуба, пригнув, а другою влупив у самісіньку маківку дзвінкого щигля.

– Молодець! — схвально вигукнув Ігор Дмитруха: Котьчина рішучість йому сподобалась.

І Льоня Монькін не наважився дати здачі, а тільки загундосив:

– Ото ще — й пожартувати не можна...

Взагалі Котька одразу всім сподобався. Спритний і вдатливий був він хлопчина. За що б не брався, все в нього виходило якось на диво легко й просто.

Загилять, наприклад, хлопці м'яча на дерево, кидають-кидають камінці, щоб збити,— нічого не виходить. Котька прицілиться — бац! — і м'яч уже на землі.

Або закотиться, приміром, сталева кулька від підшипника у вузьку шпарину. Хлопці мучаться-мучаться, чим тільки не виколупують ту кульку — не можуть-дістати. А Котька магніт на ниточці в шпарину опустить — і нате вам вашу кульку!

Нічого не скажеш, спритний і вдатливий був вів хлопчина.

А от Зойка — абсолютна йому протилежність. Неуважлива була й невдачлива, просто-таки безталанна. Завжди з нею щось трапляється. То вона щось забуде, то щось розіллє, то розіб'є, то щось загубить.

Ще й сама з себе кепкує:

– От я розтелепа! Ну й розтелепа!..

І часто навіть сама передбачала свої невдачі. От грають у дворі всі в квача. Бігають одне за одним, галасують весело. Зойка каже:

– Дивіться, щоб я вам зараз не впала.

І за якусь хвилину, дивись, перечепиться і з усього маху бух на землю.

Всі сміються.

І Зойка сміється, хоч і кривиться, бо таки ж болить розбите коліно.

Або чергує вона по класу, треба квіти полити.

– Ой, дивіться, щоб я вам сама не облилася,— каже Зойка.

Не встигла сказати — уже й справді мокра з ніг до голови.

– Ну, Заєць! — сміються всі. І найбільше сама Зойка.

А Котька тільки червоніє і брови хмурить. Переживає за неї. Вже не на всіх перервах Котька гуляв з Зойкою. Хлопці дедалі частіше забирали його у свою компанію.

Та Зойка й сама підштовхувала його.

– Іди-іди до них! Чого тобі зі мною киснути? Іди!

Але в школу й після школи додому вони ходили, як і раніше, разом. І сиділи за однією партою. І уроки робили разом. І все було, як і раніше...

Та одного разу перед початком уроків у коридорі Ігор Дмитруха сказав:

– Слухай, Кіт! Чого це ти приліпився до її спідниці?

Котька почервонів:

– Нічого я не приліпився... Просто...

– Ну як — не приліпився!.. Приліпився. Тільки й знаєш, що біля неї крутишся.

– Та ні... просто...— Котька насупив брови і одвернувся.

– Слухай, — Ігор Дмитруха поклав йому руку на плече,— слухай, сідай зі мною! Будемо в "морський бій" на уроках грати і взагалі...

Котька розгублено закліпав і знизав плечима:

– Та якось... якось...

– Та ну тебе! — вигукнув Ігор Дмитруха.— Подумаєш — "друзі дитинства"! Так що — до пенсії ходити, за ручки взявшись. Ти ж хлопець! Ти ж молоток! А вона... сама ж на себе каже — "розтелепа"...

– Та ну...— ще дужче почервонів Котька.

– Все! Ходімо тебе переселяти! — І Ігор Дмитруха рішуче попрямував до їхньої парти, де Зойка рилася в своєму портфелі і, як завжди, не могла щось відшукати.

– Заєць! — сказав Ігор Дмитруха. — Кіт переселяється до мене! Ми з ним у "морський бій" гратимемо і... і взагалі...

Зойка на мить застигла з роззявленим ротом, глянула на Котьку, зблідла і, враз опустивши очі, метушливо стала допомагати Дмитрусі збирати вже розкладені нею на парті Котьчині зошити і підручники:

– Ага... так-так... авжеж... звичайно...

Котька стояв, утупившись у підлогу, і не наважувався підняти на неї очі.

І тільки як сів поруч з Дмитрухою за останню біля вікна парту, він подивився в її бік.

Зойка усміхалась і кивала йому з їхньої парти — все, мовляв, гаразд. Але Котька по очах бачив, що вона переживає. І йому стало совісно.

Та повертатися вже було пізно...

Після уроків Ігор Дмитруха повів хлопців у сусідиш двір на будівельний майданчик, де екскаватор рив глибокий котлован під фундамент нового будинку. На територію будівельного майданчика

лізли крізь дірку в паркані, потім тікали від прораба. Це було захоплююче і навіть трошки небезпечно. Всюди висіли застережні гасла: "Не стій під стрілою!", "Пам'ятай, що вдома у тебе діти!" і т. д.

Котька й тут виявив свою спритність і вчасно розшукав запасну аварійну дірку в паркані, коли прораб уже зовсім близько кричав, розмахуючи капелюхом: "Ану киш звідсіля, горобці! Відповідай за вас потім!" І всі благополучно втекли через аварійну дірку і потім підхвалювали Котьку. А він одмахувався, але в душі відчував себе героєм і вже зовсім не думав про Зойку...

Щоб разом іти до школи, Котька й Зойка щоранку зустрічалися внизу біля під'їзду. І завжди чекали одне одного.

Наступного дня Котька навмисне трохи запізнився — хвилин на п'ять проти звичайного. Коли він вийшов, Зойки біля під'їзду не було. Котька відчув полегкість. Він не знав, що б їй сказав, як би він пояснив учорашнє...

Зойка була вже в класі.

Котька підкреслено весело привітався з нею і пройшов до Ігоря Дмитрухи.

Зойка усміхнулась і кивнула йому...

Минуло кілька днів.

Тепер на великій перерві і після школи Котька гасав з хлопцями, грав у футбол, у сищиків-розбійників та інші хлопчачі ігри.

Інколи він помічав самотню постать Зойки, що стояла осторонь і мовчки спостерігала, як вони грають.

На мить у нього стискалося серце, але тут хтось із хлопців зачіпав його, і він поспішав одвернутися і не дивитись на Зойку. Він просто намагався не думати про неї, бо це турбувало, непокоїло його.

– Хлопці! Сьогодні після уроків експедиція в джунглі! — сказав якось Ігор Дмитруха.

– Ух ти! — перезирнулися Спасокукоцький і Ку-куєвицький.

– Бемц! — сказав Валора Галушкинський. Експедиція в джунглі — то був таки "бемц". То було небезпечно. "Джунглями" у школі називали зелений куточок біля кабінету біології. Він складався з кількох десятків вазонів різного калібру: від чималого кадуба з пальмою до зовсім маленьких вазончиків з виткими рослинами, що висіли по стінах. Вазонів було так багато, і рослини були такі різноманітні і так химерно переплiталися між собою — наче у справжніх джунглях.

Яка спокуса, особливо для хлопців, залізти у ті "джунглі"!

Але прибиральниця, дебела Олімпіада Самсонівна, категорично забороняла і близько підходити до "джунглів". А з Олімпіадою Самсонівною жарти погані. Навіть вусатого десятикласника вона може взяти за вухо й одвести до директора.

Та що таке небезпека для Ігоря Дмитрухи! Навпаки — для Ігоря Дмитрухи без небезпеки нема життя.

Почекавши після уроків хвилин десять, поки школа спорожніла, Ігор Дмитруха, Котька та ще кілька хлопців крадькома, навшпиньках піднялися на третій поверх. Саме тут, у кутку, біля кабінету біології були "джунглі".

Одразу біля сходів хлопці лягли на підлогу й рушили по коридору до "джунглів" поповзом. Повзли на животах і тільки сопіли.

Двері класів були розчинені.

Ніде нікого.

Звернули по коридору за ріг.

І от — "джунглі".

Першим у зелене плетиво поліз Ігор Дмитруха, Другим — Котька. Більше залізти не встиг ніхто. Раптом Ігор Дмитруха приглушено зойкнув: "Олімпіада! Тікаймо!" — і вужем вислизнув з "джунглів" (чи то йому причулося, чи, може, в цьому й полягав задум операції — хтозна).

Котька від несподіванки смикнувся, вдарився об щось головою і, вискакуючи з "джунглів", почув, як позаду те "щось" важко гупнуло на підлогу.

"Звалив вазон!" — майнуло в голові. Хотів обернутися, але ноги вже винесли його за ріг у коридор.

– Ігоре! — гукнув на бігу Котька.— Стривай! Стій! Ігоре! Я.. я вазон звалив. Вернімося, Ігоре!

– Ану тебе! — відмахнувся Дмитруха, не обертаючись.

Котька спинився.

Важко дихаючи, прислухався.

Тихо. Ніхто не женеться. Дмитрусі таки, мабуть, причулося.

Набравшись духу, Котька навшпиньках пішов по коридору назад.

Підійшов до рогу і обережно визирнув з-за стіни.

І...

Край "джунглів" навпочіпки сиділа Зойка і незграбно, невміло намагалася стулити розколотий навпіл вазон.

Наче хто здушив Котьку за горло — перехопило подих. Зойка, зраджена ним Зойка старалася ліквідувати його, Котьчину, шкоду.

Як вона тут опинилася? Мабуть, чула, що хлопці збираються до "джунглів", і потяглася за ними.

Котька прикипів до місця, не в змозі ворухнутися.

І тут, мов з-під землі, біля Зойки з'явилася Олімпіада Самсонівна.

– А це що таке?! Ах ти ж... Зойка розгублено усміхнулась:

– Ой!.. Не гнівайтесь... Це я... випадково... Я ж така розтелепа... Це ж... це ж усі знають...

Котька набрав повні груди повітря, глибоко зітхнув і вийшов з-за рогу...

...Наступного ранку вони зустрілись, як завжди, біля під'їзду. І, прийшовши до школи, сіли поряд за свою четверту, в лівому ряду парту...

Ігор Дмитруха не сказав ні слова.

* * *

Льоня Монькін сидить один.

Ліна Митрофанівна вже кілька разів садовила поруч з ним дівчаток, але жодна більше двох днів усидіти не змогла. Тікали...

Льоня Монькін

Льоня, або, як його ще називають, Льодик Монькін, страшенно не любив жіночого роду, тобто дівчат. У нього були на це свої причини. Коли він був маленький, він був дуже схожий на дівчинку. Може, через те, що мама відпускала йому довге волосся, пов'язувала великого яскравого банта і взагалі чепурила, як ляльку. Незнайомі жінки у тролейбусі сплескували руками й ахали: "Ах, яка у вас гарненька дівчинка!" Льодик густо червонів, а мама тільки весело сміялася. Згодом з випадково підслуханої розмови дорослих він дізнався, що його мама, виявляється, дуже хотіла, щоб у неї була дівчинка, а народився він, Льодик.

Як бачите, у нього були всі підстави не любити дівчаток. До того ж хитра доля (мабуть, тому, що й сама вона жіночого роду!) раз у раз підкладала йому свиню (як бачите, теж жіночого роду!) — зіштовхувала з тими дівчатками. До того ж виходило завжди так, що дівчатка доводили йому свою вищість. То якась Таня Верба краще за нього відповідала урок, то якась Люба Присяжнюк швидше за нього бігала, то якась Тося Рябошапка влучніше за нього кидала сніжки... Не кажучи вже про Макароніну, яка навіть у футбол (у чисто хлоп'ячу гру!) грала краще, ніж він. Льодик тільки червонів, зціплював зуби і дивився на них спопеляючим поглядом. Він би їх усіх! Але після того, як Надя Трав'янко привселюдно натовкла йому носа, з дівчатками він не бився. Тьху на них! Хай їх грім поб'є!..

Льодик був філателіст, тобто збирав поштові марки. У нього було вже три клясери — такі спеціальні альбомчики з кишеньками для марок.

Більше філателістів у класі не було. Тут Льодик суперників не мав. Але й тріумфу особливого теж.

Коли він приніс у клас свої альбомчики, тобто клясери, хлопці спершу обступили його, почали, штовхаючись, роздивлятися. І Спасокукоцький та Кукуєвицький навіть захоплено вигукнули: "Ух ти!.. Ах ти!.." Але тут Ігор Дмитруха ревниво скривився, витяг з кишені тюбик закордонної жувальної гумки і став щедро усіх частувати. І хлопці одразу втратили інтерес до марок. А Спасокукоцький та Кукуєвицький зневажливо пхикнули: "Подумаєш — марки! Велика цінність!" (Наче то й не вони щойно ухали та ахали). А дівчатка у Льодиків бік і не глянули —— чи то, знаючи Льодикове до себе ставлення, чи то по дівчачій своїй легковажності.

Один лише Шурик Бабенко додивився клясери до кінця. І наступного дня теж почав збирати марки. Однак, зібравшії дев'ять марок, несподівано захопився значками й, кинувши марки, став збирати значки. Проте Льодик на нього не образився. На хлопців Льодик ніколи не ображався. Хлопцям він міг пробачити все на світі. Бо то ж хлопці!..

Цієї осені Тося Рябошапка принесла в клас нове захоплення — листуватися з дівчатками соціалістичних країн. Влітку вона відпочивала в Одесі в піонертаборі "Молода гвардія", познайомилася там із зарубіжними піонерами, списала цілий зошит адрес; приїхавши, роздала ті адреси подружкам, і зав'язалося жваве листування. Таня Верба писала до Ісмени з Катовіце (Польська Народна Республіка); Люба Присяжнюк — до Єви з Будапешта (Угорщина); Надя Трав'янко — до Еріки з Ейзенаха (Німецька Демократична Республіка) ; а сама Тося Рябошапка листувалася одразу з трьома — із Снєжаною з Пловдива (Болгарія), з Маріорою з Бухареста (Румунія) та Йованкою з Дубровника (Югославія).

Тепер у дівчаток тільки й розмов було, що про те листування.

– А Еріка мені написала...

– А я Снєжані написала...

– А мені Йованка написала...

На всіх перервах — галала-галала-галала... Зберуться десь у кутку чи біля чиєїсь парти, одна одній показують листи, фотографії, сувенірчики різні. А то сядуть, книжками поодгороджуються (щоб хлопці не підглядали) і — пишуть: голови набік посхиляють, літери старанно виводять, кольоровими олівцями квіточки у кутках листів вимальовують (щоб гарно було) — тільки сопуть...

Льодикові все це було б, як то кажуть, "до ґудзика" (подумаєш, пишуть: "А я сьогодні п'ятірку одержала...", "А я вчора таке цікаве кіно бачила"), якби... не марки. Коли він бачив у дівчачих руках довгастенькі, з тонкого напівпрозорого паперу конверти і на них незнайомі закордонні марки,— його очі загорались, а серце жалібно тенькало. Бо ж вони, джеркотухи пискляві, анічогісінько у тих марках не тямлять — розриваючи конверт, безсовісно рвуть і марки (щоб їм спідниці порвало!).

Якось, перехопивши Льодиків погляд, Тося Рябошапка враз стрепенулась і сказала:

– Ой, це ж тобі марку, мабуть, треба!.. Так на, бери!

І інші дівчатка, почувши, теж ойкнули:

– Ой! Правда! Це ж ти збираєш! Візьми! Візьми! Льодик почервонів, як помідор, презирливо скривився і сказав:

– Сспассибічки! У мене такі є! Скільки завгодно! Ну не міг же він узяти від них — в і д н и х! — цю подачку, як ви не розумієте!.. Хоч у нього, звичайно, таких марок не було!

1 ще більша досада і злість на жіночий рід охопила його.

"Ич! У марках ні бельмеса не тямлять, а їм з усього світу листи з тими марками йдуть!.. А я..." І якось сама собою виникла у Льодина думка — а чому б оце і йому не почати листуватися з кимось із братніх країн. Це ж так просто: написав коротенького листа, а тобі прийшла відповідь, знову написав — і знову відповідь, і кожного разу на конверті — марка. Тільки одклеюй і складай у клясер... Але кому й куди писати? Де взяти адресу? У тих сорок-білобок викрасти? Так у них же всі адреси дівчачі. А писати дівчинці, хоч би Льодина й на шматки різали, він не буде. Тільки хлопцеві! Але ж де дістати адресу закордонного хлопця?..

І раптом...

Допоміг випадок (недарма він чоловічого роду!).

Льодик узяв у бібліотеці книжку, яку щойно перед ним здала Надя Трав'янко. "Небувале буває" Сергія Алексєєва (бачите, навіть назва символічна!). Прийшов додому, розгорнув, а там — лист. Тільки, будь ласка, не думайте, ніби Льодик такий, щоб просто собі читати чужі листи!.. Але якщо ти така ґава, що залишаєш свої листи у бібліотечних книжках, то хто тобі винен?

Це вже, даруйте, не твій лист, а бібліотечний.

І його можуть читати всі абонементи, тобто абоненти.

А коли і я абонент, то...

Льодик розгорнув листа.

"Добрий день, Надя!

Дуже спасибі тобі за фото ваш прекрасний Київ. У мене все порядок. Тільки один неприємність. Я посварився з мій друг Гудрун. Той, що живе в сусідстві, в шостий номер. Ну, ти знаєш. Тому я тепер переживаю. Не знаю, як зробити назад мир і дружба. Ну от. А як ти?

Пиши. Буду відповідати. Привіт.

Е р і к а".

У Льодика підскочило у грудях серце. Ой! Так це ж те, що треба!

Гудрун! Хлопець! Та ще й посварився з Ерікою. От молодець! Мабуть, здорово вона йому в печінки в'їлася, та Еріка. А що ж! Дівчата — вони усюди однакові. Що в нас, що в них. Мабуть же ж, виставлялася, яка вона прекрасна — і гарна, і метка, і розумна. А йому це набридло, і він послав її по-німецькому куди треба. І тепер вона, бач, переживає, не знає, "як зробити назад мир і дружба". Мабуть, така сама, як Надька Трав'янко, якщо з нею листується. І той Гудрун, сердега, очима кліпатиме і ще візьме й помириться. Треба йому написати, підтримати, застерегти.

Адреса є. Раз по сусідству,— значить, на тій самій вулиці. Правда, прізвища нема. Але Ейзенах — місто невелике. Значить, і будинки там невеликі. І навряд, щоб у шостому номері було багато Гудрунів. Таке незвичне ім'я. Може, він і на весь Ейзенах один.

Відчуваючи жар у грудях і тремтіння в усьому тілі, Льодик сів за листа.

"Добрий день, Гудруне! — бадьоро почав він.— Пише тобі Леонід з Києва. Не дивуйся, що я пишу. Просто наші дівчата листуються з вашими. І мені стало відомо, що ти посварився з Ерікою. Вона тепер

переживає і не знає, як з тобою помиритися. А ти не переживай. Держи хвоста бубликом! Я певен, що то вона винна. У нас теж дівчата вредні, і ми з ними сваримося. З ними інакше не можна.

Давай будемо листуватися. Пиши мені, а я писатиму тобі.

З міжнародним привітом Леонід Монькін".

Льодик подумав-подумав і приписав:

"Я збираю марки. А ти?"

Він перечитав листа і лишився ним дуже задоволений. Здорово написано, по-чоловічому! Гудрун оцінить. Особливо оте "держи хвоста бубликом!". І приписка ловка. Нічого не просив, і водночас кожному дурневі ясно, що треба прислати марок.

Льодик пішов на пошту, купив спеціального за сімнадцять копійок міжнародного авіаконверта й одправив листа.

А того, Трав'янчиного, щоб вона ні про що не догадалася, дуже спритно підсунув їй у "Граматику" — хай думає, що сама туди поклала.

І став чекати відповідь.

День чекає, два, три... Тиждень чекає...

Щодня по кілька разів зазирає у поштову скриньку. Навіть наважився запитати листоношу. Та усміхнулася й весело сказала: "Пишуть".

За цей час Льодикові двічі вже снилися міжнародні сни.

Одного разу наснилося, що на його ім'я з закордону прибув цілий вагон марок. І він не знає, куди ті марки подіти. Залізничне начальство вимагає, щоб він негайно розвантажував свій вагон, а мама категорично заперечує, щоб він завалював усю квартиру марками.

Удруге йому наснилося, ніби його обирають президентом міжнародної антидівчачої асоціації "Бийбаб". Це чомусь відбувалося на вокзалі в залі для інтуристів. 1 обирали його не люди, а... чемодани. З кольоровими закордонними наклейками у вигляді поштових марок. І головував на тих дивних зборах Гудрун, який, до речі, теж був не людина, а чемодан. "Авжеж,— думав уві сні Льодик.— Тепер зрозуміло, чому в нього таке ім'я. "Гудрун", "чемодан"—навіть звучить однаково".

І Гудрун-чемодан, плямкаючи кришкою, наче ротом, говорив: "Чого ти дивуєшся? Я ж тобі писав у листі, що президентом "Бийбаба" будеш ти. Я ж тобі писав". "Авжеж,— думав уві сні Льодик.— Як це я забув. Він же мені писав. Я ж одержав від Гудруна листа. Чого ж я дивуюсь".

Так було уві сні. А наяву — ніяких листів не було.

Минув ще тиждень. І ще три дні.

Нічого.

Крім газет, журналу "Барвінок" та рахунків за міжміські телефонні переговори батьків — анічогісінько.

Льодик просто зненавидів поштову скриньку (у-у, теж жіночого роду, капосна!).

Нарешті, він махнув рукою:

"Та! Вже не прийде. Мабуть, той Гудрун не одержав мого листа. Прізвища ж я не написав. Ну й не треба! Не дуже й хотілося!"

І от коли він махнув рукою і перестав чекати, несподівано надійшов лист.

Повертаючись зі школи, Льодик зустрівся біля під'їзду з листоношею. Листоноша весело усміхнулась і сказала:

– А-а! Товариш Монькін?! Леонід?! Вам лист! — вона швидко перегорнула у сумці велику кипу листів, витягла одного й подала йому.

Занімілою рукою Льодик узяв довгастого конверта. І, розгубившись, навіть забув подякувати листоноші. Та, все ще усміхаючись, зайшла до під'їзду, а він лишився на вулиці.

З лівого боку конверта було наклеєно синеньку стрічечку, на якій білими літерами було написано іноземні слова, а з правого — аж сім різноколірних марок: на одній — дядечко в окулярах, на другій — будинки якісь, на третій — якийсь орнамент, а на чотирьох інших — по дві барвисті гарнющі пташки. У Льодика аж дух перехопило. Таких марок у нього ще не було.

"Молодець, Гудрун! Ух молодець! Не хлопець, а молоток!"

Тремтячими пальцями Льодик розірвав конверт.

На землю посипалися кольорові листівки із зображенням якогось старовинного замку на горі. І ще — зображенням донизу — впала якась менша лпстівоч-ка, на звороті якої був напис.

"Леоніду від Еріки та Гудрун.

На дружбу-фройндшафт",— піднявши, прочитав Льодик. Перевернув і... серце в нього зупинилося. З кольорової фотографії, обнявшись, усміхалися йому... дві дівчинки...

Якби з неба просто на голову йому зараз упав марсіанин,— Льодик не був би такий вражений. Гудрун— дівчина!.. Це було неймовірно. Як це могло бути?! Еріка ж писала: "Мій друг Гудрун", "Той, що живе в сусідстві..." І раптом Льодик згадав: "Тільки один неприємність..." Та то ж вона просто... просто помилилась. Погано ще знає мову і плутається у родах і відмінках. А він, йолоп: "Держи хвоста бубликом!.. У нас теж дівчата вредні, і ми з ними сваримося. З ними інакше не можна..." От тобі й маєш — "один неприємність"!.. От уже сміялися, мабуть!..

З під'їзду вийшла усміхнена листоноша.

– Ну що — дочекався? Приємно одержувати листи, правда ж? О, та ще й од дівчат! — вона зиркнула на фотографію, яку він не встиг сховати, підморгнула йому й пішла.

Краще б вона вдарила його своєю сумкою по голові!

"Дочекався"! Справді, дочекався!

Ой! Що ж тепер буде!

Еріка й Гудрун, звичайно ж, написали Наді Трав'янко, а та рознесе по всій школі... І... "У нас теж дівчата вредні..." Ну дадуть йому тепер ці дівчата! Задражнять, засміють — жити не захочеш!.. Хоч на край світу тікай!

Наступного дня Льодик до школи не пішов.

Зранку заохав, застогнав і сказав мамі, що дуже болить голова й горло. Мама, звичайно, стурбовано обмацала його лоба і, хоч температури не виявила, сказала, щоб сидів дома.

До півдня Льодик пролежав па тахті, перебираючи і переглядаючи марки. Для нових семи марок він одвів окрему сторінку клясера. Що б там не було — не викидати ж їх!

Лежав, переглядав марки і думав.

А ті Еріка й Гудрун, видно, єхидні дівчата. Ні слова йому не написали, тільки підписали фотографію і — все. Мовляв, дивись, дурню, і начувайся. Догадуйся сам, у яку калюжу ти сів із своїм листом! Марок йому, бач, закортіло! Барахольщик! Так на тобі марки, клей їх собі хоч на носа! Але за ті марки ти ще заплатиш! Сльозами вмиєшся!

І так Льодикові стало кепсько, так кепсько, що йому здалося, наче він і справді захворів. І голова начебто заболіла, і горло... І температура ніби підвищилась.

А вдома нема нікого. Тато й мама на роботі, прийдуть тільки увечері.

Льодик відчув себе таким самотнім і нещасним, і так йому стало себе шкода, що він... заплакав.

І в цей час у двері подзвонили. Льодик стрепенувся: "Невже мама?!" Коли Льодик хворів, мама іноді відпрошувалася на роботі й приходила зразу після обіду.

Льодик швиденько витер сльози і побіг відчиняти.

Відчинив двері і... закляк.

На площадці з портфелями у руках стояли Таня Верба, Тося Рябошапка, Люба Присяжнюк і Надя Трав'янко.

– Ти що — захворів?

– Чого ти не був у школі?

– Ми принесли тобі уроки.

– І прийшли провідати, бо я одержала вчора листа від Еріки.

Льодик зіщулився, втягнув голову в плечі і позадкував.

– Ой, дівчата, він таки хворий! — вигукнула Тося Рябошапка.— Дивіться, який блідий!

– І... і заплаканий! Дивіться! — скрикнула Люба Присяжнюк.

– Ой, що тобі болить? — забідкалася Таня Верба.

– Йому треба негайно лягти! — вигукнула Надя Трав'янко.

І не встиг Льодик отямитися, як дівчатка підхопили його під руки, потягли до тахти і силоміць поклали.

"Ну, зараз почнеться!" — з відчаєм і безнадією подумав Льодик і заплющив очі — він не хотів бачити їхніх торжествуючих облич.

На якусь мить дівчата завмерли. А тоді...

– Ой,— прошепотіла Тося Рябошапка.— Дивіться, як йому погано!

– Здається, знепритомнів! — прошепотіла Таня Верба.

– Бідолаха! — прошепотіла Люба Присяжнюк.— Бачите, який він тонкий і вразливий. А ми...

– А ми,— зітхнула Надя Трав'янко, — ми ж завжди вважали, що він противний... А він узяв і помирив Еріку й Гудрун.

Льодик ледь-ледь розплющив одне око — сміються, чи що? Та дівчатка й не думали сміятися. Обличчя в них абсолютно серйозні і зосереджені.

– Так же ж і пишуть,— знову зітхнула Надя Трав'янко.— "Нас помирив ваш хороший товариш Леонід Монькін. Передайте йому дуже спасибі!" І що він там таке написав?..

І раптом Льодик усе зрозумів. І зовсім розплющив очі. Авжеж! Він написав Гудрун, що Еріка переживає, і Гудрун стало совісно, і вона перша побігла миритися (це ж так важливо, щоб хтось перший зробив крок!). Отже, сам того не бажаючи, він допоміг їм помиритися. І, вдячні йому за це, вони не стали писати, як він помилився... І ніхто з нього тепер не сміятиметься й не кепкуватиме.

Гаряча хвиля несподіваної радості зненацька огортає Льодика, і він не може втриматися від усмішки. Дівчатка дивляться на нього і теж щиро й радісно усміхаються.

І тут йому враз спадає на думку, що радість — жіночого роду... І дружба, між іншим,— теж...

Але мир — усе-таки чоловічого...

* * *

Проте хоч доброта — теж жіночого роду, це зовсім не означає, що чоловічий рід геть-чисто позбавлений її.

Он за останньою партою у лівому ряду під стінкою сидить хлопець — наче з іншого класу, вищий і старший за всіх... Це...

Фігура

Коли він уперше зайшов до класу, Ігор Дмитруха сплеснув руками й вигукнув:

– Ух ти! Фігура!

І це прізвисько якось одразу, в одну мить приліпилося до нього.

Він був високий, вищий за всіх у класі на цілу голову, а то й на дві, з довгим кумедним носом, з довгими руками, що стирчали з коротких рукавів, вайлуватий і незграбний. Ходив, човгаючи напівзігнутими ногами. А правою рукою вимахував і загрібав назад, наче бив себе по невидимому хвосту.

Звали його Юра Хитрюк.

Він мав би вже бути в п'ятому, але цілий рік прохворів — пролежав у лікарні.

Через ту його хворобу батьки й переїхали зі Львова до Києва, щоб змінити шкідливий для нього вологий клімат.

За вдачею Фігура був добродушний, незлобливий і м'який.

Ігор Дмитруха відчув це одразу. Маючи про всяк випадок за спиною своїх "ад'ютантів" Лесика Спасокукоцького та Стасика Кукуевицького, він підійшов до новачка, що мовчки сів на вільне місце за останню парту у лівому ряду, і в'їдливо чемно спитав:

– Слухайте, дядю, ви правила поведінки учнів знаєте? Оно висять у класному куточку!

– Н-ну з-зна-аю,— враз почервонівши, неквапливо сказав той (він ще й заїкався!).

– Ой, сумніваюсь! — похитав головою Дмитруха.— От що глаголить пункт восьмий?... Пункт восьмий правил для учнів глаголить: "Вітай учителів та інших працівників школи, знайомих і товаришів. Виконуй правила вуличного руху". А ти? Ти нас привітав?

– Я... я... кивнув...— ще дужче червоніючи, сказав Фігура.

– Ех ти! "Кивнув"! У нас так не вітаються! У нас кажуть: "Здрастуйте, любі друзі!"

Спасокукоцький і Кукуєвицький хихикнули.

– Припинити! — гримнув на них Дмитруха. Спасокукоцький і Кукуєвицький одночасно завмерли, стримуючи сміх.

– Привітайся, будь ласка! — лагідно сказав Дмитруха Фігурі.

Фігура повагом підвівся з-за парти і, схиливши голову набік, криво усміхнувся:

– Н-ну... зд-драстуйте... л-любі д-друзі...

– О! Це — інша справа!.. Ану, любі друзі, привітаймо Фігуру!

Дмитруха, як диригент, змахнув руками, і весь клас хором вигукнув:

– Здра-стуй, Фі-гу-ра!

А потім, повторюючи за Дмитрухою, всі прокричали ще тричі:

– Фіг-ура! Фіг-ура! Фіг-ура! — на зразок "Фізкульт-ура!"

І всім одразу стало весело. І Фігурі теж. Він щиро сміявся разом з усіма. Видно, що він любив жарти і веселих людей. І Дмитруха, мабуть, йому сподобався. Він навіть хотів щось таке сказати, але в цей час зайшла вчителька, і почався урок.

А на перерві Ігор Дмитруха підійшов до Фігури, що стояв у коридорі під стінкою, і сказав:

– Ні! Все-таки правил для учнів ти не знаєш! От що глаголить пункт сьомий? Пункт сьомий глаголить: "Розумно проводь вільний час: читай книжки, бери участь у роботі гуртків, займайся фізкультурою"... А ти чим займаєшся? Стоїш, як стовп. Непорядок. Ну, виконуй правила!.. Давай займемося фізкультурою. Побачимо, на що ти здатний. Одійди, будь ласка, од стіни!

І коли Фігура слухняно одійшов, Ігор Дмитруха вигукнув: "Гоп!" — і враз скочив йому на спину. Від несподіванки Фігура поточився і мало не заорав носом.

– По конях! — закричав Дмитруха. Спасокукоцький скочив на Кукуєвицького, Валера

Галушкинський на Шурика Бабенка, Льоня Монькін на Вітасика Дяченка. І хвацька кавалерія затупотіла по коридору. Аж поки владний голос завпедші Віри Яківни: "Зараз же припиніть" — не обірвав їхнього галопу.

– А ти молодець, Фігуро! Здорово гарцюєш! — сказав Ігор Дмитруха, коли вони вже пішки повертались до класу.— Оголошую тобі подяку й нагороджую орденом Буцефала!

Він вийняв із кишені і власноручно приколов до Фігуриних грудей значок із зображенням кінської голови.

– Спас-с-сибі! — закліпав очима й почервонів Фігура.

А Спасокукоцький та Кукуевицький подивилися на нього з неприхованою заздрістю і досадою — вони відчули, що втрачають прихильність командира. І правильно відчули. Такої вже вдачі був Ігор Дмитруха — він, не задумуючись, умить міняв свої симпатії й уподобання. І хоча Спасокукоцький та Кукуевицький лишилися поки що ад'ютантами, але першим, найближчим "ад'ютантом його превосходительства" Дмнтрухи став з цього дня Фігура.

– Фігуро! За мною! Вперед! — вигукував Дмитруха і мчав по коридору.

І за ним, вимахуючи й загрібаючії назад правою рукою, незграбно біг на напівзігнутих ногах Фігура.

–— Фігуро! На перший поверх! У спортзал! — вигукував Дмитруха і дріботів сходами.

І за ним, вимахуючи й загрібаючи назад правою рукою, на напівзігнутих незграбно переступав через три сходинки Фігура.

– Фігуро! До компоту й пиріжків! Короткими перебіжками! — вигукував Дмитруха і, розштовхуючи всіх, летів у буфет.

І за ним, вимахуючії й загрібаючії назад правою рукою, на напівзігнутих незграбно оббігав зустрічних Фігура...

– Тю! Просто як цуценя!—стиха пхекали один одному Спасокукоцький та Кукуєвицький, забувши, як зовсім недавно так бігали вони самі...

Розповідаючи комусь про Фігуру, Дмитруха називав уже його не просто "Фігура", а "мій Фігура":

"Подивилися б ви на мого Фігуру...", "Мій Фігура ходить отак!.. Сміхота!..", "Викликає математичка мого фігуру, а він підвестися з-за парти не може — я його за хлястика до спинки прив'язав. Ха-ха-ха!.."

Під настрій Дмитруха складав про нього жартівливі вірші:

Попросим, друзі, ми Фігуру

Зібрать за всіх макулатуру!

Стоїть Фігура, як скульптура —

Не хлопець, а карикатура!

Ну, а Фігура... Він так довго (цілий рік!) лежав у лікарні і так знудьгував за хлоп'ячим товариством, і таким веселим геройським хлопцем здавався йому Ігор Дмитруха, що Фігура не помічав ні його поблажливого тону, ні глузливих слів, ні образливих жартів...

А може, помічав, але пробачав...

А може, просто такої уже м'якої, добродушної вдачі він був...

І на всі Дмитрухинські "жарти" Фігура тільки широко усміхався, показуючи великі нерівні зуби.

Та от одного разу...

Одного разу Ігор Дмитруха приніс у школу пістолет.

Хлопці аж застогнали, побачивши той пістолет. Вони очей не могли відвести від нього. Ніхто зроду не те що в руках не тримав,— ніхто зроду не бачив такого пістолета.

То був пневматичний духовий пістолет, що стріляв гумовими кульками. За десять метрів бив так, що лишався синець.

Ігореві привіз того пістолета його старший брат-спортсмен, який без кінця їздив за кордон.

Двічі стрельнути Ігор дав тільки Фігурі. По одному разу стрельнули Спасокукоцький та Кукуєвицький. Більше стрельнути Ігор не дав нікому.

На великій перерві Ігор Дмитруха, гордий і незалежний, як ніколи, вимахуючи своїм пістолетом, помчав надвір. Хлопці з класу, всі до єдиного, заздрісно сопучи, мовчки бігли за ним.

Щоб ніхто із старшокласників не заважав, подались у сусідній двір, за сараї, де нікого не було.

Фігура намалював на стіні сарая крейдою мішень, і Дмитруха почав стріляти. Треба віддати йому належне — поціляв він добре. Меткий він усе-таки був хлопець, цей Ігор Дмитруха. І щоразу, як він поціляв, Фігура із щирим захопленням вигукував:

– О! Молодець!.. О!.. Ух ти!.. О!..

Раптом з-за стіни сарая з'явилося маленьке смугасте кошеня. Глянуло на хлопців, ворухнуло хвостиком і стиха нявкнуло.

У Ігоря Дмитрухи враз загорілися очі.

– Увага! — просичав він.— Починається полювання на бенгальського тигра!

І, виставивши вперед руку з пістолетом, став підкрадатися до кошеняти.

– Н-не т-треба! — прохально сказав Фігура.

– Мовчати! — огризнувся Ігор.— Припинити розмови! Не заважати мисливцю!

І, прицілившись, вистрілив по кошеняті. Кошеня стріпнуло лапкою, по якій він вцілив, і жалібно нявкнуло. Але чогось не тікало. Воно було, мабуть, ще дурне й не розуміло небезпеки.

Фігура в два кроки підскочив до кошеняти і схопив його на руки.

– Що?! —скрикнув Дмитруха.—Ану віддай бенгальського тигра!

– Н-не віддам! —дивлячись спідлоба, тихо мовив Фігура.— Йом-му ж б-боляче!

Його довгі, в чорнильних плямах руки, що стирчали з коротких для нього рукавів курточки, ніжно притискали до грудей кошеня.

– Оддай зараз же бенгальського тигра, каррикатурра заїкувата! — люто просичав Дмитруха і схопив кошеня за хвіст. "Бенгальський тигр" хрипло, майже без голосу нявкнув.

І тут сталося несподіване.

Фігура взяв Дмитруху двома пальцями за носа і прищемив так, що той скрикнув і одпустив кошеня.

Тоді Фігура обережно поставив кошеня на землю, спокійно одним рухом одібрав у Дмнтрухи пістолет і закинув на дах сарая. Потім згріб Дмитруху і підняв на руки (все-таки він був старший на рік і вищий на голову).

Дмитруха безпорадно засмикався й задриґав ногами.

Фігура одніс його до калюжі під ринвою, поклав долілиць на землю, притис коліном, узяв однією рукою за чуба і почав носом умочати в калюжу, примовляючи:

– П-пункт о-останній п-правил поведінки учнів г-глаголить: "Б-бережи п-природу!" А ти що робиш? Га? Ану кажи — б-будеш мучити тварин? Б-будеш?

Хлопці стояли мовчки.

Тільки Спасокукоцький та Кукуєвицький хихикнули, але перезирпулися і враз замовкли.

А Фігура методично вмочав Дмитруху носом у калюжу і весь час примовляв:

– Будеш? К-кажи — б-будеш?

Дмитруха хотів щось крикнути, але тільки пустив у калюжу бульки.

Нарешті не витримав і попросився:

– П-пусти! Ну п-пусти! Не б-буду! Не буду б-біль-ше! П-пусти!

І Фігура одразу пустив.

Здаля зі школи долинув дзвоник на урок.

Хлопці, так само мовчки, не кажучи ні слова, повернулись і побігли до школи.

За ними, вимахуючи й загрібаючи назад правою рукою, на напівзігнутих незграбно біг Фігура.

А капітан футбольної команди, верховода і командир Ігор Дмитруха сидів навпочіпки під ринвою біля калюжі і гірко-гірко плакав.

І можна було подумати, що то він наплакав цілу калюжу...

* * *

За другою партою у лівому ряду під стіною сидить рудий, як вогонь, хлопчик з кошлатими насурмоненими бровами. Це Тимко Довганюк. Як і Фігура, він недавно в класі, десь із третьої чверті минулого року, зразу після зимових канікул.

Поряд з ним сидить білявий кирпатий Павлик Назаренко, редактор класної стінгазети. Якби перед Новим роком хтось Павликові сказав, що він сидітиме за однією партою з рудим Тимком, Павлик голосно розсміявся б:

– Що?! Та я краще в клітці з тигром сидітиму! І приємніше, і безпечніше...

Перед Новим роком у Павлика були підстави так говорити.

Тому що...

Павлик Назаренко і Тимко Довганюк

Завтра — Новий рік.

Про це величезними кольоровими літерами написано на фасадах будинків, прикрашених гірляндами електричних лампочок.

Про це красномовно свідчать веселі усмішки Дідів Морозів з неприродно червоними носами, які дивляться на вас з усіх вітрин магазинів.

Це відчувається, нарешті, по тому загальному передноворічному святковому настрою, який охоплює всіх.

Павлик одягається і виходить у двір. Іскристі сніжинки миготять перед очима й ніжно лоскочуть Щоки... А снігу як багато!..

Ви коли-небудь ліпили сніговика?.. Ну, тоді ви, звичайно, знаєте, яка це весела й разом з тим кропітка справа. Вона потребує серйозності, таланту й, головне, сумлінної колективної праці. Мається на увазі, звичайно, не якийсь там миршавенький сніговичок-підліток, а справжній солідний новорічний сніговик,— двометрового зросту, з відром замість капелюха, з морквиною-носом і з мітлою в могутній руці. Сніговик, який цілісіньку зиму стоятиме в дворі, викликаючи подив і захоплення всіх, хто його побачить.

Саме такого сніговика й ліпила вся їхня "гоп-ком-панія", коли Павлик вийшов у двір (у цьому дворі жило аж вісімнадцять чоловік з їхнього "Б" класу).

Робота тільки розпочалась, і Павлик одразу приєднався до друзів.

Незабаром на горбочку біля паркану височів могутній тулуб сніговика.

Дівчата побігли по мітлу й відро, а Вася Дубчак, який уже другий рік ходить у художню студію, почав ліпити голову сніговика. Всі зачудовано стежили, як безформна брила снігу оживала просто на очах. Ось уже видно вуха, рот, підборіддя, вуглинки-очі... Велика товста морквина-ніс приліпилася над губами — і веселий симпатичний товстун-сніговик радо усміхнувся, немов дякуючи за те, що йому дали життя.

Це було так здорово, що всі заплескали в долоні.

– Ех, шкода, що навесні він розтане,— зітхнувши, сказала Тося Рябошапка.

– Нічого, до весни фе далеко! — легковажно махнув рукою Вал ера Галушкинський.

– В усякому разі, до весни простоїть — це факт! — авторитетно запевнив Ігор Дмитруха.

– Авжеж, простоїть!

– Абсолютно!

– Хо-ороший сніговик!..

А сніговик усміхався, і всім здавалося, ніби він аж підморгує — неодмінно, мовляв, простою до самісінької весни!

І раптом... раптом сталося несподіване.

З-за паркану вилетіла каменюка і вдарила сніговика по голові, аж усіх запорошило снігом. Гуркочучії покотилося порожнє відро-капелюх. Весела усмішка сніговика розсипалася на тисячі сріблястих сніжинок.

Якусь мить сніговик стояв без голови. Та нараз друга каменюка бухнула йому в груди, сніговик похитнувся, мітла вішала з його руки, він упав і розсипався...

– Бу-га-га! — з-за паркану показалась хлоп'яча голова в кошлатій шапці-вушанці.

– Рудий!

– Ах ти ж гад рудий!

– Руда кандала!

– Пожежна команда!

Вони на всі заставки лаяли хлопця, але навіть не зрушили з місця, щоб упіймати й покарати його. Вони добре знали, що це безнадійна справа. Він був невловимий.

Презирливо посміхаючись, хлопець глузливо помахав рукою і зник...

Його звуть Тимко. Але ніхто з них ніколи не називає його так, а дехто навіть не знає його справжнього імені. Для всіх він — ненависний Рудий, "руда кандала", "пожежна команда".

От уже півроку — відколи він з'явився тут — триває ця запекла ворожнеча. Він і вони: він — один, їх — вісімнадцять, десять хлопців і вісім дівчат. Але Це зовсім не означає, що на їхньому боці перевага. Навпаки, тому вони так і ненавидять його, що нічого не можуть з ним вдіяти. Навіть Ігор Дмитруха визнав себе безсилим.

Скільки прикростей завдає він їм!..

У нього великі лупаті блідо-голубі очі, нахабні и глузливі. "Голі очі",— сказала про них Таїш Верба.

Все обличчя в дрібному ластовинні, немов якийсь жартівник-маляр бризнув на нього золотавою фарбою. А волосся, мов жар, яскраво-червоного кольору.

Ну, звичайно ж, він — Рудий. Це перше слово, яке зривається з язика, коли побачиш його. І яких же образливих, дошкульних відтінків набуває це слово в устах вісімнадцяти його ворогів!

Рудий Тимко добре знає, як вони до нього ставляться, і чи не через це в його лупатих очах раз у раз спалахують злі вогники. Ці вогники розгораються в полум'я помсти, і незабаром "ворожий табір" уже тремтить від безсилої люті.

Рудий розладнує ігри, в усьому перешкоджає і все псує. Кілька разів вони пробували відлупцювати його. Але з того нічого не вийшло. Тимко такий одчайдушний і верткий, що завжди видирається й тікає, залишаючи на обличчях ворогів синці й подряпини.

За два тижні до Нового року Тимко захворів. Усі почували себе щасливими. У дворі настали тихі, спокійні дні.

А напередодні Нового року усі й думати забули про Тимка. Наче його й зовсім не було на світі...

І от сьогодні...

Вони мовчки стоять посеред двору й сумно дивляться на жалюгідні решткн сніговика.

– Ну — все!.. Капець!..— зціпивши зуби, цідить Ігор Дмитруха.— Сьогодні не будемо псувати собі Новий рік, а завтра... підловимо і дамо йому так, щоб на все життя запам'ятав!.. Все!..

– Правильно! — підтримує Валера Галушкинський.

– Абсолютно! — погоджується Льодик Монькін. Отже, вирішено. Завтра, в перший день Нового року, з неподобствами Рудого буде покінчено. Або він, або вони.

У гнітючому мовчанні всі розходяться додому.

...Павлик тиняється по незатишних святково прибраних кімнатах. Настрій у нього зіпсований. З голови не йде Рудий Тимко. От же капосний хлопець! Такого сніговика зруйнував! Ну чого він лізе! Що хоче від них? Чого весь час робить шкоду?.. Ну, стривай, буде тобі завтра!..

В уяві Павлика постає картина справедливого й безжального суду над Рудим Тимком. Хлопці лупцюють його, примовляючи: "Оце тобі за сніговика!.. А це за поламану шпаківню!.. А це за футбольний м'яч!.."

– Павлику, винеси сміття,— чується з кухні голос матері.

Павлик одягається і спускається у двір.

Надворі вже зовсім темно. Сипле густий лапатий сніг і кружляє білим роєм у промінні ліхтаря, що висить біля воріт. Якраз там стоять ящики для сміття. Павлик спорожнив відро й повернувся іти, як раптом помітив коло паркану якусь темну постать. Постать вовтузилась у снігу па тому самому горбочку, де ще зовсім недавно стояв сніговик. Що можна робити самому отам, у темряві? Хто це?

Павлик хотів був гукнути, але чогось передумав. А що як злодій? Або шпигун?.. Ет, дурниця! Звідки може взятися тут, у дворі, шпигун? І все-

таки Павлик обережно поставив відро у сніг і крадькома, ховаючись попід парканом, посунув до постаті.

...Сніг січе в обличчя, набивається за комір, але Павлик не звертає уваги. Все ближче, ближче...

От він уже чує голос — постать щось бурмоче, приглушено вигукує. І... Павлик аж присів од несподіванки. Він упізнав голос Рудого! Павлик злякався. Малодушний страх скував йому тіло й холодом пронизав серце. Павлик хотів утекти, але ноги прикипіли до землі і, безсилі, не могли зрушити з місця...

Тим часом Рудий не помічав його і далі вовтузився на горбочку, щось бурмочучи й стиха вигукуючи. Павлик мимохіть прислухався. Те, що він почув, так здивувало його, що він забув про страх.

– Ігоре, ану візьмись, браток!.. Павлнку, а ти з того краю заходь!.. Разом! Узяли!.. Галочко, не крутись під ногами, а то ще придавимо ненароком... Васю, одійди — тобі ще роботи вистачить. Ти художник. Ти голову ліпитимеш... Нумо, хлопці, разом!..

Тільки тепер Павлик побачив, що робить Рудий. Рудий ліпив сніговика. Одна величезна брила снігу вже стояла на горбочку, а він катав другу. Рудий ліпив сніговика сам. Якщо заплющити очі й не дивитися, то здавалося, що всі вісімнадцять тут, поряд з ним. Рудий називав кожного на ім'я, звертався до кожного, і сам собі відповідав за них. І голос його був такий лагідний, що аж не вірилося, що це говорить Рудий. Це було щось неймовірне: Рудий вдавав усю їхню компанію. І себе самого вважав рівноправним членом цієї компанії. Тут, на самоті, коли ніхто з них не знав і не бачив цього, Рудий дружив з ними всіма...

Рудий підкотив другу брилу до першої і, обхопивши її руками, намагався підняти. Він стогнав від натуги, ковзав ногами по снігу, падав, підводився і знову брався піднімати, але важка брила не

піддавалася. І хоч як він підбадьорював себе — все марно. Він був сам один. А одному це було не під силу... Рудий глибоко зітхнув і раптом припав до паркану і сховав лице у зігнутий лікоть.

Плечі його здригались.

Рудий плакав!

Він плакав тихо, стримуючи схлипування й важко дихаючи. Так плачуть тільки ті, хто рідко плаче й соромиться своїх сліз. Так плачуть самотні й горді люди.

Серце Павлика чимраз дужче стискається, і йому самому на очі навертаються сльози. Він раптом розумів все. Він розуміє, як тяжко Рудому, як страждає він від своєї самотності, як набридло йому ворогувати з ними, як хочеться дружити й завжди бути разом з усіма.

І тут Павликові пригадується випадок, який так здивував його колись. Одного разу Павлик бачив, як рудий зустрічав свою маму на трамвайній зупинці. Його мама працювала вагоноводом трамвая і приходила додому пізно. Рудий іноді подовгу чекав на зупинках, щоб побачитися з нею. І Павлик якось був свідком саме такої зустрічі.

Рудий,— отой зухвалий і злий забіяка,— пригортався до матері, як зовсім маленький хлопчисько, і ніжно, сумно шепотів: "Мамочко, рідненька! Приходь швидше! Я так скучив за тобою..."

Як здивувався тоді Павлик! "Ич,— подумав,— як придурюється, зміюка!.."

А виходить,— ні. Виходить, Рудий не такий уже й поганий. А добрий і лагідний. Тільки дуже гордий і самолюбний. І зацькований, як вовченя. Адже ж вони ніколи не сказали йому доброго слова. Навіть коли він і не

зачіпав їх. Тільки гнали його від себе, тільки дражнились і кепкували з нього. Важко тепер

з’ясувати, хто перший почав і хто більше винен — він чи вони. Але так склалося, і вже пізно про це говорити.

Ясно одне: Рудому дуже тяжко. Йому набагато гірше, ніж їм. Бо він один.

Ще зовсім недавно, якихось півгодини тому, Павлик люто ненавидів Рудого, ненавидів і боявся. А тепер...

Павлик рішуче підвівся, вийшов із своєї схованки й підійшов до великих брил снігу, що мали стати тулубом сніговика.

– Тимку! — гукнув він і не впізнав власного голосу.

Рудий здригнувся і підвів голову.

– Тимку! — повторив Павлик.— Ану допоможи мені. Давай піднімемо цю брилу. Вдвох, мабуть, подужаємо. Знаєш, ти здорово придумав — зліпити зараз сніговика. От хлопці завтра будуть здивовані! От будуть раді!.. Ану!..

Перший ранок Нового року — ясний, сонячний, радісний. Небо чисте й безхмарне, і сніг сліпуче іскриться на сонці. Аж боляче дивитись...

У дворі веселий гамір. Від дзвінкого сміху здригаються засніжені віти дерев. Діти катаються на санчатах, борюкаються в пухкому снігу, грають у сніжки.

А на горбочку, біля паркану, стоїть сніговик. Він не дуже гарний, трохи кривобокий, але страшенно симпатичний. І ніхто не помічає, що,

примруживши одне своє око-вуглинку, сніговик обводить поглядом усю "гоп-компанію". Скільки їх? Дев'ятнадцять! Так, не вісімнадцять і один, а дев'ятнадцять.

І сніговик радо усміхається...

А після зимових канікул Тимко Довганюк перевівся у їхню школу, в їхній "Б" клас.

І тільки тепер вони дізналися, що через оту їхню ворожнечу він півроку не хотів переводитися сюди, а щодня їздив до своєї школи у протилежний кінець Києва, де вони раніше жили...

* * *

За передостанньою партою у правому ряду біля вікна сидить хлопчина в синенькій з білими смугами на рукавах і на комірі спортивній блузі від тренувального костюма. Це Вовка Онищенко, один з кращих спортсменів не лише в четвертому "Б", а й в усій школі, а може, навіть і в місті. Він має другий дорослий розряд з плавання і перший дорослий розряд із стрибків у воду. Він неодноразово посідав у змаганнях призові місця. Він, так би мовити, спортивна гордість школи.

А от цього року сталося так, що...

Вовка Онищенко

– По-опруо-о-симо ти-ишу-у!.. Урок почався. Але тиша прийшла не зразу — ще якусь хвилину хлопали кришки парт, чулося човгання ніг, переговори.

Вчителька математики Марія Василівна терпляче ждала.

Нарешті гомін ущух.

– Хто не виконав домашнього завдання, підніміть руку.

Клас не ворухнувся. Руки не підняв ніхто.

– Гаразд. Починаю опитувати.

Палець учительки поволі повзе по журналу, по синьому стовпчику прізвищ, а очі поверх окулярів пильно оглядають клас.

Вовка пригнувся, просто ліг на парту грудьми, сховавши голову за спішу Вітасика Дяченка, що сидить попереду. Тіло напружилося, немов перед стрибком, а в голові лише одна думка: "Невже не пронесе?!. Невже не пронесе?!. Не..."

– Онищенко! "Все!.."

Вовка тяжко зітхнув, поволі підвівся і став, похиливши голову, мов приречений. Він нічого не говорив, та й навіщо?.. Вчителька й без слів усе зрозуміла.

– Сідай! Одиниця "з обманом"!

Потім вона викликала Любу Присяжнюк, і та стала жваво відповідати урок.

Вовка не слухав. Вовка сидів, підперши кулаком щоку, і спідлоба дивився на Марію Василівну. Дивився з такою безсилою люттю і відчаєм, як може дивитися тільки переможений на свого ворога-переможця.

Що вона наробила отою своєю одиницею!.. Що вона наробила!..

Все пропало!.. Все!

Сергій Петрович нізащо в світі не допустить Вовку до змагань.

Нізащо в світі!..

Його тренер Сергій Петрович — залізна людина.

Та що й казати — у ДЮСШ (дитячо-юнацькій спортивній школі), куди ходить Вовка,— це закон: у кого погані оцінки, того до змагань не допускають.

А як Вовка чекав цих змагань!..

Міські змагання із стрибків у воду. Перші три призери їдуть у Краків. На міжнародні змагання поріднених міст (Київ—Лейпціг—Краків).

Краків... Міжнародні змагання... Уявляєте?..

І у Вовки були реальні шанси на призове місце. Сам Сергій Петрович сказав:

– Якщо добре відпрацюєш вхід у воду, твій стрибок "сальто з піруетом" може потягти на дев'ять балів...

Сам Сергій Петрович...

І от...

Ну, звичайно, він, Вовка, винен... Звичайно... Ну, не вивчив...

Але ж учора по телевізору був хокей. Великий хокей! СРСР — Канада. Матч з канадськими професіоналами!.. Хіба можна було в цей

час готувати уроки? Люди добрі!.. А перед цим — тренування. А позавчора — дві серії "Фантомаса". Що? Не можна вже й подивитися? Того "Фантомаса" показують якийсь один нещасний раз на два роки. Всі бачили, а йому — не можна? Не можна?.. Ігор Дмитруха сказав, що "Фантомаса" треба неодмінно подивитися, бо знімуть. А йому Гришка Гонобобель казав. І так в одному лише клубі йде, на околиці. Поки туди доїхав, поки назад. Коли ж ті уроки робити? Уночі, чи що?.. Сергій Петрович сам казав, що перевтомлюватись не можна, бо втратиш спортивну форму.

До того ж Вовка був абсолютно, ну абсолютно переконаний, що його не викличуть. Адже Марія Василівна зовсім недавно викликала. І поставила трійку з плюсом. З плюсом! Цілком гарна оцінка... Спокійнісінько можна було сьогодні його не чіпати. Але ж ні— викликала! На зло викликала!.. Ну як до неї можна ставитися після цього?..

І що це взагалі за вчителька?!.

Якась старорежимська смішнячка. Не в сучасній школі їй місце, а в бурсі, в пансіоні для... для дореволюційних дівиць. Факт!

А оцінки які вона ставить! Це ж комедія, а не оцінки! Це ж для фейлетона у "Вечірній Київ"!.. У жодного вчителя в світі немає таких оцінок. І вигадала ж! Одиниця "з обманом" (Одиниця, обведена буквою О — це коли одразу не признаєшся, що не вивчив уроку) . "Двійка — майже трійка" (2-•-3) — це коли старався, готував урок, але нічого не вийшло. А плюси та мінуси!.. Трійка з двома мінусами. Четвірка з трьома мінусами. П'ятірка з плюсом. Просто плюс без усякої оцінки (коли добре відповів на незначне усне питання).

Якісь царські дореволюційні оцінки. І куди тільки директор дивиться!..

А це незмінне на початку кожного уроку:

– По-опруо-осимо-о ти-ишу-у!

Вимовляє вона цю фразу, розтягуючи слова і смішно складаючи свої зморшкуваті старечі губи дудочкою.

Ну що це за вчителька, скажіть, будь ласка!

Карикатура! Сміхота!..

...На столі в Марії Василівни лежить портфель. Старий потертий шкіряний портфель, на кришці якого біліє схожа на паралелограм металева пластинка — монограма, теж стерта й подряпана, так що слів уже не видно й напис розібрати неможливо. Цьому портфелю дуже багато років, мабуть, удвоє більше, ніж Вовці. А вона все ще його носить. Такий мотлох! Не може купити нового. Просто гидко дивитися.

Вовці чомусь згадалося, як він одного разу влітку випадково зустрів Марію Василівну в Ботанічному саду. Вона сиділа на лавці з маленькою білявою дівчинкою років п'яти.

Дівчинка вередувала, кривила губки й не хотіла їсти хліб з маслом.

– Настусю, ну з'їж хоч трошечки. Я тебе прошу,— лагідно вмовляла її Марія Василівна.

Настуся одверталася й махала своєю пухленькою ручкою:

– Ай! Відчепись, ба! Перестань! Сказала, не буду, і все. Відчепись! Не приставай.

Загалом Марія Василівна нічим не відрізнялась від тих численних бабусь, котрі цілісінькими днями гуляють із своїми онуками в Ботанічному саду,— хто з шитвом, хто з старою зачитаною книжкою, і кожна з неодмінним кошичком, з якого виглядає пляшка молока та загорнуті в газету бутерброди.

І, як усяка капризна внучка, білява Настуся мала над Марією Василівною необмежену владу. Важко було повірити, що це та сама Марія Василівна, котра безжально виводила в класному журналі одиниці "з обманом" та інші страхолюдні оцінки.

При згадці про це сьогоднішня одиниця здалася Вовці ще більш образливою й принизливою.

Як не любив Вовка Марію Василівну!.. Понад усіх на світі!

...У змаганнях Вовка Онищенко участі не брав. Сергій Петрович виявився справді залізною людиною. І хоча Вовка, втративши будь-яку гордість, намагався виправдатися, доводив, що це випадково, що він не винен, і навіть, мало не плачучи, присягався: "Я більше не буду",— нічого не допомогло.

Мало того! Коли у класі дізналися, що Вовку не допустили до змагань, всі з обуренням накинулися на нього.

– Ти що — здурів?! — кричала Макароніна. — Схопити одиницю перед самісінькими змаганнями!.. Це ж треба вміти!..

– Не міг розв'язати якоїсь нещасної задачі! — вторила їй Надя Трав'янко.

– Ти ж не тільки себе підвів! Ти ж підвів усю команду! — захлинався Валера Галушкинський.

– Ми на тебе так надіялись! — мало не плакала Таня Верба.— Думали, у нас у класі буде чемпіон. А ти...

– Пігмей! — різав йому в очі Ігор Дмитруха.— Ти ж Сергія Петровича, знаєш, як підвів!.. У кишеню до нього, можна сказати, заліз. Він же на тобі, може б, заслуженого тренера одержав. А це ж і гроші, і персональна пенсія на старість. Пігмей! — Ігор Дмитруха був визнаний авторитет у спортивних справах.

Як гірко Вовці було слухати усі ці докори!

І через оті докори, і через те, що всі його приниження і просьби виявилися марними, Вовчине серце краялося на шматки — він був дуже самолюбний. А самолюбні люди в своєму приниженні намагаються звинуватити будь-кого, тільки не себе. І Вовка звинувачував Марію Василівну. "Все вона, все через неї!" — з безсилим відчаєм думав він.

І Вовка вирішив помститися.

Він старанно готував уроки й чекав. Чекав, що

Марія Василівна от-от викличе його, він блискуче відповість, одержить п'ятірку з двома плюсами і скаже: "А знаєте, я ж і тоді все на відмінно знав. Тільки в мене дуже боліла голова, і я не міг відповідати. А ви навіть не спитали мене, в чому справа. А відразу поставили одиницю "з обманом". І я промовчав — з принципу. Ви ж бачите, що я все знаю. А ви... Ех ви!.. Ви зіпсували життя не тільки мені, а й моєму тренерові Сергію Петровичу. Через вас йому не присвоїли звання заслуженого тренера і він не одержить персональної пенсії. Можете радіти!.." — гордо підвівши голову, він вийде з класу. І Марія Василівна, нарешті, зрозуміє, яка вона була несправедлива й жорстока. Але пізно.

Таку благородну й красиву помсту придумав Вовка.

Але Марія Василівна усе чомусь забувала викликати Вовку. До того ж цього року вона чогось стала хворіти, і її уроків часто не було. І невисловлені благородні слова Вовчині самітно звучали в його душі — нікому не чутні й даремні.

Настав березень. Усюди ще лежав сніг, ночами мороз частенько розмальовував вікна химерними візерунками, але в повітрі вже пахло не по-зимовому свіжо й задьористо — прілий запах торішнього листя і голих набрунькованих гілок розливався з садів і парків по київських вулицях. А коли випадали погожі безхмарні дні, під сонцем на пагорках з-під снігу проступали чорні лисини вологої землі. Лисини парували — немов дихали березневим повітрям.

І от надійшло Восьме березня — Міжнародний жіночий день.

Як стало вже традицією, жінок вітали напередодні — сьомого.

Вовка цілий місяць майстрував мамі подарунок — чемоданчик-аптечку з безліччю відділень та ящичків для ліків (Вовчина мама працювала лікарем у швидкій допомозі). Але вручити його сьогодні вранці не зміг — мама спала після нічного чергування.

Тому Вовці просто не сиділося на уроках. Йому кортіло побігти додому й урочисто піднести мамі подарунок. Він боявся — а що як мама, прокинувшись, подумає, що він взагалі нічого їй не подарує в цей день?

Як довго тягнуться сьогодні уроки! І мов на глум, останнім був урок Марії Василівни. Цей урок здався Вовці просто нестерпним.

Вовка вже не думав про те, щоб Марія Василівна викликала його. Йому було не до цього сьогодні.

Що вона там тягне? Кому це потрібно сьогодні? Могла б врешті-решт навіть трохи раніше відпустити. Усе-таки свято. Та й сама жінка все-таки. Хай би йшла святкувати.

Проте Марія Василівна, мабуть, не розуміла цього. Вона дотягла пояснення уроку до самісінького дзвоника. І, коли пролунав дзвоник, вона саме кінчила пояснювати. Учні одразу заметушилися, захлопали кришками парт, дістаючи портфелі. Але з місць уставати не наважувались — Марія Василівна все ще стояла біля столу.

Було незрозуміло, чого вона бариться — раніше вона ніколи не затримувалася в класі після дзвоника.

Марія Василівна зняла окуляри, провела рукою по стомлених очах і усміхнулася якоюсь дивною тремтливою усмішкою. Потім тихо, але так, що весь клас почув, сказала ніби сама до себе:

– От і закінчився мій останній урок... На все добре, діти...

Нарешті!.. Вовка рвонувся з місця й вискочив з класу. І лише в коридорі раптом зупинився. Що таке? З класу, крім нього, ніхто не вийшов. Певно, Марія Василівна ще щось говорила. На мить Вовка завагався,— якось негаразд вийшло. Але махнув рукою: "Ет! Мабуть, каже, щоб ми своїх матерів привітали із святом. Самі знаємо! Не вертатися ж через це назад",— і побіг додому.

Мама дуже зраділа Вовчиному подарунку. Вона була така розчулена, що навіть сльози з'явилися в неї на очах. І все тому, що Вовка сам, власними руками змайстрував його. І хоча татків подарунок — імпортний костюм — був значно багатший і дорожчий, він дуже програвав поряд із Вовчиним. Відчувалося, що татко заздрить Вовці. І торжествуючому Вовці навіть стало шкода татка. Він виявив благородство й почав хвалити татків подарунок, але мама сказала, що його, Вовчин, усе одно кращий.

Настрій у Вовки був чудовий. Він почував себе героєм. Це дуже приємне почуття, і його завжди хочеться продовжити. Коли мама і тато, розхваливши Вовку до небес, нарешті взялися до своїх справ, Вовка подався до сусідів. Сусіди, звичайно, все вже знали і теж стали хвалити Вовку. Правда, значно стриманіше, ніж тато з мамою. А восьмикласниця Нюрка й зовсім нічого не сказала. Вона крутилася перед дзеркалом, кудись збираючись. Таке Нюрчине ставлення не сподобалося Вовці.

– Куди це ти так чепуришся, красуне? — глузливим тоном спитав він.

– Як це куди? — підфарбовуючи вії, пискнула Нюрка.— До школи. На урочисті збори, присвячені Восьмому березня.

Вовка пхикнув — подумаєш, щастя, урочисті збори! Нюрка сьогодні його дратувала.

– Слухай, Вовко,— вона обернулася,— чого це ти приховав, що ваша Марія Василівна йде на пенсію? її сьогодні на зборах урочисто проводжатимуть.

– Що-о? — від подиву Вовка аж рота роззявив. Нюрка пильно глянула на нього:

– Ти що — не знав?

– Та ні... Чого це... А що тут такого... Подумаєш...

Тепер уже Нюрка пхикнула:

– Теж іще — кадр! Ставлення називається. Все-таки — на пенсію...

Вовка пробурмотів щось невиразне і вискочив з кімнати...

...Ігоря Дмитрухи не було вдома. Вітасик Дяченко пішов у кіно. Шурика Бабенка приїхала й забрала до себе на Куренівку тітка. Валера Галушкинський пішов з мамою до кравчині. Ну, як на зло — нікого. Навіть Таня Верба — Вовка пересилив себе й забіг до неї, хоча ніколи не ходив до дівчат додому,— і та була десь у бібліотеці.

У Вовки голова пішла обертом. Як же це так?! Як же він міг не зрозуміти її слів: "От і закінчився мій останній урок..." І вискочив. Навіть не почекавши, що вона скаже далі. А вона говорила. Звичайно, говорила. Прощалася. І вийшло так, ніби Вовка навмисне, демонстративно вибіг, щоб не бути присутнім при цьому. І Марія Василівна попрощалася з усім класом, з усіма,— крім нього...

Ну й нехай!.. До речі, злополучну одиницю "з обманом", напевне, тепер можна вважати недійсною. Не буде ж нова вчителька звертати уваги на ці страхолюдні оцінки.

Ні! Негаразд усе-таки вийшло. Тим паче в день Восьмого березня. Ну що було почекати ще якусь хвилинку... І тоді — разом з усіма. А так: усі гуртом, а він — один. І Вовка раптом відчув себе самотнім-самотнім. Таке почуття в нього бувало, коли він запізнювався і прогулював урок, або коли його виганяли з класу. Йому тоді здавалося, що всі роблять щось правильне, потрібне, а для нього вже недосяжне. І ставало тривожно і навіть страшнувато.

Вовка обережно прослизнув у двері школи і, злодійкувато оглядаючись, рушив по сходах на другий поверх, де містився зал. Вовка знав, що на такі урочисті збори молодших класів не запрошують — лише старші. Знав також, що коли його побачать, то відішлють додому — дисципліна є дисципліна. Але Вовка не міг не прийти зараз до школи. Щось тягло його сюди нестримно, як тягне, кажуть, злодія на місце злочину.

Коли Вовка підкрався до дверей, почулися гучні оплески — мабуть, закінчилась доповідь або чийсь виступ. Двері були трохи прочинені, й Вовка бачив частину зали й сцену, на якій містилася президія. В центрі президії сиділа Марія Василівна. Очевидно, її вже почали проводжати, бо всі аплодували й дивилися на неї, а вона одна не аплодувала. І обличчя в неї було схвильоване і якесь розгублене — таке обличчя в неї бувало, коли в класі зчинявся галас. І здавалося, вона зараз встане й за звичкою скаже: "По-опруо-осимо-о ти-ишу-у!" Але вона не встала і не сказала. А встав Павло Павлович, учитель фізкультури, який теж сидів у президії, тільки з самого краю. І одразу в залі стало тихо, дуже тихо, так що Вовка навіть Дихати перестав, щоб його не почули.

– Дорога Маріє Василівно...

Вовка не впізнав голосу Павла Павловича,— мужпій і владний на уроках, зараз він звучав якось тихо й схвильовано.

– Дорога Маріє Василівно... Ви знаєте, я не вмію виступати і говорити промови. Ви добре це знаєте. Ще коли я був Павликом-Равликом, вашим учнем у цій самій школі, ви часто дорікали мені за це. Ви ж були нашим класним керівником. Але сьогодні я не можу не виступити. Сьогодні з нашого колективу йдете ви, найдорожча для мене людина, мій учитель і тепер мій товариш по роботі... Ех, не вмію я говорити... Але, знаєте, адже я через вас став учителем... Хотів бути таким, як ви... А був же просто спортсменом... І не знаю... може... А втім, що я кажу... Не те я кажу... Маріє Василівно, рідна, дорога ви моя... Спасибі вам за все, що ви зробили для мене, для нас, для всіх, кого ви вчили. А їх сотні, тисячі розкидані по всій землі... Наша школа назавжди зостанеться для вас рідним домом. Ви не залишаєте нашої сім'ї, а просто, просто...

Павло Павлович раптом почервонів, закліпав очима, потім вийшов з-за столу, підійшов до Марії Василівни, схилився й поцілував їй руку. І якусь хвилину так стояв, схилившись і притиснувшись до її руки. А Марія Василівна в цей час другою рукою гладила його по голові і щось шепотіла йому на вухо. І очі в неї були вологі й часто-часто кліпали.

В залі панувала мертва тиша. Вовка весь зіщулився і завмер за дверима. Йому здавалось — усі в залі знають, що він стоїть тут, і знають, як він не любив Марії Василівни, і знають навіть, яку "благородну" помсту придумав для неї. І такою жалюгідною і нікчемною здалася Вовці ота його "благородна" помста, побудована на нечесності і брехні!..

Йому хотілося втекти, сховатися, але він не міг зрушити з місця.

Знову почулися оплески, а потім на сцену вийшла якась не знайома Вовці учениця дев'ятого класу. Вона говорила дзвінким урочистим голосом, яким звичайно декламують вірші на шкільних вечорах самодіяльності. Від хвилювання Вовка погано розумів, що вона говорить: щось про Міжнародний жіночий день, про вчителів-жінок взагалі і про Марію Василівну зокрема... Але одна фраза вкарбувалася йому в пам'ять: "Ваші одиниці "з обманом" учили нас чесності і правдивості". Це була якась смішна фраза, проте вона дійшла до Вовки. Одиниця "з обманом"!

Це ж була остання його оцінка в Марії Василівни. Більше того — це взагалі була остання одиниця "з обманом", яку поставила Марія Василівна: після Вовки більше ніхто не одержував такої оцінки. І Вовка так і не виправив її. Вона залишилась йому назавжди.

Будуть у Вовки і п'ятірки, і четвірки, і трійки, але ніколи йому вже не виправити оцієї одиниці "з обманом". Бо оцінки йому ставитимуть інші вчителі. А Марія Василівна вже ніколи не поставить йому ні "двійки — майже трійки", ні четвірки з двома мінусами, ні п'ятірки з плюсом — ніколи нічого. І Вовка раптом уперше зрозумів усю безнадійність і непоправність цього короткого слова — ніколи. Його охопив розпач.

"Але ж і те, що я зараз стою під дверима і потай, як злодій, підслуховую — це теж обман, це нечесно. Невже все життя я брехатиму і робитиму підло, нечесно? Невже на все життя в мене — одиниця "з обманом"?

Може, тому, що Вовка був захоплений своїми переживаннями,— а саме в цей час знову залунали оплески — він не почув кроків. І лише коли хтось штовхнув його, рвучко обернувся. Позад нього стояло четверо семикласників: три дівчинки і один хлопець — Костя Лось, якого Вовка добре знав, бо той теж був завзятим спортсменом — чемпіоном школи з гімнастики. Семикласники тримали в руках два кошики з квітами.

– Чого стоїш на порозі? — просичала до Вовки струнка білява дівчинка, що була в парі з Костею.

– Та це Вовка Онищенко. З четвертого "Б". Стрибун

у воду, — скоромовкою прошепотів Костя.— Марія Василівна у них викладала. Мабуть, прийшов вітати від класу, запізнився і боїться, дурний, заходити... Ну, ходімо, старик!.. Тільки швидше, бо знову хтось виступатиме, тоді буде незручно.

І Костя ловко підштовхнув Вовку коліном, і той опинився в залі. Все це сталося так несподівано й блискавично, що Вовка не зміг сказати ні слова.

Оплески, які почали вже були вщухати, загриміли з новою силою. Зал підвівся і, стоячи, аплодував семикласникам, які несли на сцену кошики з квітами. Прохід між рядами стільців був вузький, Вовці нікуди було подітися, і він, блідий, переляканий на смерть, мимохіть крокував перед семикласниками, почуваючи себе наче в якомусь фантастичному сні.

І от Вовка — на сцені. Семикласники ставлять квіти на стіл президії і хутко повертаються назад у зал. А Вовка, раптом утративши над собою владу, застигає на місці в якомусь розпачливому заціпенінні.

Директор школи Йосип Гаврилович якийсь час запитально дивиться на нього, потім усміхається і несподівано каже:

– Слово має учень четвертого "Б" класу Онищенко Володимир.

У Вовки потемніло в очах. Невимовний жах охоплює Вовку. Як це сталося? Для чого він тут? Що робити?..

Усе тіло Вовчине — ніби чуже. Особливо руки. Він не знає, куди їх подіти. Вони заважають йому. Він то закладає їх за спину, то засовує у кишені, то стискає так, що тріщать суглоби...

Усі чекають.

Вовка мовчить.

– Говори, Онищенко, не соромся,— лагідно запрошує директор.

– Ну — "Дорога Маріє Василівно..." — пошепки підказує Павло Павлович, що сидить зовсім близько.

– Дорога Маріє Василівно,— машинально повторює Вовка, лякається власного голосу й замовкає.

Та вже пізно. Тепер треба щось говорити. І слова вириваються самі собою — гарячкові, безладні, нестримні...

– Я... в мене... Я нічого не хотів... Я просто... У мене... одиниця "з обманом"... остання... більше ні в кого... І я не виправив... Не встиг просто... Я хотів... учив... Слово честі... Тепер усе-все знаю... Чесне...

Вовчин голос раптом затремтів, зірвався, перед очима попливли яскраві кола. Вовка рвонувся з місця, кинувся в глиб сцени і, забившися у куток, гірко заплакав.

Крізь сльози він не чув шуму в залі, не розумів, що йому говорили. Він тільки відчув, як хтось обняв його обережно за плечі й кудись повів. Він ішов, затуливши обличчя руками, і нічого не бачив.

Потім, усе ще плачучи, він сидів на дивані і хтось мовчки ніжно гладив його по голові. А коли Вовка зрештою заспокоївся й розплющив очі, то побачив, що сидить в учительській, а поряд з ним — Марія Василівна, і більше нікого поблизу немає.

Помітивши, що Вовка вже не плаче, Марія Василівна усміхнулась і чомусь пошепки, хоча нікого в кімнаті не було, сказала:

– Дурненький, дурненький мій хлопчику! Ич, яке вигадав! Немає в тебе ніякої одиниці "з обманом". Ти її щойно виправив. Чуєш?.. Виправив. Не кожен може визнати свою провину. Та ще й привселюдно. Тільки чесна людина.

...Мине багато років, Вовка стане Володимиром Івановичем, інженером, космонавтом, а може, й учителем (хто знає!) — але ніколи в житті не забуде він цієї хвилини і цих слів...

* * *

Перед Вовкою Онищенком поряд з Любою Присяжнюк сидить чорнявий циганкуватий Вітасик Дяченко. Вітасик — кращий учень у класі, круглий відмінник. Але він зовсім не схожий на тих горе-відмінників в окулярах, які нічого, крім уроків, не знають і не вміють, і в той час, як вертляві трієчники та двієчники весело грають у футбол, сидять за столом, вшнипивши носа в книжку.

Вітасик, звичайно, дуже любить читати, але він любить також пограти у футбола, у сищиків-розбійників, у квача... І, коли треба, не цурається різних ризикованих хлоп'ячих витівок, що, здавалося б, зовсім не до лиця круглому відмінникові. Як-от, наприклад, з тим Фантомасом...

Вітасик Дяченко

Вітасик хвилюється. Вітасик страшенно хвилюється. Сьогодні в його старшого брата, дев'ятикласника Романа,— прем'єра. Перша в житті прем'єра! І не в якійсь там самодіяльності шкільній, а в театрі. В народному театрі механічного заводу, в справжнісінькому театрі, на спектаклі якого продають квитки і яким керує заслужений діяч мистецтв Анатолій Сергійович Алмазов.

Роман хоче стати артистом, мріє вступити до Київського театрального інституту. І яка ж то була радість, коли, шукаючи по шкільних драмгуртках виконавця на роль Яшки в п'єсі "Ім'ям революції", Алмазов вибрав саме його, Романа.

І от сьогодні прем'єра.

Роман з самого ранку пішов у театр (у них там останній прогін перед прем'єрою). А Вітасик ходить і хвилюється. Йому здається, що якби він сам виступав, то так би не хвилювався. Він дуже любить свого брата.

Вітасик довго тинявся коло велетенських колон заводського Палацу культури. Йому так кортіло хоч одним оком глянути... Але двері були замкнені, і він подався додому.

Вітасик уже заходив у свій під'їзд, як раптом почув ззаду:

– Алло! А ми тебе шукаєм. Гайда! Він обернувся.

То був Ігор Дмитруха з усією компанією. У Вітасика не було зараз настрою іти з ними, але й не хотілося, щоб вони подумали, ніби він хвилюється. І він пішов.

Біля крайнього в їхньому кварталі будинку, який нещодавно, тільки в цьому році, заселили, вони спинилися.

– Ти станеш тут, ти на розі, ти на сходах,— наказував Ігор, тицяючи хлопцям у груди пальцем.— А ми з Вітасиком туди!

Сторожко озираючись, він шмигнув у під'їзд.

Вітасик за ним.

По-котячому, безшумно піднялися сходами нагору. Аж ось і п'ятий поверх. Біля п'ятдесят восьмої квартири перевели подих, прислухалися. Ігор витяг з кишені крейду й швидко написав на дверях великими літерами: "Бережись Фантомаса!" Потім панічно, наче за ними гналися вовки, удвох загриміли вниз, кулею вискочили з під'їзду і вже всією компанією дременули геть...

Це почалося тижнів зо два тому, коли хлопці подивилися фільм "Фантомас". Усі, звичайно, були під враженням. А надто Ігор Дмитруха. Він випинав нижню щелепу й по-фантомасячому дико реготав. І, де тільки міг, писав крейдою "Фантомас".

Якось надвечір, коли всі сиділи й думали, що б таке ще встругнути, гідне страхолюдного кіногероя, біля них зупинився невисокий незнайомий дядечко в береті. Подивився на стіну, де було нашкрябано здоровенницькими літерами "Фантомас", скривився й сказав:

– Ви б, хлопці, стерли оте казна-що. Новий же будинок. Чи ж для того вас грамоти вчили?

І хоч він сказав це досить лагідно, Ігор Дмитруха наїжачився:

– А то ми? Ви бачили? А доведіть!

Дядечко нічого на те не сказав, підійшов і став сам витирати стіну. Витер, глянув на хлопців, сказав:

– Ех ви, письменники! —і пішов.

Ігор Дмитруха не любив, щоб йому робили зауваження. Очі його спалахнули:

– Фантомас таких образ не прощає!.. Ха!.. Ха!.. Ха!.. Треба простежити, де він живе. Ань-ань!..

І хлопці пригинцем, ховаючись попід стінами, кинулися за дядечком.

Дядечко жив у крайньому новому будинку, в п'ятдесят восьмій квартирі. В той же день на дверях п'ятдесят восьмої з'явився напис: "Бережись Фантомаса!"

Війну було оголошено.

І хоч був то звичайнісінький собі дядечко, і прізвище мав звичайне (на першому поверсі висів "Список мешканців", де вони прочитали: "58 — Захарченко В. Г."), але розбурхана грою хлоп'яча уява робила його таємничим, загадковим і небезпечним.

Забачивши у дворі його невисоку постать, Ігор Дмитруха завжди приглушено вигукував: "Захарченко! Ань-ань!"

І вся фантомасяча компанія кидалася врозтіч...

А те, що Захарченко більше до них не підходив, нікому на них не скаржився і терпляче витирав свої

двері, робило його ще більш загадковим, незбагненним.

Та сьогодні Вітасикові було байдуже до того. Сьогодні — прем'єра.

І коли після "операції" хлопці почали грати у квача, він не приєднався до них, а почвалав до Палацу культури...

Який то був довгий день! Здавалося, всі годинники зіпсувались — відстають або зовсім спинилися.

Знайома контролерша Палацу культури (Тусина бабуся) змовницьки підкликала його пальцем і, коли він підійшов, сказала:

– Тільки що була в залі. Твій Роман грає — як Смоктуновський!.. І це на прогоні!.. А що ж на прем'єрі буде!..

Вітасик почервонів од задоволення. Але хвилюватися не перестав. "А! То вона заспокоює!.. Щоб я не хвилювався..."

Та от надійшов вечір.

Вітасик з татом, з мамою і з сусідкою Маргариток) Михайлівною сидить у другому ряду перед самісінькою сценою і з нетерпінням чекає. В руках нервово тисне програмку, де серед дійових осіб і виконавців надруковано: "Яшка — Роман Дяченко". Про інших виконавців він і читати не став — однаково їх не знає. А цей рядок перечитує сто разів...

Нарешті світло гасне.

Прожектори освітили завісу.

І враз запанувала тиша.

Завіса розсунулась.

Почалося.

На сцені — тисяча дев'ятсот вісімнадцятий рік. Маленька залізнична станція. Пасажири. Серед них двоє дітей — дванадцятирічний Васько і десятирічний Петрик.

Вітасик повертає голову назад і перезирається з Ігорем Дмитрухою, який сидить із своїм татом у четвертому ряду. Ігор Дмитруха зневажливо кривиться. Хлопчиків на сцені грають дівчата. Тільки дорослим може здаватися, що вони схожі на справжніх хлопців. Вітасика дратують їхні противно пискляві голоси. Та ось на сцені з'являється безпритульник Яшка. Вітасик навіть не одразу впізнає свого Романа. В дранті, брудний, замурзаний — лише зуби виблискують, коли говорить. У Вітасика завмирає серце: "Ой, щоб тільки не збився, не забув слова!.." Та даремно він хвилюється. Роман тримається впевнено, публіка реагує на кожну його репліку, навіть аплодує.

Тато і мама радо всміхаються. А Вітасик просто сяє. Важкий тягар спадає з його серця, і стає легко й хороше. З гордістю озирається він навколо. От який у нього брат!

Коли почалася друга картина, Вітасик дивився на сцену не дуже уважно. Роман казав, що в другій картині його не буде. Вітасик крутився у кріслі, зиркаючи то на прожекторську ложу, то на яруси, то на гальорку. Він саме обернувся до Ігоря Дмитрухи, як раптом публіка зааплодувала. Вітасик рвучко повернув голову. На сцені стояли Ленін і Дзержинський.

Оплески вщухли так само раптово й одностайно, як і виникли.

Ленін заговорив.

Зал завмер.

Ленін говорив тихо, але енергійно, з характерною інтонацією, по-особливому, м'яко вимовляючи літеру "р". Схиляв голову набік, лагідно мружив очі й усміхався променистою, надзвичайно доброю усмішкою. І ходив по сцені легкою швидкою ходою, засунувши руки в кишені.

І все це було таке знайоме-знайоме, миле й рідне, що серце стискалося від хвилювання.

Вітасик багато разів бачив Леніна в кіно. Але то було кіно. А тут за кілька метрів (рукою дотягтися можна) ходив по сцені живий Ленін.

І хоча Вітасик десь підсвідомо розумів, що то не насправді, що то артист, усе одно це було — надзвичайно.

Вітасика вже аніскілечки не дратували оті Васько й Петрик з дівчачими голосами. Він тільки трішечки заздрив їм, що вони розмовляють з Леніним.

А п'єса йшла далі. В ній відбувалися драматичні події. Підступні есери Романовський та Малінін, а також зрадник Ярцев усіма силами намагалися шкодити революції. Гинув відважний Яшка.

І тут Вітасик піймав себе на тому, що його не так хвилюють інтриги есерів і доля Яшки (хоч і грав його Роман), як хочеться знову побачити Леніна. Він з нетерпінням ждав, коли знову вийде на сцену Ленін. І коли в останній картині Ленін таки з'явився, у Вітасика радісно закалатало серце.

Васько й Петрик, що дісталися до Кремля, зморені поснули в Леніновому кабінеті, скоцюрбившись у м'яких кріслах. І дивлячись на них, надзвичайно проникливо й схвильовано, Ленін говорить:

– Ах, як би мені хотілося побачити, що буде з Росією років через сорок-п'ятдесят. Але ці хлопчики та й уся наша молодь вселяють величезну бадьорість... У голод і холод, роздягнені й роззуті, вони йдуть і вмирають за нове життя...

Завіса повільно опустилася.

Зал просто вибухнув. Кілька хвилин у залі шаленіла буря оплесків. Тричі опускалася й піднімалася завіса. Чулися якісь крики, але спершу не можна було розібрати слів.

Нарешті пробилося:

– Браво, Захарченко! Браво! Браво!

І весь зал підхопив і почав скандувати:

– Бра-во, За-хар-чен-ко! Бра-во, За-хар-чен-ко!.. Тривожний здогад уколов Вітасика в груди. Він озирнувся на Ігоря Дмитруху. Той сидів блідий і розгублено кліпав очима.

Вітасик похапливо розгорнув програмку й одразу знайшов: "У ролі Леніна — заслужений артист УРСР В. Г. Захарченко".

І тут же згадав: Роман говорив якось, що на роль Леніна запросили з театру справжнього артиста, який живе десь по сусідству з ними.

То був їхній Захарченко!

Вітасик ще раз обернувся, але тут, аплодуючи, всі встали, і він згубив Ігоря Дмитруху з очей.

Зненацька в голові майнула думка: зараз Захарченко піде додому, а на дверях... Вітасик зірвався з місця і, розштовхуючи людей, кинувся до виходу. Його штурхали, наступали на ноги, він дряпався об якісь гострі жіночі прикраси, але не відчував болю. Швидше, тільки б швидше!.. Біля роздягальні вже була черга. Невелика, кілька чоловік, але все одно довелося чекати.

Не застібаючись, він вискочив на вулицю і щодуху побіг до крайнього будинку.

По сходах бігти вже не було сили. Хапаючись за перила, він піднімався, переступаючи через дві сходинки.

Аж ось і п'ятий. Вітасик звів голову і застиг.

Ігор Дмитруха прямо рукавом ретельно витирав двері. Він був у вушанці, не чув кроків Вітасика і не бачив його.

Вітасик повернувся і тихенько навшпиньках пішов униз...

* * *

А двадцять другого квітня, в день народження Леніна, у них була урочиста лінійка.

Старша піонервожата Марина сказала, що на лінійку прийде гість. Спершу довго не хотіла говорити хто ("Секрет!.. Секрет!.."), а тоді нарешті сказала:

– Прийде заслужений артист республіки Володимир Гаврилович Захарченко. Той, що грав роль Леніна в п'єсі "Ім'ям революції".

Дівчатка радісно заплескали в долоні, а хлопці так і застигли, вражені. Ігор Дмитруха навіть зблід.

Оце новина!.. Хоч крізь землю провалися! Як же йому в очі дивитися після отого Фантомаса?..

І от Захарченко прийшов.

Невисокий на зріст, кругловидий, лисуватий, з веселими променистими очима.

Ігор Дмитруха пригнувся, ховаючись за спину Тосі Рябошапки.

Але Захарченко розшукав його поглядом, усміхнувся привітно й підморгнув — не бійся, мовляв, усе в порядку, мир і дружба.

Ігор одразу виструнчився, повеселішав.

– Дорогі друзі, — почав Захарченко.— Сьогодні всі ми відзначаємо день народження Володимира Ілліча Леніна, великого вождя трудящих усього світу. Мені випало велике щастя — грати роль Володимира Ілліча на сцені. Не кожному акторові випадає таке щастя... Ваша піонервожата просила мене розповісти, як я працював над образом Леніна. Але я не буду вам цього розповідати. Мені важко, друзі мої, розповісти це так, щоб ви все зрозуміли. У нашій акторській роботі є речі, які іноді переказати просто неможливо. Але єдине, що я вам скажу,— я не зміг би зіграти роль Леніна, якби він не ввійшов у моє життя з самого малечку, якби я протягом усього життя не відчував життєдайної сили його імені. І тому я хочу розповісти вам один епізод із мого дитинства, що пов'язаний з іменем Леніна...

...Я народився і провів своє дитинство в селі, у маленькому селі на Київщині.

Отже, слухайте...

Оповідання Захарченка

...Був тисяча дев'ятсот сорок третій рік. Другий рік страшної німецької неволі. Окупації.

Село наше, і до війни невелике, майже зовсім обезлюдніло. Чоловіки на фронті. Дехто, правда, прибіг був з-під Києва, в оточення попавши, та й одсапа-тись не встиг — німці до концтаборів попідбирали.

Молодь — у Німеччину погнали. Спершу ніби добровільно закликали. Плакати по селу розклеювали:

"їдьте до Великої Німеччини!" А тоді, не знайшовши дурнів, зігнали всю молодь у гурт і на станцію, за п'ятнадцять кілометрів, там у теплушки заґратовані і — ту-ту! — до фатерлянду.

Лишилися в селі самі діди, та баби, та дітлахів жменька. Найстаршому серед нас, Федькові Яременку, дванадцятий минав. Я та Галя Шамрай на півроку від нього менші були. За нами — дев'ятилітні Ванько Ринда, Петрусь Нестеренків та Марійка Гайчукова. А там сама дрібнота дошкільняча пішла.

Голе було село й наче мертве. Навіть німці його обминали. Все, що можна було забрати,— забрали, а потім ми їх рідко коли й бачили. Тільки чули, як десь далеко гуркочуть машинами по шосе кілометрів за три від нас.

Увесь жах окупації втілювався для нас в особі "пана старости" — діда Гурмази.

І зараз, як згадаю його кремезну постать, довгі руки з чіпкими, павучими пальцями, баб'яче, безбороде й безвусе обличчя в дрібних зморшках, а особливо його холодні, пронизливі очі,— по спині мороз ходить.

Страшна то була людина — дід Гурмаза. Кажуть, він з'явився в нашому селі десь одразу після громадянської війни. Ніхто не знав, звідки він родом,— мовчазний був, відлюдкуватий, похмурий завжди. Оселився край села під лісом і жив самотньо: ні дружини, ні дітей, ні родичів.

От тільки одного разу...

Напередодні війни головою колгоспу став у нас Василь Семенович Гурарій, дуже симпатичний, веселий і енергійний дядько. Де б він не з'явився — наче сонце сходило: всі усміхаються, жартують. Любив Гурарій, щоб весело було. Казав: "Хто не вміє весело відпочивати, той і працює сумно". Це завдяки Василю Семеновичу з'явився в нашому клубі патефон — дивина на той час у селі. І щовечора вже не польку під троїсті музики, а фокстрот під "Броня крепка и танки наши быстры" витанцьовувала молодь.

А Перше травня!.. Яке свято влаштував у сорок першому, вважайте, перед самісінькою війною, Василь Семенович Гурарій! То був найщасливіший день мого дитинства. Ви ж знаєте, як любить дітлашня свята. А тут ще таке свято!

Спочатку була демонстрація. Ніколи в нашому селі не було демонстрації. І от... Майдан коло сільради. На оббитому червоною китайкою ґанку сільради, як на трибуні, стоїть наш сільський уряд: голова сільради, сам Василь Семенович, члени правління і герой громадянської війни сліпий дід Карпо. А повз них іде святкова колона.

Відкрили демонстрацію піонери — з барабаном, під червоним прапором. Першими йшли я і Галя Шамрай. Нас тільки-тільки прийняли у квітні, на день народження Леніна. Я йшов, і мені здавалося, що серце моє од гордості, од радості й щастя вискочить зараз із грудей і покотиться-покотиться поперед мене.

Ой гарно ж як було!

А тоді було частування. В колгоспному саду, під квітучими абрикосами, стояли довгі-довгі столи, і все село наше (так розпорядився Василь Семенович), все-все сиділо за цими столами, випивало й закушувало. І дід Гурмаза сидів теж. Сам Василь Семенович пішов і привів його. "Всі — то всі!"

Такого свята не знало ще наше село. А вже танців, пісень, сміху було! Цвіт з дерев облітав од пісень і реготу.

Ми, пацани, то біля Василя Семеновича товклися, сміючись з його жартів, то біля молоді пісень підспівували, то біля діда Карпа слухали розповіді про громадянську війну, про бої з махновцями та петлюрівцями.

І от якось трапився нам серед тої веремії дід Гурмаза. Він сидів під деревом на землі, незвично збуджений, червоний від чарки, і сам собі співав: "Посія-ала огірочки..."

І через ту надзвичайно святкову піднесеність, через те, що навкруги буяла така радість, співи та сміх, і дід Гурмаза здався нам звичайною собі людиною.

Тож Федько Яременко несподівано спитав:

– Діду, а ви теж Махна й Петлюру громили, ге? Дід Гурмаза звів брови й весело реготнув:

– Я?.. Громив! Аякже! Будь-будь! Я такий!.. Ге-ге!

– Розкажіть.

– А що?.. Пам'ятаю, вскочили ми в хутір на конях. Підлітаю я до одного більшовичка, миршавенький такий, в окулярах... Як змахну шаблею, я-ак рубону... Навпіл! І не кавкнув навіть... ге-ге!..

Ми перезирнулись отетеріло.

– Та ж ви, діду, за червоних, за більшовиків билися, а ви кажете...— пискнула Галя.

Дід Гурмаза скис — аж перекособочило його. І голос одразу якийсь хриплий став.

– Ага... Атож... За красних! Аякже!.. Я ж і кажу... А ви що думали, дурненькі... Махновця розрубав...

Ворога революції... Ге-ге! — Далі писклявіше:— Ге-ге.— І вже зовсім тоненько:— Ге-ге-ге!

І обличчя в нього стало, мов у китайця: самі щілини замість очей. І посмішка підлеслива, запобіглива — аж гидко.

Тут саме нас Василь Семенович погукав — стрельнуло йому затіяти спільну гру дорослих та дітей у квача. І побігли ми, і закрутилося все, і забули ми думати про діда. Стільки гарних радісних спогадів було про ті свята, що про діда й не згадували.

А за півтора місяця й війна...

Тільки як прийшли німці і призначили Гурмазу старостою, і він при всіх на майдані поцілував у руку товстенького німецького офіцерчика, а потім навідліг ударив тітку Мокрину по обличчю, бо не стрималася вона й хихикнула,— тільки тоді пригадали ми отой дідів спогад про громадянську війну. І дійшло до нас, ким був насправді дід Гурмаза, за кого він воював У громадянську. Пізнувато дійшло.

Вони стояли на тому самому сільрадівському ґанку, де зовсім недавно приймав парад Василь Семенович (ще нитки червоні на гвіздочках від китайки тієї лишилися). Я дивився на діда Гурмазу, на товстенького пихатого німчика, на двох інших, бридких і грубезних солдатів з автоматами на грудях,— дивився і ніяк не міг збагнути, що ж це діється в світі.

– Весь цивільний влада тепер у староста пан Гурмаза,— говорив німчик, плямкаючи губами.

– Дід Гурмаза — пан! Хе! — хихикнув мені над вухом Федько Яременко.

– Хе! — хихотнув у відповідь я.

Але зовсім то було не "хе". Тітка Мокрина перша в цьому переконалася. А незабаром і всі ми. Перший же наказ "пана старости" був такий:

– Завтра вдосвіта на поле. Картоплю копати. Усі! Без винятку! До одного! І старі, і малі, і немічні. Картоплю з землі можуть вибирати й ті, хто ще або вже не ходить. Гуляти на май усім селом могли... Сам обійду всі двори. Як побачу кого в селі — запорю!

І от, ледь почало сіріти, потяглися всі на поле — наче погорільці... Хто дітей малих на руках ніс, хто, на костури спираючись, шкандибав... А тітка Мокрина тягла на візочку свого батька паралізованого...

Потім староста походжав по полю між згорбленими людьми, між замурзаними дітлахами, що бабралися в землі, визбируючи картоплю,— високий, ситий і, незважаючи на роки, міцний, як той дуб,— походжав спроквола, раз у раз цвьохкаючи нагаєм. І коли пустотлива Гафійка Жук — вона потім загинула в Німеччині — жартома кинула в когось із хлопців грудкою землі, він мовчки оперезав її нагаєм по спині.

Так почалася неволя.

Це було наче сон, наче марення якесь жахне.

Ще вчора нашим життям була школа, уроки, оцінки, піонерські справи... А про панів, про їхню жорстокість, свавілля, про неволю ми тільки читали в книжках — воно було далеке, чуже, історичне. Малюнок у читанці, де пан б'є нагаєм хлопчика-кріпака, сприймався так само, як і малюнок, де були зображені скіфи або німецькі пси-рицарі в латах.

І раптом усе стало навпаки. З ранку до вечора ми працювали в полі, знемагаючи від утоми й безсилля, а над нами походжав пан з нагаєм і міг щохвилини вдарити, одшмагати, навіть убити. А школа, уроки, піонерські справи — все стало далеким, наче мрія.

Здавалося, кінця не буде тій панщині. Врожай у сорок першому був на диво багатий. Усього вродило — і в полі, і в городі, і в садах. А збирати — нема кому. Ото й мордував нас, малих і старих, "пан староста", як сам хотів. Перед окупантами вислужувався. По шістнадцять-вісімнадцять годин примушував працювати. Уранці встаєш — рукою-ногою ворухнути несила. До самісіньких морозів під Гурмазиним нагаєм горба гнули. Свою картоплю з мерзлої землі, як з каменю, виколупували...

Першого дня, як можна було відпочити, я не вставав до обіду. Не думав, що така насолода, така втіха — просто лежати не рухаючись. Не

хотілося ні їсти, ні пити — тільки лежати. Здавалося, нема в тебе рук, ніг, немає взагалі тіла, сама душа лежить і дихає...

По обіді в шибку постукала Галя Шамрай.

– Володько, мерщій! Дід Гурмаза кличе. Сказав, щоб з книжками, з підручниками, з усім майном учнівським. Мабуть, школу відкриватиме!

Я підхопився як ошпарений — та невже! Невже знову школа, уроки, людське життя!

Похапцем зібрав у портфелик усе своє добро: зошити, підручники, пенал, альбом для малювання, новісінький, ще не початий. Шапку на голову —і де й поділася знемога, біль у всьому тілі — гайда з хати.

Дід Гурмаза жив тепер у колишній сільраді.

Він сидів на ґанку в клейончатому перукарському кріслі з підголовником. Крісло перенесли сюди за його наказом ще у перші дні окупації. Сидів так велично, наче не в перукарському кріслі, а на царському троні. Презирливо обдивився він строкатий різноростий наш гурт з портфеликами в руках (Федько Яременко ще й глобуса приніс) і глузливо посміхнувся:

– Що, ленінці, скучили за наукою? Га?

– Ага! — вихопилося у Ванька Ринди. Він і на уроках завжди перший вискакував, руку тяг.

– Що ж — буде вам наука! Ану витрушуй свої торби! Вивалюйте той непотріб на землю. Бистренько!

Ми розгублено перезирались і мовчали.

– Та що ви, діду...— заїкнувся було Петрусь Нестеренків.

Але Гурмаза підвищив голос:

– Ану, кому сказано! Бистренько!

Марійка Гайчукова не витримала, розстебнула, нахилила портфеля, і посипалися на землю зошити... Ляпнув альбом для малювання...

Дзенькнула й покотилася під ґанок чорнильниця-невиливайка.

Аж тут Галя Шамрай скрикнула тихенько:

– Не буду я! Не буду!

І, обхопивши портфелик руками, притисла до грудей.

– Га? Що?

Дід Гурмаза по-молодечому спритно скочив з ґанку, схопив її за волосся і підняв над землею.

– А-а-а-а-а!..

Мені аж заболіло на тім'ї, наче то він мене... Опустивши Галю, він вихопив з її рук портфель і трусонув на землю.

– Я вас, як комах, передавлю, коли будете огинатись! Ану! Ану!

Він вихоплював у нас з рук портфелі і витрушував з них книжки.

Скоро все наше учнівське добро чималенькою купою лежало на землі перед ґанком.

Гурмаза клацнув запальничкою (подарунком німця), нахилився і підпалив зошит, що лежав скраю. Закурився синій димок, і вогник поповз по сторінці, залишаючи чорний слід попелу, і, розгоряючись, застрибало по книжках полум'я. Збившися в тісний гурт, ми зачіпеніло дивилися на те вогнище.

Горіли "Букварі", "Читанки", "Задачники". Горіли "Географія", "Ботаніка", "Історія". Горіли щоденники, фізкультура, співи, батьківські збори, педнаради — всеньке шкільне життя. Горіло наше дитинство...

– Я з вас більшовицький дух виб'ю, гуртові діти! Дощенту випалю,— хрипів Гурмаза.— Ви в мене забудете, що таке "будь готов!" — "завжди готов!". Ану беріться за руки та в танець довкола вогнища! Ану!

Ошелешені, ми мовчки перезирались і ще тісніше тулились одне до одного. Тоді він вихопив нагая і ну шмагати нас по чім бачив. Ми кинулися врозтіч.

– Куди? Назад! Уб'ю!

Та хіба зупиниш? Страх позаганяв нас додому, по закутках, кого куди — на горища, під піч, у льох...

Матері, дізнавшись, у чім річ, кинулися до Гурмази, впали йому в ноги.

– Пане старосто! Не чіпайте дітей! Змилуйтеся! Та Гурмаза й на них криком:

– Усі ви комуністи! Знаю я вас! Усі за совєтів! І вилупків своїх понаучували! А тепер новий порядок! Не совєти — я тепер влада! І я їх перевчу! Я з них совєцьке витравлю! А будете огинатись — усе село знищу. Скажу німцям, що партизани,— дощенту спалять...

...Наступного дня він знову скликав нас. На цей раз не кричав, не лаявся, навіть нагая з-за халяви не виймав. Сказав тихо:

– Як не будете мене слухатись, я не вас, матерів ваших каратиму. В концтабори пошлю або в Германію. От!

І це вплинуло на нас найдужче. Виходу не було. Хто ж допустить, щоб через нього мати рідна постраждала? І тепер, повертаючись додому пкля Гурмазиної "науки", кожен бадьоренько казав, коли мати питала:

– Та нічого, мамо, нічого. Нічого страшного. Маршируємо, співаємо та й усе. Цікаво навіть...

А в самого наче гострий ніж у серці повертався.

Він був природжений кат. Ще відтоді, як накивав п'ятами з розбитої махновської банди, він, мабуть, усе своє життя чекав нагоди, щоб позбиткуватися, познущатися з когось. Усе життя тамував нестримну жорстокість. І нарешті допався.

Починалося з того, що він виносив у двір патефон (той самий, під який танцювали колись у клубі), ставив платівку з німецьким маршем і примушував нас крокувати. При цьому позирав лихим оком і казав завжди одне й те саме:

– По-га-но! На Перве мая, ленінці, ви не так маршировали! Ну, нічого, я вас навчу. Бистренько.

І призначав кожному покарання: одному присідати разів сто, поки той падав знесилений і доставав за це нагая, другому стрибати на одній позі.

Далі починалася "теорія".

– Гуртове — це чортове... Своя пазуха ближче... Кожна пташка своїм носиком живе... І комар кобилу загризе, коли вовк поможе... Всякому мило своє рило,— научав він нас, підкріплюючи свої слова нагаєм...

Зрозумів я тоді, що наймерзенніше, найогидніше, найстрашніше на світі — це зрадник, запроданець, прихвостень ворожий.

О, яких тільки прокльонів не накликав я на голову Гурмази, зціплюючи від безсилої люті зуби!

І от одного разу... То вже було восени сорок третього року. Я добре пам'ятаю — був саме четвер. Бо назавтра — п'ятниця. А по п'ятницях збирав нас Гур-маза на "науку".

Вечоріло. Ми з матір'ю щойно повернулися з поля й готувалися вечеряти. На столі парував горщик з картоплею "в мундирах", лежало дві часничини і купка сірої солі.

Нараз рипнули двері, і в хату зайшов хлопець. Років дванадцяти, виснажений, стрижений, з худеньким "сидором" за спиною.

"Міняльщик",— одразу подумав я. Тоді городяни ходили по селах, міняючи різні речі на продукти. І деякі сільські глитаї наживалися на цьому: можна було побачити дядька на возі в габардиновому макінтоші або тітку, що поралася по господарству в білих фетрових ботиках...

Хлопець чемненько привітався й одразу почав розв'язувати свого "сидора":

– У мене є... Якраз для вас... По-моєму, підійде... Для хлопця вашого... Тільки я крупів хочу...

Він витяг сірий вігоневий светр із свіжими, невмілою рукою пришитими латками на рукавах.

– Дуже теплий! Дуже! Я його просто на сорочку вдягав і ганяв за машинами на ковзанах. У тебе ковзани є? — звернувся він до мене.

Я заперечно похитав головою.

– От шкода,— щиро пожалкував він.— Я свої проміняв. А то б... Тільки я крупів хочу.

Мати журно похитала головою:

– Ех, синку!.. Якби ж то вони були... крупи ті... Бачиш, картоплею самі перебиваємось...

Він подивився на паруючий горщик і ковтнув слину. Мати помітила:

– Та що ж це ми стоїмо! Сідаймо до столу. Повечеряємо разом.

Відстовбурчені вуха його густо почервоніли, він похапцем став запихати светр назад у мішок:

– Ні, ні, дякую... Я тільки міняти.

– Та сідай, синку, чого вже там.

– Ні, ні, що ви,— якось злякано сказав він, тремтячими пальцями зав'язуючи "сидора".

– Та не будь же таким проханим... Невже, коли б я до тебе прийшла, ти не пригостив би мене. Та й частування в нас не таке, щоб... Може, гребуєш?

– Та ні, що ви, я якраз дуже люблю картоплю.

– Отож і сідай швиденько, бо вистигне, і ми через тебе холодну їстимемо.

Він ніяково усміхнувся до мене й знизав плечима, мовляв, бачиш, я не хотів, та примушують. І сів до столу.

– Скажи, а це ти сам латав светр?—спитала мати.

– А що — видно? — почервонів він.

– Не дуже... Але трошечки... — усміхнулась мати.— Ти з ким живеш?

– З мамою.

Мати пильно глянула на нього:

– І вона не знає, що ти міняєш свій светр? Так?

Він опустив голову:

– Вона лежить... У неї ноги опухли...

Хлопець одклав надкушену картоплину — згадавши свою матір, він уже не міг їсти.

Мати мовчки підвелася з-за столу й вийшла з хати. Я знав, що вона робитиме, Це вже не вперше. Вона полізе на горище, дістане заповітний мішечок борошенця (зима ж попереду!) й одсипле для хлопця. Не в обмін за светр — просто так. Вона вже одсипала.

Якусь хвилинку ми з ним посиділи мовчки. Потім я спитав:

– Як тебе звати?

– Владлен.

– Ти що — поляк?

– Ні. Батько — росіянин, мати — українка.

– А ім'я якесь... не наше.

– Гм! Не наше! — гмикнувши, усміхнувся він.— Ти що! Дуже якраз наше! Ти знаєш, яке це ім'я? Владлен. Володимир Ленін скорочено. Я двадцять другого квітня народився, в день народження Леніна. І тато дав мені таке ім'я! От!

– Ага... Ти диви...— Я зразу якось не найшов, що сказати, подумав і спитав:— А де зараз твій тато?

– Не знаю. Десь на фронті. Воює проти цих... А твій?

– А мій... загинув. Під Києвом. У концтаборі. Дядько один приходив, казав — сам бачив... У сорок першому.

Він співчутливо зітхнув.

У цей час увійшла мати з важкеньким вузликом у руках.

– На от борошна трошки.

Він одразу якось просвітлів зраділо:

– От спасибі! Светр на вашого сина якраз буде, от побачите! — і швидко почав знову розв'язувати свій "сидір". Але мати сказала:

– Не треба. Хай тобі лишається. Зима скоро. Хай. Вуха Владлена враз спалахнули, він зашарівся:

– Ні, візьміть... Я не старцюю. Візьміть...

– Ні,— твердо відповіла мати.— Не треба свою маму засмучувати. Вона переживатиме, як ти взимку мерзнути будеш.

– Ні, візьміть... Я так не хочу,— наполягав він.— Візьміть... Ну, будь ласка...

– Не видумуй, синку,— лагідно сказала мати.— Я ж не так про тебе, як про твою маму дбаю.

– Тоді я вам одроблю. Мати усміхнулась:

– Хіба ми схожі на таких, що батраків наймають?

– Тоді я не хочу. У вас у самих їсти нічого.

– Отож-то воно. Брати соромно в багатих... Бо то подачки. А бідні подачок не дають. Бідні діляться.

– Ну, тоді я вам щось зроблю. Я теслярувати вмію. Слово честі. І взагалі...

– Ото впертий хлопець! Хай завтра побачимо... А сьогодні... Все одно пізно вже. Тобі треба десь ночувати. Лишайся в нас.

...А потім ми лежали з ним на печі і пошепки розмовляли. Власне, говорив більше він, а я слухав.

Владлен з матір'ю жили на бульварі Шевченка біля Бессарабки у величезному холодному будинку, з вікнами, позабиваними фанерою.

Першої зими трохи не вмерли з голоду. Мати його, вчителька мови і літератури, була погано пристосована до практичного життя (він так і висловився). Сусідка пробувала навчити її торгувати на базарі, але з того нічого не вийшло, хоча мудрість була нескладна — купити щось оптом, а продавати вроздріб. Так, щоб мати якийсь виторг. Голодні покупці викликали в матері жалість, вона не могла втримати ціну і була рада, коли збувала товар "по собівартості".

Пробував зайнятися комерцією і Владлен. Торгував сигаретами, сахарином. Навіть зварив один раз мило на продаж (яке хоч і не милилося, але бруд змивало). Та стати справжнім торговцем не зміг і він. Чогось бракувало в його характері, щоб, стоячи на розі, отак хвацько, як інші, вигукувати: "Єсть сигарети "Ліванте"! Єсть сигарети "Гунія", "Юно"! "Гонвед"! "Симфонія"! Пара — три! Пара — п'ять! Навались, в кого гроші завелись!" Владлен стояв мовчки і лише зрідка, простягаючи пачку сигарет, промовляв: "Будь ласка!.. Будь ласка!"

Скоро він кинув торгівлю. Одне тільки згадував з блиском в очах. Він торгував біля кінотеатру "Оріон" (довоєнний "Ударник" на Галицькому базарі), і білетерша за пару сигарет пускала в кіно. Я аж рота роззявив, коли він розказував мені про "Ешнапурського тигра", "Індійську гробницю.

– А "Зрадливий Екегарт" — Тео Лінген! А "Сім років невдач" з Гансом Рюманом! А "Веселі волоцюги"!.. Слухай, можна пупа порвати! Такі коміки!..

Я кліпав очима і мовчав. Невже десь люди зараз сміються?! Невже може бути смішним щось, пов'язане з німцями?! Я не міг цього збагнути. Коміки! Добрі мені коміки... Вішають і розстрілюють людей! Я взагалі в кіно був лише кілька разів за своє життя. Точніше — п'ять. Бо ходити

треба було за чотири кілометри, аж в Іванкове, куди приїздила кінопересувка. А він, бач... "Ешнапурський тигр", "Індійська гробниця"... У мене ворухнулось недобре почуття до нього. Та воно не встигло зміцніти і оволодіти мною.

– Кепські в них справи,— зашепотів Владлен зовсім тихо.— Драпають вони. Раніше машини їхали здебільшого вниз по бульвару до Бессарабки повз наш будинок, а тепер навпаки — на захід, на Брест-Литовське шосе. І такі обшмульгані, пошарпані... Драпають.

А нещодавно наші бомбили Київ. Здорово бомбили! Ми з мамою стояли в парадному під сходами, дивилися крізь прочинені двері, як у небі, осяваючи весь Київ, повільно спускалися на парашутах скинуті нашими освітлювальні ракети; прислухалися, як десь гупають бомби і (от не повіриш!) шепотіли: "Давайте, голубчики, давайте!.."

А про капітана Калашникова чув?

Ні? А в нас у Києві про нього весь час говорять. Одні кажуть, правда, Колесник, інші Колесников, але більше Калашников. Німці його, як вогню, бояться. Він із своїми партизанами їм капут робить.

Скоро, брат, усе переміниться... Наші вже зовсім близько... Ідуть, ідуть.— І так він це переконано сказав, що мені аж жарко стало від хвилювання. Здалося мені, що з тої миті серце моє стало битися по-іншому, не так, як доти.

...Владлен уже давно спав, а я все ще лежав і думав. І думки стрибали і плуталися в моїй голові.

Як же це так? Десь наші вже зовсім близько, а над нами збиткується німецький запроданець Гурмаза.

Десь німці вже драпають на обшарпаних, обшмульганих машинах, а ми наймитуємо на діда Гурмазу.

Десь відважний капітан Калашников робить німцям капут, а нас ставлять на коліна перед Гурмазою.

Та що там! Десь люди просто сміються, хай навіть з якогось дурного німецького зрадливого Екегарта (бо так і треба, бо живі люди мусять сміятися, навіть у неволі,— інакше вмре їхня душа), а ми не те що сміятися, бігати забули, ходимо, насилу ноги тягнемо, маленькі згорблені дідусі й бабусі. Ще рік-два такого "виховання", і ми станемо отарою — безвільною, безсловесною — куди її женуть, туди вона йде.

Тоді я не розумів, тільки тепер збагнув, що це було саме те, чим смертельно страшний фашизм, окрім убивства і катувань,— він робив з поневолених людей покірних безвільних рабів.

І це було гірше од смерті.

Я лежав на печі у непроникній чорній пітьмі, і мені хотілося заснути й більше не прокидатися. Завтра ж п'ятниця... Так зле, так тяжко мені ще ніколи не було.

Коли довго не спиш, то здається, що тільки на хвилиночку задрімав, як уже й ранок.

Я розплющив очі і одразу все пригадав. Ніби й не спав зовсім. Той самий страшний тягар на серці.

Владлен уже встав і, вмиваючись, смішно пирхав.

"Хоч би він пішов скоріше, ще до того, як мені йти",— з тугою подумав я.

Не хотілося, щоб він узнав про ту нашу "науку",— так гостро відчув я раптом усю принизливість її.

Але Владлен не поспішав. Походжав по подвір'ю, роздивляючись довкола. Зупинився біля сарая і сказав мені (матері вже не було, ще вдосвіта пішла на поле):

– Хочеш, я вам оці двері полагоджу. Ич, діряві які!

Він усе-таки хотів "одробити".

– Та в нас і дощок нема,— сказав я, нетерпляче тупцюючись: мені вже час було йти. Через польові роботи наша "наука" починалася рано і була дуже коротка — півгодини, але ніколи не відмінялася. "Головне — система і порядок",— казав дід Гурмаза. Але, я думаю, та жорстока "наука" просто давала йому втіху, приносила якусь злу радість.

Владлен помітив моє нетерпіння:

– Ти кудись ідеш?

– Та треба...— промимрив я. І раптом, несподівано для самого себе, став розказувати йому все — про діда Гурмазу, про своїх друзів, про нашу "науку"...

Він слухав мовчки, не перебиваючи ні словом. Я не встиг договорити. З вулиці почулося тоненьке Галине:

– Володько! Мерщій! Битиме ж!

Щось наче штовхнуло ззаду, і ноги самі понесли на вулицю (вже давалося взнаки "виховання"). Я тільки встиг крикнути на бігу Владленові:

– Прощай! Хвіртку зачиниш!..

Цього ранку Гурмаза був у доброму гуморі. Він сипав жартами і дрібненько сміявся.

– Ану бадьоріше, пуголовки! Повзете, як воші по собаці, болячка вам у печінки. Бадьоріше, ковінька вам в око, хе-хе-хе-хе!..

Коли Федько Яременко, що йшов переді мною, ненароком збився з ноги, і я спіткнувся, ледь не впавши, Гурмаза весело сказав мені:

– Ану дай йому по мармизі добренько! Ану дай! Я дозволяю. Повчи його, щоб знав, як ходити. В око ціль, в око!

Я мовчав і не рухався. Все завмерло в мені.

– Ну! — підвищив голос дід Гурмаза.

– Не буду! — тихо сказав я.

– Щось я не розчув, повтори!— сказав він і витяг з-за халяви нагая.

Всім єством я відчував небезпеку, серце зупинилося в грудях, ноги затерпли, але повторив:

– Не хочу!

І враз вогнем опекло спину, потім груди, шию, щоки... Наче світ спалахнув пекучим полум'ям.

І тоді несподівано пролунав дзвінкий голос:

– Перестань, катюго! Перестань, гад!

Удари вмить припинилися.

Я звів очі — на паркані сидів Владлен.

– Ти — підлий запроданець! Нам про тебе все відомо. Я — зв'язковий капітана Калашникова! Він звелів передати — тебе жде страшна кара. Скоро прийдуть наші. Начувайся!

Дід Гурмаза так і закляк з нагаєм у руці. Спершу зробився білий-білий, як стіна, потім почав наливатися кров'ю.

– Га... га... ти... ти... — йому одібрало мову.

Він зробив рух у напрямку до Владлена, але зупинився і кинувся назад до будинку. Він біг згинці, наче тікав, через весь двір, якось криво, припадаючи на ліву ногу й хрипко вигукуючи:

– Ну пожди!.. Пожди!.. На порозі перечепився і впав. І аж засичав, як змія.

– Тікайте! — крикнув Владлен і стрибнув з паркану на вулицю. Ми сипонули до воріт.

Я догнав Владлена вже біля грейдера й крикнув:

– Сюди, стежкою!

Ми звернули до Галиної хати, пробігли садок і подалися городами на край села, до лісу. Тільки в лісі одсапались і пішли повільно. Довго мовчали.

– І як ти так...— сказав я нарешті.— Він же міг тебе вбити на місці. Він же такий...

– Бач, не вбив... Він боягуз. Точно. Всі зрадники боягузи. Помсти, кари бояться.

Я згадав, як біг дід Гурмаза через двір, пригнувшись і спотикаючись, як упав на порозі, і подумав, що, мабуть-таки, правда — боягуз. Чого він біг у хату? По зброю? Не бачили ми в нього ніякої зброї, крім нагая! Та й хіба став би хтось

ждати, поки він винесе з хати зброю й стрельне? Звичайно, ні. Отже, виходить, злякався Владленових слів про капітана Калашникова — дав можливість утекти.

– Тепер він вас уже не зачепить, от побачиш,— упевнено сказав Владлен.— А ви ще йому якусь листівку на двері почепіть, з погрозою... Нібито від партизанів. Тоді ще дужче боятиметься.

Ми вийшли на узлісся. Внизу, в долині, серед вибалків гадючився шлях.

– Ото на станцію. Ти дорогою не йди, краще ярами... Кілометрів на п'ять ближче, ніж грейдером... Ну, прощай,— я одвів очі й тихо додав:— Спасибі тобі...

Він постояв трохи, роздумуючи. Потім розстебнув сорочку й поліз за пазуху. На майці зісподу в нього була потаємна кишенька. Він дістав з неї щось і подав мені.

– На! На пам'ять!.. Я його всю війну ношу...

Це був портрет Леніна в дитинстві — малого Володі Ульянова — в простенькій фанерній рамочці. Невеличкий, уміщався на долоні.

У мене закалатало серце. Уявіть собі — кругом німці, вороги, окупація і тут... Я взяв той портрет і сховав під сорочку. В мене не було кишеньки, я просто тримав його в руці коло серця.

Він був теплий від тепла Владленових грудей і грів мене.

Я дивився Владленові вслід, поки він зник з очей...

У той же день на дверях сільської управи з'явилася листівка, писана друкованими літерами на звороті плаката, що закликав їхати до "Великої Німеччини".

"Гурмазо! Підлий зраднику і вбивця! Червоні війська вже зовсім близько. Скоро ти понесеш кару за все. Начувайся! Твій час надходить.

Капітан Владлен Калашников".

Діда Гурмази не було. Одразу після нашої втечі він запріг коней і чвалом погнав у Іванкове. Він приїхав аж уночі, і ми не бачили, як він реагував на листівку. Знаємо тільки, що читав, бо зірвав і пошматував на дрібненькі клаптики. А на ранок знову запріг коней і кудись поїхав.

А ми знову зібралися на горищі, і Галя довго слинила олівця й виводила на папері слова нової листівки.

Ми дивились, як вона старається, і, сопучи в неї над вухом, докидали кожен своє слово, щоб було дошкульніше й міцніше. Я відчував невимовну полегкість, звільнившись од страху, впевнившись у нашій силі. Гурмаза давно б уже наслав карателів у село. А не насилає — значить, боїться. Тремтить за свою шкуру.

І подумалося мені: недарма називав нас дід Гурмаза ленінцями. Він вважав, що глузує з нас, а воно вийшло правда. Ми відчували себе зараз справжніми ленінцями-підпільниками.

І керівник у нас був — Владлен. Найперший серед нас ленінець, що повернув нам віру, впевненість і надію.

Кілька днів Гурмази в селі не бачили.

І, наче подіяли враз Владленові слова, поширилися по селу чутки, що наші йдуть, вже зовсім близько. І справді, добре прислухавшись, можна було почути, як десь далеко-далеко гримотить,— наче їде по бруківці валка підвід.

І якось уранці Галя влетіла до мене захекана:

– Володько, Гурмаза втік!

Ми гайнули до будинку сільради. Вікна й двері були розчинені навстіж. По підлозі порожніх кімнат вітер ганяв клапті наших листівок...

Гурмаза втік уночі, потай, щоб не бачили люди. Забрав із собою все, що тільки міг. Видно, зібрався в далеку дорогу зі своїми хазяями...

Та заїхав він іще далі, ніж збирався,— аж на той світ. Його знайшли мертвого на путівці кілометрів за п'ять від села.

Серед уламків воза, серед розпанаханих мішків з борошном і крупою, лежало покарьожене перукарське крісло й валялася кришка од патефона. Снаряд влучив прямісінько у віз.

Жаль було коней. І жаль було патефона. Хороший був патефон. Через день у село ввійшли наші...

...От про що нагадує мені невеличкий портрет Володі Ульянова у звичайній фанерній рамочці, що стоїть тепер на моєму столі.

Одразу після війни я багато разів бував у Києві і намагався розшукати Владлена, ходив по дворах, що біля Бессарабки. Але все марно. Я навіть прізвища його не знав. Так я й не зустрівся з ним більше.

Але завжди, коли я читаю або чую десь про мужній вчинок, чи про самовідданість, чи про якусь незвичайну героїчну подію, мені здається, що то про нього. Бо не міг він прожити непомітне, сіре, буденне життя. Він неодмінно мусив чинити подвиги, робити щось незвичайне. Недарма ж і ім'я в нього таке — Владлен.

* * *

Захарченко скінчив.

Усі сиділи тихо-тихо... І мовчали. На них — наче війнуло подихом далеких, важких і героїчних часів. І на хвилину їм здалося, що десь отут поряд з ними сидить лобатий хлопчик, худорлявий і виснажений, з недитячими скорботними очима і з таким надзвичайним ім'ям — Владлен...

І оця його уявна, але така гостро відчутна присутність у класі враз згуртувала всіх в одне ціле. Вони думали одну думку, відчували одне почуття.

І почуття те — любов до своєї Батьківщини, вірність їй,— було найсвятіше з усіх почуттів на землі...

Захарченко пішов, а вони ще довго були мовчазні й задумані. Нарешті Ігор Дмитруха не витримав і сказав хрипло:

– Ух, я б йому, тому Гурмазі!..

– І я! — підтакнув Валера Галушкинський. І хоч ніхто більше не сказав нічого — все було ясно без слів...

А тепер подивимося, що вони пишуть

І от вони тихенько сидять за партами і пишуть контрольну. Це — не звичайна контрольна. Це — твір. На вільну тему — "Ким я хочу бути". Начебто й стара, але для кожного в його особистій долі вічно нова тема...

Тільки почувши, про що треба писати, Спасокукоцький і Кукуєвицький гордо перезирнулись і, не довго думаючи, одразу впевнено написали одне й те саме: "Буду космонавтом". А вже потім дороги їхні розійшлися — Спасокукоцький збирався летіти на Марс, а Кукуєвицький — на Венеру. Свої майбутні космічні дороги зараз вони й описували.

Шурик Бабенко, навпаки, довго думав, задерши голову й дивлячись на стелю... В душі його точилася боротьба. Йому дуже хотілося стати знаменитим хокейним воротарем, таким, як Владислав Третяк. Але Шурик дуже погано катався на ковзанах,— ноги його підгиналась і роз'їжджались, як у корови на льоду. Всі в класі це добре знали. Тому він гірко зітхнув і став писати про те, що буде інженером. Як тато.

Ніна Макаренко (Макароніна) писала, що мріє стати льотчицею, як знаменита Марина Попович. Вона, звичайно, не від того, щоб стати космонавтом, як Валентина Терешкова, але Ігор Дмитруха сказав, що він чув, нібито жінок у космос більше не запускатимуть...

Ярик Божко вирішив вивчитися на дипломата. Він писав, що йому подобається складна, відповідальна й небезпечна робота дипломатів... І ніхто не догадувався, яку роль в його рішенні відіграла жувальна гумка ("Вже хто-хто, а дипломати жують тую гумку, напевно, з ранку до ночі...").

Туся Мороз писала, що мріє стати директором зоопарку. Вона уявляла собі ту величезну кількість звірів і птахів, яких вона щодня доглядатиме й любитиме, і серце її сповнювалося невимовною радістю.

А Ляля Іванова заздро дивилася на Тусю й гризла ручку. Вона не знала, що писати. Вона й не задумувалась над тим, що з неї буде, як вона виросте. Але ж треба було щось писати, і Ляля почала писати, що, мабуть, стане художницею. Хоча й сама в це не дуже вірила.

А от Вася Дубчак вірив,— бо вже ходив у художній гурток Палацу піонерів і без малювання просто не міг собі уявити життя. І для доказу він тут же, в контрольній, намалював свій автопортрет.

Льоня Монькін теж твердо знав, чого хоче. Він хотів бути директором магазину "Філателія". Хай би тоді хтось позмагався з ним у збиранні марок!..

Котька Швачко (Кіт) намірявся зробитися винахідником. У нього вже й зараз було кілька геніальних ідей. І одна серед них — винахід кишенькового, на транзисторах апарата "Гіпноз благородства", який за допомогою потужних радіохвиль спонукав би людей до благородних вчинків і почуттів.

А Зойка Логвиненко (Заєць) писала не просто твір. Вона писала вірш. Про те, як радісно жити на світі, коли квітнуть квіти, коли сонце світить у віконце, коли у тебе друзі в усьому Радянському Союзі, і хочеться радіти і довго-довго жити...

Як ви вже догадалися, Зойка мріяла стати поетесою...

Вовка Онищенко планував собі стати олімпійським чемпіоном, а потім тренером, як Сергій Петрович.

Галочка Білан і Свєточка Черненко писали, що мріють вивчитися на лікарів. Тільки Галочка хотіла стати педіатром, тобто лікувати дітей, а Свєточка — хірургом, тобто вирізати гланди й аденоїди... Між іншим, намір зробитися лікарями виник у них саме після поїздки в Пущу-Водицю, коли вони так героїчно подали першу допомогу Ніні Макаренко (Макароніні).

Вітасик Дяченко, червоніючи, писав, що хотів би стати артистом. Як Захарченко. ("Якщо вийде...").

Таня Верба теж мріяла стати артисткою.

Співачкою. Але в неї певності було більше. Вона справді дуже гарно співала. Якось у них в класі була зустріч з дитячим письменником. І на тій зустрічі Таня заспівала пісню. Дитячий письменник розчулився і сказав, що Таня напевне стане знаменитою співачкою. І навіть попросив, щоб вона зараз же видала йому перепустку на свій майбутній концерт. І Таня написала на аркушику із зошита перепустку й дала письменникові. І письменник пообіцяв, що неодмінно збереже її і прийде на концерт через років п'ятнадцять, коли Таня стане знаменитою співачкою...

Валера Галушкинський писав, що мріє стати моряком — капітаном далекого плавання. Мріє вже багато років, з самого дитинства. То була правда.

У Тимка Довганюка теж проблем не було. Він твердо вирішив водити трамвай. Як мама.

А от Павлик Назаренко ще не надумався. Йому хочеться стати і авіаконструктором. Як Антонов. І селекціонером-мічуринцем. Як Ремесло.

Зате Надя Трав'янко і Тося Рябошапка не вагаються — вони будуть ботаніками-селекціонерами — це вже напевне. Вони вже ходять у

Ботанічний сад і дістають там насіння, з якого вирощують у вазонах рослини.

Люба Присяжнюк ще точно не знає, але, може, стане кравчинею — вона дуже любить шити.

А Юра Хитрюк (Фігура) знає точно — він буде токарем на заводі. Як його тато і старший брат.

Ігор Дмитруха довго думав, як би точніше сформулювати свою мрію... Думав-думав і, нарешті, написав: "Хочу бути Героєм Радянського Союзу!"

Ігор Дмитруха був Ігор Дмитруха...

Схилилися над партами чотирнадцять хлопців і десять дівчаток

Думають. Пишуть. Сопуть...

– Мій четвертий "Б" — найкращий! — часто каже Ліна Митрофанівна.

– Мій четвертий "Б" — неможливий! — так само часто каже Ліна Митрофанівна.

– Мій четвертий "Б" доведе мене до інфаркту! — каже Ліна Митрофанівна.

– Мій четвертий "Б" тільки й тримає мене на світі! — каже та ж сама Ліна Митрофанівна.

То коли ж вона каже правду?..